

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΣΤΟΝ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

**ΤΑ ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ
ΚΙΝΗΜΑΤΑ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

**Ο ΘΩΝΑΣ ΚΑΙ
ΟΙ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΕΣ**

**Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ
ΤΟΥ 1850**

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΤΡΟΤΣΚΙ

**Ο ΚΑΪΖΕΡ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ Β'
ΚΑΙ ΤΟ ΑΤΡΟΦΙΚΟ ΧΕΡΙ ΤΟΥ**

ΤΟ ΓΛΥΚΟΚΟΙΤΑΖΕΙΣ;

ΜΕ ΓΕΥΣΗ
Ρουντούκι

ΜΕ ΓΕΥΣΗ
Σοκολάτα

ΜΕ ΓΕΥΣΗ
Καραμέλα

ΚΑΙΡΟΣ
ΓΙΑ
Mocha

ΠΡΟΣΘΕΣΕ ΣΑΝΤΙΓΥ +0,25€ & ΤΡΟΥΦΑ!

my
DELIVERY

E-ORDER
www.gregorys.gr

f
gregorys.gr

g
gregorysgr

Download app!

Gregor's

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΤΟ ΕΠΟΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ στο αλβανικό μέτωπο το 1940 και η δράση των Ελλήνων αντιστασιακών την περίοδο της Κατοχής είναι ευρέως (και ορθώς) γνωστά. Όμως υπάρχει και μία άλλη πτυχή του ηρωισμού και της θυσίας των Ελλήνων που δεν είναι και τόσο διαδεδομένη, ούτε έχει τιμηθεί επαρκώς από την κοινωνία και την πολιτεία. Πρόκειται για τη δράση του Ελληνικού Εμπορικού Ναυτικού, που από την πρώτη κιόλας ημέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και δίχως ακόμη η Ελλάδα να έχει εμπλακεί σε αυτόν, στάθηκε στο πλευρό των συμμάχων δίχως δεύτερη σκέψη.

Προπολεμικά το Εμπορικό Ναυτικό βρισκόταν στην 9η θέση παγκοσμίως, αριθμώντας 583 πλοία υπό ελληνική σημαία. Ως εκ τούτου γίνεται αντιληπτό ότι ο ρόλος που θα διαδραμάτιζε θα ήταν μείζονος σημασίας για τις εξελίξεις της περιόδου, αφού οι συμμαχικές δυνάμεις ανεφοδιάζονταν κυρίως μέσω θαλάσσης. Έχοντας ως έδρα του κυρίως τα λιμάνια της βρετανικής αυτοκρατορίας, η δράση του απλωνόταν από τον Αρκτικό Ωκεανό μέχρι τον βόρειο Ατλαντικό και από τη Μεσόγειο μέχρι τον Ινδικό και τον Ειρηνικό Ωκεανό. Τα ελληνικά πλοία με τα ελληνικά πληρώματά τους συμμετείχαν σε καθοριστικής σημασίας στρατιωτικές επιχειρήσεις των συμμάχων, από την απόβαση στη Βόρεια Αφρική και τη Σικελία μέχρι και τη Νορμανδία, ενώ διέσωσαν χιλιάδες ζωές παγιδευμένων στρατιωτών από τη Δουνκέρκη μέχρι την Κρήτη.

Πλέον τούτων, ξεχώρισε το ήθος των Ελλήνων εφοπλιστών και η προθυμία των πληρωμάτων να θυσιαστούν για τα ιδεώδη της ελευθερίας. Ακόμη και όταν η Ελλάδα ήταν ουδέτερη στον πόλεμο, οι Έλληνες εφοπλιστές σε συνεργασία με την κυβέρνηση των Αθηνών δεν δίστασαν να διαθέσουν τα πλοία τους για τις ανάγκες των Βρετανών. Ακόμη και όταν οι Κατοχικές δυνάμεις προσέφεραν ένα τεράστιο

ποσό για την εξαγορά του ελληνικού στόλου, οι Έλληνες εφοπλιστές αρνήθηκαν. Γνώριζαν πολύ καλά πως όχι μόνο δεν θα είχαν οικονομικό κέρδος, αλλά πιθανότατα να καταστρέφονταν και επιχειρηματικά.

Τα ελληνικά εμπορικά πλοία μαζί με τα υπολείμματα των Ενόπλων Δυνάμεων, που κατάφεραν να διαφύγουν από τη χώρα, αποτέλεσαν τον πυρήνα για τη συνέχιση του αγώνα ενάντια στον κατακτητή. Επίσης ο ελληνικός στόλος υπήρξε ο κύριος οικονομικός πόρος της νόμιμης αλλά αυτοεξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, η οποία όλα τα χρόνια του πολέμου συνδι-αλλεγόταν με τους συμμάχους για την παραμονή της χώρας στο δυτικό/δημοκρατικό τόξο της μεταπολεμικής Ευρώπης.

Ωστόσο ο φόρος αίματος και οι καταστροφές ήταν πολύ μεγάλες. Περισσότεροι από 2.300 Έλληνες ναυτικοί χάθηκαν στην άβυσσο και το 77% των ελληνικών εμπορικών πλοίων βυθίστηκε. Να σημειωθεί ότι οι απώλειες συνεχίστηκαν και μετά το τέλος του πολέμου, εξαιτίας των ναρκών που παρέμεναν ποντισμένες σε διάφορες θάλασσες. *Επί σειρά ετών οι Έλληνες ναυτικοί ζούσαν με τον τρόπο της τορπίλης και της νάρκης. Δίχως κραυγές και δίχως διθυράμβους, αλλά σιωπηλά και με αξιοπρέπεια το ελληνικό εμπορικό ναυτικό έγραψε με αίμα τη δική του ιστορία, που παραμένει ακόμη άγνωστη στο ευρύ κοινό.*

Η σπουδαιότερη ίσως συμβολή του ήταν στην εξύψωση του εθνικού φρονήματος. Στα τέσσερα σκοτεινά χρόνια της τριπλής Κατοχής, το μοναδικό τμήμα ελεύθερης ελληνικής «γης» ήταν αυτό των καταστρωμάτων των ελληνικών ελεύθερων πλοίων.

Διονύσιος Ν. Μουσμούτης

Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 641 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ

Γερμανικό υποβρύχιο παρακολουθεί την βύθιση ενός συμμαχικού εμπορικού πλοίου.

Φωτογραφικό Αρχείο περιοδικού *Ιστορία Εικονογραφημένη*

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:
Reuters Photo

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Νίκος Βατόπουλος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν·

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου·

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου·

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών·

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών·

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης
Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | konkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Ευάγγελος Κωσταρέλης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

6 Τα προεπαναστατικά κινήματα των Ελλήνων

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

24 Ο Όθωνας και οι Ριζοσπάστες

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

38 Η Εκκλησία της Ελλάδος και το αυτοκέφαλο του 1850

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

49 Το Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

ΤΟΥ ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΒΑΡΒΟΥΝΗ

63 Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1142-1180), (Μέρος Β΄)

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

70 Η δολοφονία του Λέοντος Τρότσκι

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

88 Ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ και το ατροφικό του χέρι

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

104 Το Παρίσι του Φλωμπέρ

ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

120 Το Χθες

ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

122 Επικαιρότητα

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

124 Βιβλία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

128 Σταυρόλεξο

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

640 / ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

639 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

638 / ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2021

637 / ΙΟΥΛΙΟΣ 2021

636 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

635 / ΜΑΪΟΣ 2021

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ
- ▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**
- ▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΑ ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Φέτος συμπληρώνονται 200 χρόνια από την εθνική Παλιγγενεσία. Εντούτοις, το γεγονός αυτό ούτε μεμονωμένο ούτε πρωτόγνωρο ήταν στη διάρκεια της μακραίωνης δουλείας των Ελλήνων από τους Τούρκους. Αντιθέτως, πολλά ήταν τα κινήματα, καθώς «του Έλληνα ο τράχηλος ζυγό δεν υπομένει». Αρκετοί μελετητές κάνουν λόγο για 42 κινήματα, ενώ ο Κωνσταντίνος Σάθας κατέγραψε στο βιβλίο του Τουρκοκρατούμενη Ελλάς 123 ξεσηκωμούς και επαναστάσεις (με 124η αυτήν του 1821). Τέλος, ο Φρανσουά Πουκεβίλ, αδερφός του Γάλλου προξένου στην Πάτρα, έκανε λόγο για 80 προεπαναστατικά κινήματα, στα οποία πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιζαν επίσκοποι.

Το πρώτο επαναστατικό κίνημα έλαβε χώρα στη Λέσβο, λίγα μόλις χρόνια μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, το 1462. Είχε τοπικό χαρακτήρα και εστέφθη με απόλυτη επιτυχία. Δυστυχώς, όμως, οι Δυτικοί δεν τήρησαν τις υποσχέσεις τους και ουδεμία βοήθεια έστειλαν στους κατοίκους. Το 1463, περίπου 10.000 αφιονισμένοι Μουσουλμάνοι αποβιβάστηκαν στη νήσο, την οποία και κατέλαβαν, προβαίνοντας σε όργιο σφαγών και λεηλασιών. Τότε μαρτύρησαν και οι Άγιοι Ραφαήλ και Νικόλαος, καθώς και

η Αγία Ειρήνη. Τη χρονιά εκείνη, η επιδείνωση των σχέσεων της Βενετίας με την Υψηλή Πύλη οδήγησε στο ξέσπασμα του Α΄ Βενετοτουρκικού Πολέμου. Η Βενετία ενίσχυσε τις ελπίδες των Ελλήνων για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Επί 16 έτη σημειώθηκε επαναστατικός αναβρασμός, με επίκεντρο την Πελοπόννησο. Το 1479, όμως, ο Μωάμεθ Β΄ υπέγραψε συνθήκη ειρήνης με την πόλη των δόγηδων, με αποτέλεσμα η τελευταία να διακόψει την παροχή οιασδήποτε βοήθειας στους Έλληνες. Οι τελευταίοι ήταν αδύνατον να διατηρήσουν

Έφιπποι Στρατιώτες. Ανάμεσα στους αρχηγούς τους υπήρχαν επίσης μέλη παλαιών ευγενών βυζαντινών οικογενειών, όπως για παράδειγμα της δυναστείας των Παλαιολόγων και των Κομνηνών. ΔΕΞΙΑ: Ο Μουσταφά Γ' (1717-1774), σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1757 έως το 1774.

την επαναστατική φλόγα αναμμένη, δίχως όπλα και πυρομαχικά, με αποτέλεσμα ο αγώνας τους να έχει άδοξο τέλος.

Τη χρονιά εκείνη, όμως, ξεκίνησε η δράση του, βορειοηπειρωτικής καταγωγής, Κροκόδειλου Κλαδά.¹ Αυτός είχε διαδεχθεί τον πατέρα του Θεόδωρο, ο οποίος ήταν ο τελευταίος Βυζαντινός στρατιωτικός διοικητής της Μάνης. Εγκαταστάθηκε στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου των Βαρδουνίων στη Λακωνία. Κατά την περίοδο 1458-1460, ο Μωάμεθ εισέβαλε στην Πελοπόννησο. Ο Κλαδάς πολέμησε ηρωικά στο πλευρό των Παλαιολόγων, αλλά τελικά αναγκάστηκε να αποδεχθεί προσωρινά την κυριαρχία του σουλτάνου, ο οποίος του παρέχωρησε εκτάσεις γης στη Λακωνία και τη Μεσσηνία.

Σύμφωνα με τον Ουίλλιαμ Μίλλερ,² «ο Κλαδάς ήταν από τους τελευταίους Πελοποννησίους πολεμιστές που είχαν υποταχτεί στον Μωάμεθ Β' την εποχή της κατάκτησης, και που ο κατακτητής, θεωρώντας τον φρόνιμο, του είχε παραχωρήσει την πλούσια πεδιάδα του Έλους, κοντά στη Σπάρτη, ως στρατιωτικό τιμάριο. Το Έλος, σύμφωνα με μία θεωρία, έδωσε στα αρχαία χρόνια στους Είλωτες το όνομά τους, αλλά ο Κλαδάς είχε περισσότερο σπαρτιατικό παρά ειλωτικό χαρακτήρα». Στον Α' Βενετοτουρκικό Πόλεμο, ο Κλαδάς ετέθη υπό τις διαταγές του Μπερτόλντο Έστε και ξεσήκωσε τους Μανιάτες. Οι Ενετοί τον διόρισαν αρχηγό των Ελλήνων και φαίνεται ότι κατόρθωσε να ανακαταλάβει τα πατρογονικά τιμάρια

Η σημαία του Κροκόδειλου Κλαδά.

στη Βορδόνια. Επιπλέον, ο προνοητής του στόλου των Ενετών, Ιερώνυμος Κονταρίνι, τον ετίμησε με το παράσημο του Λέοντα του Αγίου Μάρκου και με χρυσοκέντητο μανδύα, τον Σεπτέμβριο του 1479. Τέλος, του παραχωρήθηκαν επιπλέον εκτάσεις γης στην Κορώνη.

Μετά την προαναφερθείσα σύναψη ειρήνης μεταξύ των δύο εμπολέμων, όμως, η Μάνη έπρεπε να περιέλθει στους Τούρκους, ενώ οι Ενετοί διατήρησαν τον έλεγχο της Κορώνης, της Μεθώνης, του Ναυαρίνου και της Ναυπάκτου. Οι Έλληνες, οι οποίοι τους είχαν συνδράμει στον αγώνα τους στην Πελοπόννησο, την ανατολική Ρούμελη και την Αθήνα, εγκαταλείφθηκαν στη μοίρα τους, ενώ ο Κλαδάς έφυγε εξοργισμένος από την Κορώνη για τη Μάνη. Εν τω μεταξύ, αρνήθηκε όλες τις προσφορές του Μωάμεθ. Σύμφωνα με τον Σάθα, «συγκέντρωσε 16.000 επικηρυγμένους κλέφτες και άλλους αντάρτες, πήγε στη Μέσα Μάνη και τους κάλεσε όλους σε επανάσταση». Σύντομα υπέ-

ταξε τους τοπικούς Οθωμανούς διοικητές, κυρίευσε το φρούριο και τον πύργο του Τριγοφίλου και του Οίτυλου, ενώ φυλάκισε τους φύλαρχους και τους φρούραρχους. Μετά κατέλαβε τα στενά περάσματα των βουνών της περιοχής και εκστράτευσε για να καταλάβει τα φρούρια και τους πύργους της Καστανιάς, της Λεφτίνης, της Ανδρούσας, του Βάσκου, της Πιάγας και το χωριό Παπαφίγγο.

Οι ενέργειές του προκάλεσαν την ενόχληση των Ενετών, που δεν ήθελαν να θεωρηθούν υπαίτιοι για παραβίαση της συνθήκης με τον Μωάμεθ. Προχώρησαν, λοιπόν, στη σύλληψη της συζύγου, των τέκνων και των αδερφών του Κλαδά (που τους έστειλαν στη Βενετία), ενώ διεκήρυξαν τη μη ανάμιξή τους στον αγώνα του Έλληνα πολέμαρχου. Μάλιστα, ο διοικητής της Κορώνης ζήτησε από τους Έλληνες να μη συνδράμουν τον Κλαδά, αλλά να τον συλλάβουν και να τον παραδώσουν στους Τούρκους! Τους απείλησε δε με δήμευση της περιουσίας τους, ενώ

Η πόλη και το κάστρο της Κορώνης με τις θέσεις των στρατευμάτων και των κανονιών κατά την πολιορκία της Κορώνης από τους Βενετούς το 1685.

«προειδοποίησε» όσους ήθελαν να μεταβούν στη Μέσα Μάνη, ότι θα θανατώνονταν όταν επέστρεφαν στις εστίες τους. Τέλος, οι Ενετοί φρόντισαν να ενημερώσουν τους Τούρκους για τις ενέργειές τους.

Εν τούτοις, το κίνημα του Κλαδά είχε μεγάλη απήχηση. Πολλοί Έλληνες από την Πελοπόννησο και από άλλα μέρη της Ελλάδος έσπευδαν να ταχθούν υπό τις διαταγές του, ο ίδιος συνέχισε να χρησιμοποιεί το έμβλημα της Βενετίας. Είχε ως ορμητήριο τα κάστρα της Καστανιάς και του Χελμού, ενώ κατόρθωσε να διακόψει την επικοινωνία της Λακωνίας με την υπόλοιπη Πελοπόννησο. Οι Τούρκοι περιορίστηκαν στα φρούρια Λεονταρίου, Ανδρώσας, Καρυταίνης και Μυστρά. Οι Βενετοί, όχι μόνον δεν αξιοποίησαν τις επιτυχίες του, αλλά τον επεκήρυξαν με ένα αστρονομικό για τα δεδομένα της εποχής ποσό!

Ο Κλαδάς δεν πτοήθηκε και απέκρουσε τις ισχυρές δυνάμεις που έστειλε ενα-

ντίον του ο Μωάμεθ, τον Ιανουάριο του 1481. Μάλιστα, δεν δίστασε να αντιπαρατεθεί σε εκ παρατάξεως μάχη με τους έως τότε αήττητους Οθωμανούς στο Οίτυλο, όπου και τους νίκησε. Ο Μωάμεθ εξοργίστηκε από την αποτυχία αυτή και έστειλε άμεσα πολυάριθμες ενισχύσεις υπό τον Αχμέτ πασά. Σύντομα, ο Κλαδάς κυκλώθηκε στο ορεινό φρούριο της Καστανιάς, ενώ πολλοί εκ των συμμάχων του τον εγκατέλειψαν. Ταυτόχρονα, πλησίαζε και μία ισχυρή εχθρική ναυτική μοίρα. Τότε απεφάσισε να προβεί σε έξοδο για να διασπάσει τον εχθρικό κλοιό. Πράγματι, αυτός και οι άνδρες του επέδειξαν ηρωισμό και επέπεσαν «σαν θύελλα» στους πολυάριθμους εχθρούς, σκοτώνοντας δεκάδες αλλόπιστους, στα μέσα Απριλίου του 1481. Διέσπασαν τον κλοιό και έφτασαν μέχρι το Πόρτο Κάγιο, όπου επιβιβάστηκαν σε τρεις γαλέρες του βασιλιά της Νεάπολης Φερδινάνδου Β΄, που τους μετέφεραν στη Νεάπολη.

Αργότερα επιχείρησε να συνεχίσει τον

Άποψη της Μονεμβάσιας, όπου επισημαίνονται σημεία στρατηγικής σημασίας για την πολιορκία της πόλης από τους Βενετούς το 1685.

αγώνα του εναντίον των Οθωμανών στην Ήπειρο. Αρχικώς απέτυχε, αλλά βοήθησε καθοριστικά στην απελευθέρωση του Οτράντο. Ο Φερδινάνδος τού απέδωσε εξαιρετικές τιμές, και ο Κλαδάς πήγε για δεύτερη φορά στην Ήπειρο. Έφθασε μέχρι τα βουνά της Χειμάρρας. Οι Έλληνες της περιοχής, συμπαρατασόμενοι μαζί του, ξεσηκώθηκαν και έδιωξαν τους Οθωμανούς. Ο Κλαδάς κατέλαβε το φρούριο της Χειμάρρας, αυτό του Σοποτού και όλη τη γύρω περιοχή, προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον εχθρό. Αμέτρητοι υπήρξαν οι νεκροί, ενώ οι αιχμάλωτοι ήταν περισσότεροι από χίλιοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο τοπικός Μουσουλμάνος διοικητής κατέφυγε με βάρκα στην Κέρκυρα.

Στα τέλη εκείνης της δεκαετίας, ο Κλαδάς μετέβη εκ νέου στη Μάνη. Χιλιάδες Ελλήνων έσπευσαν να θεθούν υπό τις δι-

αταγές του. Δυστυχώς, οι σύμμαχοί του στην ιταλική χερσόνησο τον εγκατέλειψαν για μία ακόμη φορά. Τότε εκείνος ξεκίνησε ανταρτοπόλεμο, καθώς αδυνατούσε να αναλάβει δράση δίχως την υποστήριξη των Δυτικών, τουλάχιστον σε πολεμοφόδια και οπλισμό. Τελικώς συνελήφθη, υπέστη φρικτά βασανιστήρια, το κορμί του διαμελίστηκε και γδάρθηκε, ενώ οι Τούρκοι γέμισαν το δέρμα του με άχυρο και το έστειλαν στον Σουλτάνο Βαγιαζήτ Β΄.

Λίγα χρόνια μετά ξέσπασε εξέγερση στο βόρειο τμήμα της σημερινής Αλβανίας, στην περιοχή της Σκόδρας, με επικεφαλής τον ανεπιό του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρέα Παλαιολόγο (γιού του τελευταίου Δεσπότη του Μωρέως, Θωμά Παλαιολόγου) και τον Κωνσταντίνο Αριανίτη, ο οποίος διεκδικούσε ως πατρική κληρονομιά τη σημερινή Αλβα-

Το κάστρο του Σοποτού (σημερινό Μπόρσι) πολιορκούμενο από τον βενετικό στρατό και στόλο στα 1570.

νία, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Αυτοί ανέμεναν βοήθεια από τον Γάλλο βασιλιά Κάρολο Η΄, ο οποίος ήταν έτοιμος να εκστρατεύσει από την ιταλική χερσόνησο στην ανατολική ακτή της Αδριατικής για να απελευθερώσει όλους τους Χριστιανούς. Είχε μαζί του τον ανταπαιτητή του θρόνου, υιό του Μωάμεθ, Τζεμ, ο οποίος βρισκόταν σε μακροχρόνια διαμάχη με τον αδερφό του Βαγιαζήτ.

Ο Σάθας αναφέρει ότι είχε υπογραφεί και ένα έγγραφο στη Ρώμη μεταξύ του Καρόλου και του Ανδρέα Παλαιολόγου. Αυτό ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Το Σάββατον, 6 Φεβρουαρίου 1494, εν τη εκκλησία του Αγίου Πέτρου, ο Ανδρέας Παλαιολόγος Δεσπότης της Ρωμανίας είπεν ότι διά του θανάτου του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, θείου αυτού, αποθανόντος ατέκνου, μένει αυτός μόνος άμεσος κληρονόμος της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως και ότι εξόριστος της

πατρίδος αυτού, εγκαταλελειμμένος υφ' όλων των Χριστιανών ηγεμόνων... παραχωρεί στον αήττητο Γάλλον μονάρχη βασιλέα Κάρολο, τα επί της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινουπόλεως και της Τραπεζούντος δικαιώματα...»

Δυστυχώς, όμως, ο Τζεμ πέθανε μυστηριωδώς (κατ' άλλους δηλητηριάστηκε από τον πάπα) στην Νεάπολη. Οι Ενετοί έσπευσαν να ειδοποιήσουν τον Βαγιαζήτ στην Κωνσταντινούπολη για τον θάνατό του. Για αυτό έστειλαν ειδικά για την περίπτωση ένα πλοίο και απαγόρευσαν τον απόπλου κάθε άλλου σκάφους. Επομένως εξέλιπε η πιθανότητα ενισχύσεως των Ελλήνων από οπαδούς του Τζεμ. Επίσης, οι Ενετοί ενημέρωσαν τον Βαγιαζήτ για τις κινήσεις του Αριανίτη, ενώ συνεπύχθη και ισχυρή διεθνής συμμαχία εναντίον του Καρόλου, γεγονός που τον υποχρέωσε να εγκαταλείψει εσπευσμένα την ιταλική χερσόνησο. Κατά συνέπεια, οι

Σημαία της Βενετίας.

Έλληνες έμειναν απροστάτευτοι απέναντι στην εκδικητική μανία του Βαγιαζήτ, με αποτέλεσμα χιλιάδες να βρουν (συχνά μαρτυρικό) θάνατο.

Επακολούθησε σειρά εξεγέρσεων μετά τη ναυμαχία στη Ναύπακτο, τον Οκτώβριο 1571. Οι Έλληνες αναθάρρησαν από την έκβασή της και πίστεψαν ότι οι Δυτικοί θα οργάνωναν μία εκστρατεία ή έστω ότι θα τους συνέδραμαν στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την ελευθερία τους. Προς τούτο έλαβαν χώρα μικρές και μεγάλες εξεγέρσεις στην Ήπειρο, τη Μακεδονία (με επίκεντρο τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες και τη Χαλκιδική) και τη νοτιοδυτική Πελοπόννησο. Στην τελευταία, πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξε ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας Μακάριος Μελισσηνός και ο αδελφός του Θεόδωρος.

Αξιοσημείωτες ήταν οι εξεγέρσεις στη Βόρεια Ήπειρο· κυρίως στη Χειμάρρα. Αυτές είχαν αρχίσει από το 1565. Τα αίτια ήταν κυρίως η καταπίεση, το παιδομάζωμα και η υψηλή φορολογία. Την 14η Οκτωβρίου 1566, οι πρόκριτοι της περιοχής συνήλθαν και ορκίστηκαν ότι θα λάβουν τα όπλα μόλις τους δοθεί το πρόσταγμα

από τον βασιλέα της Ισπανίας, τον οποίο θεωρούσαν φυσικό προστάτη τους. Ο τελευταίος είχε αποκτήσει φήμη από τους αγώνες του εναντίον των Οθωμανών. Ταυτόχρονα ήρθαν σε επαφή και με τους Ενετούς, οι οποίοι υπεσχέθησαν την αποστολή οπλισμού και τη χρήση της Κερκύρας ως καταφυγίου για όσους ετίθεντο στο στόχαστρο των οθωμανικών Αρχών. Τέλος, οι εξεγερμένοι θα είχαν ελευθερία κινήσεων στα βενετικά εδάφη.

Οι Βορειοηπειρώτες επιχειρήσαν ανεπιτυχώς να καταλάβουν το φρούριο του Σοποτού. Τον Ιούνιο του 1570, η απόπειρα επαναλήφθηκε με τη βοήθεια ενετικών πλοίων. Αυτήν τη φορά οι εξεγερμένοι ήταν καλύτερα οργανωμένοι, ενώ στο κίνημά τους συμμετείχαν άνδρες από τη Χειμάρρα και τα χωριά Βούνο, Δουκάτες, Πήλιουρι, Ηλιάτες, Δρυμάδες και Παλιάσα. Οι επιχειρήσεις σημείωσαν μεγάλη επιτυχία, καθώς στα χέρια των Ελλήνων έπεσαν πολλά φρούρια, γεγονός που ώθησε τον Ανδρέα Λονδάνο να προτείνει στο Συμβούλιο των Δέκα της Βενετίας να οργανωθεί εξέγερση από την Πάργα μέχρι τον Μοριά, με αποκλεισμό της διόδου

Οθωμανικό λάβαρο που πήραν οι Βενετοί μετά από τη νίκη τους στην εκπόρθηση της Κορώνης το 1685.

προς Κόρινθο. Ταυτόχρονα, άλλοι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με την Αυλή της Ισπανίας.

Οι Ενετοί φάνηκαν διστακτικοί. Το μόνο που έκαναν, ήταν να στείλουν μία ναυτική μοίρα στις Κυκλάδες, η οποία προέβη σε μαζική στρατολόγηση για τον στόλο τους. Οι νησιώτες πίστεψαν ότι οι αλλόπιστοι είχαν αναχωρήσει οριστικά. Δυστυχώς, όμως, η βενετική παρουσία ήταν πρόσκαιρη. Οι Οθωμανοί επανήλθαν, προβαίνοντας σε σφαγές. Το ίδιο έπραξαν και στον Άθω, τη Μακεδονία, τα παράλια της Μάνης και την Παρνασσίδα. Επανάσταση ξέσπασε και στην Πάτρα, υπό την ηγεσία του Παλαιών Πατρών Γερμανού Α΄ και προκρίτων της περιοχής.

Ο σουλτάνος έστειλε τον στόλο του, ο οποίος λεηλάτησε κατά σειράν τα Κύθηρα, τη Ζάκυνθο, την Κεφαλονιά και την Ιθάκη, πριν φθάσει στις ακτές της Ηπείρου. Οι κάτοικοι της Πάργας κατέφυγαν στην Κέρκυρα, πριν η πόλη τους καεί, ενώ καταστράφηκε και το Βουθρωτό. Τον Ιούλιο του 1571 κυριεύτηκαν το Σοποτό και το Μαργαρίτι. Το τελευταίο,

όμως, ανακατελήφθη από τους Χειμαριώτες, λίγο αργότερα. Ο τουρκικός στόλος έφθασε μέχρι του σημείου να πολιορκήσει, ανεπιτυχώς, την Κέρκυρα.

Πάντως, η επαναστατική φλόγα μεταλαμπαδεύτηκε σε πολλά μέρη μετά τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου, γεγονός που έφερε σε δύσκολη θέση τις οθωμανικές Αρχές. Οι Έλληνες στο Γαλαξίδι, την Άμφισσα και στο Λιδωρίκι ευρίσκοντο σε επαναστατικό αναβρασμό. Στις αρχές του 1572, μετά από προδοσία, οι Τούρκοι συνέλαβαν και θανάτωσαν με φρικτό τρόπο περίπου 80 προκρίτους και αρκετούς ιεράρχες, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και ο προαναφερθείς Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Γερμανός. Οι σφαγές στις οποίες κατέφυγαν εκ νέου οι Οθωμανοί, η παρελκυστική πολιτική των Ισπανών και η προφανής δυσχέρεια στην οποία ευρίσκοντο οι Ενετοί, απογοήτευσαν τους Έλληνες, με αποτέλεσμα οι εξεγέρσεις σταδιακά να εκφυλιστούν.

Μολαταύτα, τα επόμενα χρόνια, νέα κινήματα ξέσπασαν στην Ήπειρο, με επικεφαλής τους Θεόδωρο Μπούα Γρίβα

και Μάρκο Πούλιο (το 1585), καθώς και τον Αρχιεπίσκοπο Οχρίδος Αθανάσιο (το 1596). Το πρώτο εξ αυτών ξεκίνησε από την Ακαρνανία. Ο Μπούας εξόντωσε όλους τους Τούρκους του Ξηρομέρου, και οι επαναστάτες ελευθέρωσαν τη Βόνιτσα και την Άρτα. Κατόπιν κινήθηκαν προς τα Ιωάννινα. Οι Τούρκοι τους κύκλωσαν, στέλνοντας δυνάμεις τόσο από τον βορρά όσο και από τη Ναύπακτο. Ο Μπούας επιχείρησε ανεπιτυχώς να σταματήσει τον εχθρό στον Αχελώο και στα στενά της Κλεισούρας. Δεν γνώριζε ότι οι άνδρες που βάδιζαν προς την πρωτεύουσα της Ηπείρου είχαν ηττηθεί και δεν επρόκειτο να τον συνδράμουν. Τελικώς κατέφυγε στην Ιθάκη, όπου πέθανε, υποκύπτοντας στα τραύματά του.

Το επαναστατικό πνεύμα στη Βόρειο Ήπειρο διατηρήθηκε ζωντανό από τους ιεράρχες Ιωακείμ και Γαβριήλ. Ο προαναφερθείς Αρχιεπίσκοπος Αθανάσιος είχε συνεχείς επαφές με τους Ισπανούς και, τελικώς, οι Έλληνες εξεγέρθηκαν, κατορθώνοντας να ελέγξουν τα παράλια της Βορείου Ηπείρου. Ο Πέτρος Λάντζας επέθεσε επικεφαλής 1.300 Χειμαρριωτών (εκ των οποίων μόνον οι 300 έφεραν αρκεβούζια), που επετέθησαν (με τη συνδρομή 100 Ισπανών) από τρεις κατευθύνσεις εναντίον του φρουρίου Τσέρνα. Οι Ισπανοί κατόρθωσαν να καταλάβουν ένα τμήμα του φρουρίου, αλλά το σκοτάδι δεν επέτρεψε στους Έλληνες να τους ακολουθήσουν, γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα στους Τούρκους να αντεπιτεθούν και να απωθήσουν τους επιτιθέμενους. Ο Αθανάσιος επέστρεψε στη Χειμάρρα για να συγκεντρώσει νέες δυνάμεις, αλλά οι Ενετοί έπεισαν πολλούς οπλαρχηγούς να κρατήσουν ουδέτερη στάση. Τελικώς, η επανάσταση κατεστάλη και ο Λάντζας κατέφυγε στη Νεάπολη.

Τα προαναφερθέντα κινήματα είχαν τοπική εμβέλεια, προκάλεσαν αναταρα-

χές, αλλά δεν κλόνισαν την οθωμανική εξουσία. Η τελευταία αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα από τις ενέργειες του Μητροπολίτη Διονυσίου του Φιλόσοφου στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, λίγα χρόνια αργότερα. Ο προαναφερθείς ιεράρχης είχε γεννηθεί στην Παραμυθιά, γύρω στο 1560 (ή κατ' άλλους το 1540). Κατάγονταν από αρχοντική οικογένεια της Αβδέλλας Γρεβενών. Στα τέλη του 1592 ή τις αρχές του 1593 εξελέγη μητροπολίτης Λαρίσης, αλλά επέλεξε να εγκατασταθεί στα Τρίκαλα. Δεν διακρινόταν μόνον για τη μόρφωση αλλά και για τη φιλοπατρία του, σχεδιάζοντας την επανάσταση του υπόδουλου Γένους. Προς τούτο επικοινωνήσε με διαφόρους αξιωματούχους. Οι Τούρκοι τον κατηγορήσαν ότι συνεννοούνταν παρασκηνακά με τον ηγεμόνα της Βλαχίας, Μιχαήλ τον Γενναίο. Αυτό, πάντως, δεν έχει εξακριβωθεί. Είναι, όμως, αδιαμφισβήτητο ότι είχε επαφές με τους κλεφταρματολούς των Αγράφων.

Το 1600 κήρυξε την επανάσταση κατά του Σουλτάνου Μεχμέτ Γ', από το Μοναστήρι της Παναγίας Τατάρνας, με το σύνθημα «Τρίκκη Βυζάντιον ανακτήσει». Η επανάσταση, όμως, κατεστάλη και οι Τούρκοι προχώρησαν σε εκτεταμένες σφαγές κληρικών και λαϊκών. Σημειώτεον ότι συνελήφθη ως συνεργός του Διονυσίου του Φιλόσοφου ο επικεφαλής της γειτονικής Μητροπόλεως Φαναρίου και Νεοχωρίου, Σεραφεΐμ, ο οποίος φυλακίστηκε και βασανίστηκε σκληρά για να αρνηθεί την πίστη του, πλην όμως δεν υπέκυψε. Οι Τούρκοι εξοργίστηκαν, τον έφεραν στην αγορά του Φαναρίου, όπου τον βασάνισαν και τον σουβλίσαν ζωντανό, την 4η Δεκεμβρίου 1601! Μετά από μερικές μέρες έκοψαν το κεφάλι του και το έστησαν σε πάσσαλο σε κοινή θέα, για να τρομάξουν τους Έλληνες.

Ο Διονύσιος κατέφυγε στη Δύση, όπου άρχισε να προετοιμάζει μία νέα επανά-

σταση. Ήρθε σε επαφή με τον Δούκα της Νεβέρ, Κάρολο Α΄, του οποίου η γιαγιά ήταν απόγονος των Παλαιολόγων. Επί μακρόν, ο τελευταίος σχεδίαζε να στραφεί εναντίον της Υψηλής Πύλης. Επίσης, ο Διονύσιος φαίνεται ότι ήρθε σε επαφή και με άλλους Δυτικούς (ίσως και με τον πάπα), όπως τον βασιλιά της Νεάπολης και τους Ιππότες της Μάλτας. Μάλιστα, οι επικριτές του τον κατηγορήσαν ότι επιχειρήσε να εκμαιεύσει την υποστήριξη της Αγίας Έδρας, υποσχόμενος την ένωση των δύο Εκκλησιών. Παντού διακήρυττε ότι οι Έλληνες της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας ήταν έτοιμοι να επαναστατήσουν για να αποκτήσουν την ελευθερία τους. Η αναφορά του σε «Έλληνες» διασώζεται σε επιστολή του προς τον Φίλιππο Γ΄ της Ισπανίας, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι οι πρόγονοί μας αυτοπροσδιορίζονταν ως «Έλληνες» 200 χρόνια προ της Επανάστασης του 1821.

Ο Διονύσιος επέστρεψε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου, μεταξύ Κερασόβου και Ραδοβυζίου. Κατόπιν περιόδευσε την ευρύτερη περιοχή, ρίχνοντας τον σπόρο της επανάστασης. Ήρθε σε συμφωνία με τοπικούς παράγοντες στη Θεσπρωτία και ξεσήκωσε τους χωρικούς της Παραμυθιάς, του Σουλίου και του Μαλακασίου. Μετά οργάνωσε επιδρομές κατά των Μουσουλμάνων των χωριών Ζαραβούτσι (νυν Άγιος Νικόλαος) και Τουρκογρανίτσα. Οι εξεγερμένοι σημείωσαν κάποιες τοπικές επιτυχίες, οι οποίες ενθάρρυναν και άλλους Έλληνες να τους ακολουθήσουν.

Την νύκτα της 10ης προς 11η Σεπτεμβρίου του 1611, 800-1.000 χωρικοί, που ήταν οπλισμένοι με ρόπαλα, δρεπάνια, πέτρες και μαχαίρια, βάδισαν κατά των Ιωαννίνων. Επικεφαλής τους ήταν ο Διονύσιος, ο οποίος είχε επικοινωνία με Έλληνες της πόλεως, προκειμένου να τον βοηθήσουν στην κατάληψη του φρουρί-

Προτομή του Διονύσιου Φιλόσοφου στη μονή Αγίου Δημητρίου Δικουνίου (Ραδοβίζι Ιωαννίνων).

ου. Δυστυχώς, κάποιοι δείλιασαν την τελευταία στιγμή, ενώ λέγεται ότι ορισμένοι Εβραίοι πρόδωσαν το σχέδιο που προέβλεπε να ανοίξουν ταυτόχρονα από μέσα και οι πύλες του Κάστρου, ώστε οι επαναστάτες να το καταλάβουν αιφνιδιαστικά, με τη συνεργασία των προσυνηνομένων Ιωαννιτών, κατά τη διάρκεια της νυκτός. Εν τούτοις, οι εξεγερμένοι εισήλθαν στην πόλη και πυρπόλησαν την οικία του Οσμάν ή Ασλάν πασά, ο οποίος γλίτωσε την τελευταία στιγμή. Ο τελευταίος ήταν διαβόητος γενίτσαρς από το χωριό Μονοδένδρι.

Εν συνεχεία, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Μάξιμου του Πελοποννησίου και ενός ηπειρωτικού χρονικού (αμφότερες πηγές εχθρικές προς τον Διονύσιο), οι επαναστάτες επιτίθενταν σε όποιον Μουσουλμάνο έβλεπαν μπροστά τους, φωνάζοντας «Κύριε ελέησον» και «Χαράτσι,

χαρατσόπουλο και αναζουλόπουλο», αναφερόμενοι στους νέους φόρους που είχαν θεσπίσει οι Τούρκοι. Πολλοί Έλληνες της πόλεως πήραν τα όπλα για να κτυπήσουν τους κατακτητές, οι οποίοι αρχικώς αιφνιδιάστηκαν. Σύντομα, όμως, ανασυντάχτηκαν και, αντιλαμβανόμενοι το ασύντακτο και απειροπόλεμο των εξεγερμένων, αντεπιτέθηκαν, σφάζοντας όποιον Χριστιανό συναντούσαν στο διάβα τους. Στράφηκαν ακόμη και κατά των ανυποψίαστων κατοίκων του Ζαγορίου, των Κουρέντων και του Μαλακασίου, που, αγνοώντας τα τεκταινόμενα, έρχονταν στην πόλη για το παζάρι.

Ο Διονύσιος κατέφυγε σε μια σπηλιά κάτω από το κάστρο των Ιωαννίνων. Εκεί εντοπίστηκε από μερικούς Εβραίους, οι οποίοι τον παρέδωσαν στους Τούρκους. Τον έφεραν μπροστά στον Ασλάν-πασά, στον οποίο δήλωσε άφοβα: «Πολέμησα για να ελευθερώσω τον λαό από τα βάσανα και την τυραννία σας!» Οι Τούρκοι εξαγριώθηκαν και τον διαπόμπευσαν στην πόλη. Μετά τον έγδαραν ζωντανό. Επί πέντε ώρες, ο ηρωικός ιεράρχης μαρτυρούσε στα χέρια τους, δίκως να λυγίσει. Όταν εξέπνευσε, γέμισαν το σώμα του με άχυρο και το περιέφεραν από πόλη σε πόλη. Τέλος, το έστειλαν μαζί με τα κεφάλια άλλων 85 επαναστατών στην Κωνσταντινούπολη. Το θέαμα ήταν τόσο φρικιαστικό, που τaráχτηκε ακόμη και ο σουλτάνος. Μετά κατάργησαν τα προνόμια που απολάμβαναν τα Ιωάννινα (από το 1430) και έδωξαν τους Χριστιανούς από τη συνοικία του Κάστρου. Έκτοτε, δικαίωμα διαμονής σε αυτήν είχαν μόνο οι Μουσουλμάνοι. Τέλος, κατέστρεψαν δεκάδες χωριά, μοναστήρια και εκκλησίες, ενώ εκθεμελίωσαν τη Μονή Αγίου Δημητρίου. Σημειωτέον ότι εισέβαλαν στον Ιερό Ναό του Αγίου Ιωάννου και τον κατέστρεψαν ολοκληρωτικά, ενώ σκότωσαν και τους μοναχούς. Επρόκειτο για

τον περίφημο Ναό του Κάστρου, που ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή, εκ του οποίου η πόλη των Ιωαννίνων έλαβε το όνομά της.

Νέες εξεγέρσεις έλαβαν χώρα στην Αρκαδία, τη Λακωνία και τη Μεσσηνία, το 1659. Κατά τη διάρκειά τους απελευθερώθηκε για λίγο η Καλαμάτα. Τρεις δεκαετίες αργότερα, πολλοί Έλληνες συνέδραμαν τους Ενετούς, στο πλαίσιο του έκτου πολέμου μεταξύ της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας και της Υψηλής Πύλης. Εξεγέρσεις σημειώθηκαν στην Πελοπόννησο, την Ακαρνανία, την Πρέβεζα, τη Μακεδονία, τη Λήμνο κ.α. Οι Ενετοί κατέλαβαν πολλές περιοχές (όπως την Πελοπόννησο) και κατήγαγαν σημαντικές στρατιωτικές νίκες, με τη βοήθεια των Ελλήνων αλλά και Γερμανών μισθοφόρων. Τα περισσότερα εδαφικά κέρδη τους, όμως, εξανεμίστηκαν κατά τον Ζ΄ Βενετοτουρκικό Πόλεμο, και οι Οθωμανοί επανήλθαν δριμύτεροι, στα μέσα της δεκαετίας του 1710.

Σημειωτέον ότι, από το 1680 έως το 1700, η ανατολική Ρούμελη ήταν ελεύθερη μετά από την εξέγερση δύο επισκόπων, του Θηβών Ιεροθέου και του Σαλώνων Φιλοθέου. Αργότερα, ο Μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Ανανίας Λαμπάρδης ηγήθηκε ενός νέου επαναστατικού κινήματος. Δυστυχώς, συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε, μετά από προδοσία, το 1764. Μάλιστα, ο θρήνος της αδερφής του ενέπνευσε τη λαϊκή μούσα, που του αφιέρωσε το ακόλουθο δημοτικό τραγούδι:

Εκεί πέρα κι απόπερα κι απόξω από τη χώρα,
εκεί καθόταν μια ξανθή, ξανθή και μαυρομάτα,
γύρους γυρίζει τα φλωριά, γύρους μαργαριτάρια.
– Για βγάλ' τα Βγενικούλα μου, τα έρμα τα τρισέρμα,
τι 'κόψαν τον κυρ-Ανανιά και το μητροπολίτη.

Η επόμενη μεγάλη εξέγερση ήταν τα Ορλωφικά, στο περιθώριο του Α΄ Ρωσο-

τουρκικού Πολέμου, δηλαδή ο ξεσηκωμός της Πελοποννήσου από τους αδερφούς Αλέξανδρο και Θεόδωρο Ορλώφ, το 1769. Ως γνωστόν, η τσαρίνα Αικατερίνη Β΄ ανήλθε στον θρόνο το 1762. Σύντομα έθεσε ως στόχο να προσεταιριστεί τους λαούς της Βαλκανικής εις βάρος του σουλτάνου, να καταλάβει τους λιμένες της βόρειας ακτής του Ευξείνου Πόντου και εν τέλει να κυριεύσει την Κωνσταντινούπολη. Αρωγός στην προσπάθειά της στάθηκε ο Γεώργιος Παπάζωλης, ο οποίος είχε ήδη μεταβεί στη Βενετία και την Τερζέστη για να συνομιλήσει με Έλληνες της διασποράς. Μετά το 1765, ο Παπάζωλης περιόδευσε στη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Ρούμελη και την Πελοπόννησο, για να προετοιμάσει την εξέγερση. Είχε στο πλευρό του λίγους εκλεκτούς συνεργάτες και κάποιους Ρώσους πράκτορες.

Μοίρασε πολλά ευαγγέλια, άμφια και σταυρούς εξ ονόματος της τσαρίνας, ενώ ήρθε σε επαφή και με προύχοντες. Αρχικώς, πολλοί ήταν διστακτικοί, καθώς οι ελπίδες τους είχαν διαψευστεί πλειστάκις κατά το παρελθόν. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, μόνον στην Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία μύησε αρκετούς στα σχέδιά του. Κατόπιν επικέντρωσε τις προσπάθειές του στη Μάνη. Τα αποτελέσματα των ενεργειών του ήταν πενιχρά, καθώς δεν υπήρχαν απτές αποδείξεις για τη συνδρομή της Αγίας Πετρούπολης. Έφυγε, λοιπόν, για την Καλαμάτα, όπου συνάντησε προκρίτους και αρχιερείς. Ορισμένοι εξ αυτών (π.χ. οι Μαυρομιχαλαίοι) του δήλωσαν πως θα εξεγείρονταν μόνον εάν συναντούσαν επίσημους απεσταλμένους της Αικατερίνης και ελάμβαναν επαρκείς διαβεβαιώσεις για τον αριθμό των ρωσικών στρατευμάτων που θα τους συνέδραμαν.

Ο Παπάζωλης επέστρεψε στη Ρωσία και έπεισε τους αδερφούς Ορλώφ ότι οι

περιστάσεις ήταν κατάλληλες για εξέγερση στην Πελοπόννησο, υπό την ηγεσία του. Η τσαρίνα ήταν επιφυλακτική, αλλά πείστηκε από τους Ορλώφ, οι οποίοι της παρουσίασαν ένα τροποποιημένο σχέδιο για εξέγερση μεγάλων διαστάσεων. Προς τούτο επιχείρησαν να προσεταιριστούν και τους Ενετούς, αλλά απέτυχαν. Παράλληλα, άλλοι Ρώσοι προσπάθησαν να εξεγείρουν και άλλους Βαλκάνιους.

Τον Οκτώβριο του 1768 σημειώθηκε η έναρξη του Ρωσοτουρκικού Πολέμου. Λίγους μήνες αργότερα, μία ρωσική ναυτική μοίρα απέπλευσε για τη Μεσόγειο. Σε αυτήν συμμετείχαν και πολλοί Έλληνες από τον Πόντο και τις Κυκλάδες, όπως ο Μυκονιάτης Αντώνιος Ψαρός, ο οποίος είχε ζητήσει να υπάρχουν αρκετές ρωσικές στολές για να μοιραστούν στους Έλληνες. Αργότερα ακολούθησαν άλλες δύο ρωσικές ναυτικές μοίρες. Τον Φεβρουάριο του 1770, η πρώτη μοίρα κατέπλευσε στη Μάνη, προκαλώντας έκδηλη απογοήτευση, λόγω του μικρού μεγέθους της.

Παρότι ο επικεφαλής της, Θεόδωρος Ορλώφ, επέδειξε αλαζονική συμπεριφορά, οι Μανιάτες συμφώνησαν να πάρουν μέρος στην εξέγερση και άρχισαν τη στρατολόγηση, δημιουργώντας δύο λεγεώνες, την Ανατολική και τη Δυτική. Οι αρχικές επιτυχίες προκάλεσαν ενθουσιασμό και μαζική κατάταξη χιλιάδων εθελοντών, οι οποίοι όμως ήταν ασυντόνιστοι και αγύμναστοι. Ο Ορλώφ έχασε πολύ χρόνο, προσπαθώντας να καταλάβει την Κορώνη, την ίδια ώρα που η επαναστατική φλόγα «κατέκαιε» την Πελοπόννησο.

Μάλιστα, ο Αλέξιος Ορλώφ εξέδωσε και την ακόλουθη προκήρυξη: «Ημείς, Αλέξιος κόμης Ορλώφ, Γενεράλης και πληρεξούσιος της Αυτοκρατορικής ευσεβεστάτης Βασιλείσης πάσης Ρωσσίας Αικατερίνης Αλεξιάδος της Β΄, φανερόν κάμνομεν εις όλους κοινώς τους Ορθοδόξους Ρωμαίους, όπου ευρίσκονται

Ο Δον Χουάν της Αυστρίας (1547-1578) φαίνεται ότι ενδιαφερόταν για τους υπόδουλους Έλληνες και αν δεν έφευγε πρόωρα από τη ζωή σε ηλικία μόλις 31 ετών το 1578, είτε από τύφο είτε δηλητηριασμένος από κάποιους, ίσως είχε αναλάβει δράση εναντίον των Τούρκων στην Ελλάδα. ΔΕΞΙΑ: Η ναυμαχία του Τσεσμέ (26 Ιουνίου 1770), έργο του Ιβάν Αϊβαζόφσκι, 19ος αιώνας.

κάτω εις την τυραννίαν του Τούρκου. Γνωστόν είναι εις όλον τον κόσμον πόσο πάσχει η Αγία του Χριστού Εκκλησία και πόσον βασανίζονται από το ανθρώπινον γένος των Τούρκων οι αγαπητοί μας Ρωμαίοι...»

Οι οθωμανικές Αρχές εξεδιώχθησαν από τα Καλάβρυτα, ενώ σε άλλα μέρη, όπως στο Ναύπλιο και τη Μονεμβασιά, οι Τούρκοι κλείστηκαν στα κάστρα, ενώ η φρουρά της Γαστούνης κατέφυγε στην Πάτρα. Εκεί πολιορκήθηκαν από χιλιάδες Έλληνες, με επικεφαλής 3.000 Κεφαλονίτες, υπό τον κόμη Σπυρίδωνα Μεταξά. Άλλοι 2.000 Ζακυνθηνοί εισέβαλαν στην Ηλεία και πολιορκήσαν τον Πύργο. Εν συνεχεία συγκρούστηκαν με πολλαπλάσιους Τουρκαλβανούς, με αποτέλεσμα να ηττηθούν. Έχει γραφεί ότι σκοτώθηκαν περισσότεροι από διακόσιους. Οι υπόλοιποι είτε πορεύτηκαν προς τη Μά-

νη είτε επέστρεψαν στο νησί τους. Σύμφωνα, η εξέγερση επεκτάθηκε στα ορεινά της Ηπείρου, της Ρούμελης και της Μακεδονίας. Στα Γρεβενά πρωτοστατούσε ο αρματολός της Πίνδου Τόσκας και το πρωτοπαλικάρο του, ο γερο-Ζιάκας. Ο τελευταίος ήταν επικεφαλής περίπου 1.700 οπλισμένων ανδρών. Μετά την αποτυχία των εξεγέρσεων, κατεστράφη σχεδόν εξ ολοκλήρου η περιοχή, ιδίως τα σημερινά χωριά Ζιάκας και Μαυρονόρος. Ο Τόσκας έδωσε μάχη εναντίον 2.000 Τουρκαλβανών, οι οποίοι επέστρεψαν από την Πελοπόννησο, έχοντας μαζί τους 1.000 αιχμάλωτα γυναικόπαιδα, και τα απελευθέρωσε.

Αρχικά, η Υψηλή Πύλη αιφνιδιάστηκε. Κατόπιν, όμως, αντιλήφθηκε την ανεπάρκεια των ρωσικών δυνάμεων και οργάνωσε την αντεπίθεσή της. Έστειλε, λοιπόν, τον στόλο της προς ενίσχυση των

πολιορκούμενων φρουρίων της Πελοποννήσου και διέταξε τη μετακίνηση χιλιάδων Τουρκαλβανών προς νότον, οι οποίοι σάρωσαν τα πάντα στο πέρασμά τους. Αρκετοί κλεφταρματολοί συμβιβάστηκαν, παίρνοντας επιπλέον αρματολίκια. Οι Τουρκαλβανοί έφθασαν στον Ισθμό και ξεχύθηκαν στην Πελοπόννησο, την οποία εγκατέλειψε εσπευσμένα ο Ορλώφ. Οι κάτοικοί της έμειναν στο έλεος των αλλόπιστων και υπέστησαν πρωτοφανή μαρτύρια.

Οι Ρώσοι παρέμειναν στο Αιγαίο μετά την επικράτησή τους στην ναυμαχία στον Τσεσμέ (τον Ιούλιο του 1770) και έως την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (το 1774). Σημειωτέον ότι στην προαναφερθείσα ναυμαχία έλαβαν μέρος δύο καράβια από την Κεφαλονιά και ένα από τη Ζάκυνθο. Οι Τουρκαλβανοί εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο επί μακρόν, προκαλώντας εκτεταμένες καταστροφές. Ο αριθμός τους έχει υπολογισθεί σε δεκάδες χιλιάδες άνδρες. Πολλοί κάτοικοι μετανάστευσαν, και η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να στείλει στρατεύματα υπό τον αρχιναύαρχο Χασάν πασά για να τους απομακρύνει, κατόπιν αιτήματος και των οθωμανικών Αρχών της Πελοποννήσου.

Την άνοιξη του 1770, η επανάσταση επεκτάθηκε στη δυτική Κρήτη, με επίκεντρο τα Σφακιά. Επικεφαλής ήταν ο Ιωάννης Βλάχος ή Δασκαλογιάννης, ο οποίος βρισκόταν σε παρασκηνιακές επαφές με τους Ρώσους. Αυτός ξεσήκωσε τους συμπατριώτες του με τα ακόλουθα λόγια: «Ούλ' οι Ρωμιοί θα σηκωθού και την Τουρκιά θα φάσι» και «Λεύτερη την πατρίδα μας ογλήγορα να δούμε». Συγκλήθηκε τοπική γενική συνέλευση και αποφασίσθη γενικός ξεσηκωμός. Την 25η Μαρτίου 1770, μετά το πέρας της Θείας Λειτουργίας, δεκάδες πάνοπλοι ιερείς και 2.000 άνδρες κήρυξαν την επανάσταση,

Ο Ιωάννης Βλάχος ή Δασκαλογιάννης (1725-1771), αρχηγός της εξέγερσης στα Σφακιά, μιας εκ των μεγαλύτερων προεπαναστατικών εξεγέρσεων στον Ελλαδικό χώρο.

εν μέσω πυροβολισμών, στην αυλή του Ιερού Ναού της Παναγίας της Θυμιανής. Δυστυχώς, ο Ορλώφ αθέτησε την υποσχέσή του και κατευθύνθηκε προς τον Τσεσμέ, αντί για τα Χανιά.

Το γεγονός αυτό δεν πτόησε τους Κρητικούς, που συνέχισαν τον αγώνα τους. Οι οθωμανικές Αρχές οργάνωσαν ένα σώμα 15.000 ανδρών για να καταστείλουν την εξέγερση. Πριν ξεκινήσουν, έστειλαν δύο κληρικούς για να ζητήσουν από τους Σφακιανούς να καταθέσουν τα όπλα. Ο Δασκαλογιάννης, όμως, απέρριψε την πρόταση. Στα τέλη Μαΐου άρχισαν οι μάχες στην Κράπη, ενώ οι Τούρκοι έκαψαν τον Καλλικράτη και το Αφέντου. Ο εχθρός επιτέθηκε στα Σφακιά από την ανατολική διάβαση και κατά μέτωπον. Οι

Σφακιανοί υπεχώρησαν βράχο-βράχο, ενώ ο εχθρός λεηλάτησε την Ασκύφου και ετοιμάστηκε για την επίθεση στον Εμπρός Γιαλό και τη χώρα των Σφακιών.

Παρά την αριθμητική υπεροχή των Τούρκων, οι επαναστάτες έδωσαν φονικότατη μάχη στα στενά της Νίμπρου, αιφνιδιάζοντας τον εχθρό, καθώς κυλούσαν βράχους από τις πλαγιές των φαραγμών. Ο Δασκαλογιάννης έστειλε πολλά γυναικόπαιδα στην Ανώπολη, την ίδια ώρα που ο εχθρός ενισχυόταν με Μουσουλμάνους από την ανατολική Κρήτη. Συνολικά, 6.000 αλλόπιστοι επιτέθηκαν στην Ανώπολη. Επακολούθησε φονική μάχη, κατά την οποία έπεσαν ηρωικώς μαχόμενοι περίπου 300 από τους 700-800 άνδρες του Δασκαλογιάννη. Αν και οι Τούρκοι είχαν περισσότερους από 1.000 νεκρούς, κατόρθωσαν να εισέλθουν στην Ανώπολη, όπου και έσφαξαν όλους τους κατοίκους. Εν τούτοις, οι Κρητικοί απεφάσισαν τη συνέχιση του αγώνα στις απρόσιτες βουνοκορφές. Οι Σφακιανοί κινήθηκαν προς την Αράδαινα και έδωσαν ηρωικές μάχες στο φαράγγι, ενώ ο εχθρός έσφαξε τους αμάχους στα Λιβανιά και τον Άγιο Ιωάννη.

Η έλευση του χειμώνα έκανε τον αγώνα άπελπι. Οι Τούρκοι είχαν ήδη αιχμαλωτίσει τη σύζυγο και δύο από τις θυγατέρες του Δασκαλογιάννη. Τελικώς, συνήφθη ανακωχή, με την οποία οι Τούρκοι επέβαλαν σκληρούς όρους. Ο Δασκαλογιάννης και οι άλλοι πρωταίτιοι παραδόθηκαν (παρά τις περί του αντιθέτου παρακλήσεις των συμπολεμιστών του) για να γλιτώσουν τους άλλους Έλληνες, και θανατώθηκαν μετά από βασανιστήρια.

Μάλιστα, ο Δασκαλογιάννης διαπομπεύτηκε μέσα από τους κεντρικούς δρόμους του Ηρακλείου, την 17η Ιουνίου 1771. Κατόπιν, οι αλλόπιστοι τον πήγαν στην ανατολική πύλη του Μεγάλου Κάστρου, όπου τον τοποθέτησαν πάνω σε

τέσσερις πασσάλους και σανίδες. Μετά τον έδεσαν και ένας γενίτσαρος άρχισε να τον γδέρνει με το ξυράφι. Ο αδερφός του τρελάθηκε, ενώ οι Τούρκοι τού έφεραν έναν καθρέπτη για να δει το κατακρουρημένο κορμί του, λίγο πριν ξεψυχήσει. Στο τέλος άφησαν το πτώμα του να σαπίσει από τον καλοκαιρινό ήλιο και μετά υποχρέωσαν δύο Έλληνες να το θάψουν.

Αξιοσημείωτες είναι οι συνεχείς εξεγέρσεις των Σουλιωτών και των κατοίκων των Σαλώνων, αλλά και τα κινήματα του Νικολάου Τσάρα –γνωστότερου ως Νικοτσάρα- στη Μακεδονία (το 1807) και του Ευθύμιου Βλαχάβα στη Θεσσαλία (το 1808). Ο τελευταίος κάλεσε όλους τους Θεσσαλούς και τους Ρουμελιώτες καπεταναίους να έρθουν στα Χάσια. Εκεί τους αποκάλυψε τα σχέδιά του για την έναρξη εξεγέρσεως την 29η Μαΐου 1808. Αρχικώς, τα επαναστατικά στρατεύματα θα στρέφονταν εναντίον των Αλβανών ντερβεναγάδων και σουμπασάδων (επιστατών των μεγαλοκτηματιών). Ως εκ τούτου, πρώτιστος στόχος των Ελλήνων θα ήταν η κατάληψη των μεγάλων αστικών κέντρων της Θεσσαλίας, όπου πιθανότατα θα οχυρώνονταν οι Αλβανοί.

Επρόκειτο για ευφυή τακτική, καθώς σκοπός του ήταν ο προσεταιρισμός πολλών Τούρκων της περιοχής, οι οποίοι αντιπαθούσαν (για διάφορους λόγους) τον Αλή Πασά. Τον Απρίλιο, ο Βλαχάβας ξεκίνησε τις επιχειρήσεις του κατά μεμονωμένων τμημάτων του εχθρού. Σύντομα κατόρθωσε να εδραιώσει την κυριαρχία του σε μεγάλο τμήμα της ορεινής Θεσσαλίας, αλλά όχι στον κάμπο. Ταυτόχρονα, ο οπλαρχηγός της Πίνδου, Δεληγιάννης ή Ντεληγιάννης, πρόδωσε το ελληνικό σχέδιο στον Αλή Πασά. Ο τελευταίος έστειλε 6.000 άνδρες, με επικεφαλής τον υιό του Μουχτάρ Πασά, οι οποίοι πέρασαν ανεύχλητοι από τα στενά του Μετσόβου (ύστε-

Στην αυλή του ναού της Παναγίας της Θυμιανής την 25η Μαρτίου 1770, μετά το πέρας της Θείας Λειτουργίας, δεκάδες πάνοπλοι ιερείς και 2.000 άνδρες κήρυξαν την επανάσταση στην Κρήτη.

ρα από προδοσία του Δεληγιάννη ή Ντελγιάννη, καθώς και του σώματος του Ευθύμιου Στουρνάρη) και ξεχύθηκαν στη Θεσσαλία. Εν τω μεταξύ, ο Βλαχάβας είχε σηκώσει το λάβαρο της επανάστασης και κινήθηκε ταχύτατα προς την Καλαμπάκα. Η πόλη κατελήφθη μάλλον εύκολα και οι κάτοικοί της ένιωσαν για πρώτη φορά μετά από αιώνες την αίσθηση της ελευθερίας. Δυστυχώς, σύντομα το όνειρο μετατράπηκε σε εφιάλτη...

Ο Βλαχάβας προσπάθησε να ξεσηκώσει τους αγρότες του Θεσσαλικού κάμπου και τους Τούρκους των Τρικάλων εναντίον του Αλή Πασά. Οι πρώτοι προτίμησαν να ακολουθήσουν τις νουθεσίες του Επισκόπου Λαρίσης Γαβριήλ, ο οποίος είχε υποχρεωθεί από τον Πασά των Ιωαννίνων να περιοδεύσει στον κάμπο και να συστήσει στους Έλληνες να παραμείνουν ήσυχοι. Επίσης, οι Τούρκοι της περιοχής, πληροφορούμενοι την επικείμενη άφιξη του Μουχτάρ, δίστασαν να κινηθούν. Κατά συνέπεια, ο Βλαχάβας έχασε μία μεγάλη δεξαμενή στρατολογήσεως ανδρών. Εν τούτοις, στο πλευρό του παρέμειναν οι Καλαμπακιώτες και άλλοι Θεσσαλοί πατριώτες.

Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στο Καστράκι, την 5η Μαΐου 1808. Από την μία

πλευρά ευρίσκοντο 5.000-8.000 Αλβανοί και απέναντί τους 600-700 εξεγερμένοι, με επικεφαλής τον αδελφό του παπα-Θύμιου, Θεодωράκη Βλαχάβα. Δυστυχώς, ο παπα-Θύμιος δεν υπολόγιζε την κάθοδο του εχθρού από εκείνη την κατεύθυνση και δεν πρόλαβε να συνδράμει τον αδελφό του. Η μάχη ήταν αιματηρή, διήρκεσε επί πολλές ώρες και είχε πολλές φάσεις. Τα πολεμοφόδια των Ελλήνων εξαντλήθηκαν και υποχρεώθηκαν σε ηρωική έξοδο, η οποία κατέληξε σε μαζική σφαγή. Τα θύματα υπήρξαν πολλά, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και ο Θεодωράκης Βλαχάβας.

Δύο ώρες αργότερα κατέφθασε στην περιοχή ο παπα-Θύμιος, επικεφαλής 500 ανδρών. Οι Έλληνες επέπεσαν με ορμή στον εχθρό, οι άνδρες του οποίου αιφνιδιάστηκαν. Ο Μουχτάρ διέταξε την οχύρωση των στρατιωτών εντός της Καλαμπάκας. Οι εξεγερμένοι τον πολιορκήσαν στενά, αλλά αυτός άντεξε και σταδιακά πέρασε στην αντεπίθεση, υποχρεώνοντας τους επιτιθέμενους σε άτακτη υποχώρηση. Εντός των επομένων ωρών, αυτοί διαλύθηκαν και ο παπα-Θύμιος κατέφυγε στις βόρειες Σποράδες.³ Ο Μουχτάρ διέταξε τον αποκεφαλισμό πολλών εκ των νεκρών και έστειλε τα κεφάλια τους

«δώρο» στον πατέρα του στα Ιωάννινα. Τα εναπομείναντα πτώματα τοποθετήθηκαν στη γη υπό μορφή πυραμίδας και αποτεφρώθηκαν.

Τα προαναφερθέντα ήσαν ορισμένα από τα κινήματα των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της μακραίωνης σκλαβιάς. Πολυάριθμες είναι και οι απόπειρες εξεγερσεώς τους, οι οποίες, όμως, κατεπνίγησαν εν τη γενέσει τους. Όλα τα ανωτέρω καταδεικνύουν ότι η Ελληνική Επανάσταση είναι ένας κρίκος στην μεγάλη αλυσίδα των προσπαθειών για την αποτίναξη του ξένου ζυγού. Επομένως, ο εθνικός χαρακτήρας της είναι αδιαμφισβήτητος και δεν μοιάζει, ούτε είναι αποτέλεσμα κάποιας άλλης επαναστάσεως κοινωνικού χαρακτήρα εκείνης της περιόδου. Άλλωστε, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης δήλωσε: «Η επανάστασις η δική μας δεν ομοιάζει με καμμίαν απ' όσας γίνονται τη σήμερον εις την Ευρώπην. Της Ευρώπης αι επαναστάσεις εναντίον των διοικήσεών τους είναι εμφύλιος πόλεμος, ο ειδικός μας πόλεμος ήταν πλέον δίκαιος, ήταν έθνος μ' άλλο έθνος». Τέλος, τα προαναφερθέντα καταρρίπτουν τον ισχυρισμό της σύγχρονης τουρκικής ιστοριογραφίας ότι δήθεν η οθωμανική διοίκηση ήταν ανεκτική και οι Έλληνες περνούσαν καλά. Προφανώς, όταν ένας λαός είναι ευχαριστημένος από τις συνθήκες διαβιώσεώς του, δεν προβαίνει σε τόσες εξεγέρσεις... Η ιστορική αλήθεια πρέπει να καταγράφεται με βάση τις πηγές και όχι σύμφωνα με τα ιδεολογικά «πιστεύω» ή την εθνική ταυτότητα των μελετητών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Ο Κλαδάς είχε γεννηθεί στη Χειμάρρα (ή κατ' άλλους στην Κορώνη) το 1425.

2 Βλέπε το έργο του *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα*.

3 Αργότερα, ο Βλαχάβας παραδόθηκε στον Τούρκο αρχιναύαρχο Σεγίδ Αλή Πασά, πιστεύοντας τις διακηρύξεις του περί παροχής αμνηστίας. Αυτός, όμως, τον παρέδωσε στον Αλή Πασά, ο οποίος τον υπέβαλε σε φρικτά βασανιστήρια επί τρεις μήνες και κατόπιν τον θανάτωσε.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Απόστολος, Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1976.

Γρ. Δ. Καμπούρογλου, *Αρματωλοί και κλέφτες*. Αθήναι: Άγκυρα, χ.χ.

Θεόδωρος Κ. Κολοκοτρώνης, *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*. Αθήνησιν: Νικολαΐδου, 1846.

Αθηνά Κονταλή, *Η συμμετοχή του ελληνορθόδοξου κλήρου στα επαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας: 1453-1821*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2011.

Παντ. Κοντογιάννης, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, εκδ. Καραβίας, Αθήνα 2006.

Ουίλλιαμ Μίλλερ, *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα, 1204-1566*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Αλέξης Γ. Κ. Σαββίδης, *Σελίδες από την βαλκανική αντίδραση στην οθωμανική επέκταση κατά τους 14ο και 15ο αιώνες*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1991.

Κων. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς: Ιστορικών Δοκίμιον Περί των προς Αποτίναξιν του Οθωμανικού Ζυγού Επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821)*, εκδ. Καραβίας, Αθήνα 1995.

Βασ. Σφυρόερας, *Οι Έλληνες επί Τουρκοκρατίας*. Αθήνα: χ.ε., 1975.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ζήσε τη Δική σου
Χειμωνιάτικη Ιστορία!

Οικολογικές πέτρες επένδυσης
Mathios stone.

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, **γρήγορα** και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για **εσωτερικούς** και για **εξωτερικούς τοίχους**.
- ✓ Παράγονται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

only nature can copy us

Arcadian

30 YEAR LIMITED warranty

mathios.com

Ο ΟΘΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΕΣ

Η εξέγερση που ματαίωσε την επανάσταση και οδήγησε στην Έξωση

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Το 1864 η Μεγάλη Βρετανία παραχώρησε τα Επτάνησα στο νεοελληνικό κράτος σαν «δώρο» προς τον προσφάτως τότε εστεμμένο βασιλιά Γεώργιο Α΄. Μόλις δύο χρόνια νωρίτερα ο Όθωνας είχε χάσει τον Θρόνο του κατηγορούμενος σαν φιλο-αυστριακός και αντίπαλος της αλυτρωτικής πολιτικής. Ωστόσο η πραγματικότητα ήταν πολύ διαφορετική, αν όχι

Οι Ριζοσπάστες βουλευτές της Βουλής των Επτανήσων: 1) Γ. Λιβαδάς, 2) Στ. Πυλαρινός, 3) Ι. Τυπάλδος-Δοτοράτος, 4) Ι. Μομφεράτος, 5) Η. Ζερβός-Ιακωβάτος, 6) Ν. Δομενεγίνης, 7) Γ. Τυπάλδος-Ιακωβάτος, 8) Α. Καρούσος, 9) Τ. Παϊζης και 10) Φρ. Δομενεγίνης.

ακριβώς η αντίθετη. Ο πρώτος μονάρχης της χώρας συναίνεσε να ηγηθεί μυστικά της επανησιακής επανάστασης, αλλά οι διχασμένοι Ριζοσπάστες επέλεξαν να ακολουθήσουν τις πολιτικές τους επιταγές αντί να πράξουν σύμφωνα με το εθνικό συμφέρον. Στην ουσία ο Όθωνας κατηγορήθηκε ότι δεν έπραξε αυτό που μυστικά είχε επιχειρήσει να πράξει. Η επιδίωξή του ήταν να διατηρήσει τις καλές σχέσεις με τις Εγγυήτριες Δυνάμεις και να καταστεί λαοφιλής, αλλά απέτυχε και στα δύο. Όμως, το χειρότερο όλων τούτων ήταν ότι τα εσωτερικά προβλήματα της χώρας κυριάρχησαν στην εξωτερική πολιτική, καταβαρυνώντας την αξιοπιστία της Ελλάδας διεθνώς. Ακολουθώντας λοιπόν παρατίθεται όλο το παρασκήνιο, η μυστική διπλωματία και ο ρόλος της προπαγάνδας, που καθόρισαν την τύχη της Ελλάδας και του πρώτου μονάρχη της.

Ριζοσπάστες και Κομιτάτα

Το 1848 ορισμένοι Επτανήσιοι πολιτικοί και άνθρωποι των γραμμάτων ίδρυσαν το κόμμα των Ριζοσπαστών, που είχε ως βασικό στόχο την ένωση της Ιονίου Πολιτείας με το ελληνικό κράτος. Εν τη γενέσει του το κόμμα των Ριζοσπαστών δεν είχε ενιαία ιδεολογική αντίληψη και ήταν χωρισμένο ανάμεσα στην «παλαιά» και τη «νέα» γενιά. Οι κύριοι εκπρόσωποι της πρώτης μερίδας ήταν οι Κεφαλλονίτες νομικοί Ηλίας Ζερβός Ιακωβάτος και Ιωσήφ Μομφεράτος, οι οποίοι επεδίωκαν την προώθηση των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων ταυτόχρονα με την Ένωση. Ο ηγέτης της «νέας» γενιάς των Ριζοσπαστών ήταν ο Ζακυνθινός Κωνσταντίνος Λομβάρδος, ο οποίος ήταν υπέρμαχος

Ο Ζακυνθινός Κωνσταντίνος Λομβάρδος, ο οποίος ήταν ο συνδετικός κρίκος μεταξύ των Ριζοσπαστών, του Όθωνα, του Βίκτωρα Εμμανουήλ και του Γκαριμπάλντι.

της με κάθε τρόπο ενσωμάτωσης των Επτανήσων με το Βασίλειο της Ελλάδας.

Το 1859, όταν δηλαδή ξέσπασε ο Β΄ Ιταλικός Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, οι ελληνικοί πληθυσμοί, που ζούσαν υπό την κυριαρχία των Οθωμανών και των Βρετανών, αναπτέρωσαν τις προσδοκίες τους για απελευθέρωση. Μάλιστα δεν ήταν λίγοι εκείνοι οι οποίοι αντιπαρέβηλαν το ιταλικό Ριζορτζιμέντο (Αναβίωση) με τη Μεγάλη Ιδέα, καθώς και την απελευθέρωση της Βενετίας και της Ρώμης με εκείνη της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Οι πρώτοι που εμπνεύστηκαν αυτήν την αντιπαραβολή, ήταν οι Επτανήσιοι Ριζοσπάστες. Αυτοί ήλθαν σε επαφή με τους κύκλους των Ιταλών επαναστατών Γκαριμπάλντι και Ματσίνι, ελπίζοντας στην οργανωτική και την επιχειρησιακή βοήθεια, πρωτίστως για την πολυπόθητη ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα και ακολούθως για την εξέγερση των βαλκανικών λαών εναντίον της Οθωμανικής και της Αυστριακής αυτοκρατορίας. Έτσι ιδρύθηκε το Κομιτάτο Ενεργείας των Επτανήσων, που ουσιαστικά ήταν ο επαναστατικός φορέας των Ριζοσπαστών. Εκείνη τη χρονική περίοδο συγκροτήθηκαν διάφοροι επαναστατικοί πυρήνες στα Βαλκάνια, στην ανατολική Ευρώπη και την Ανατολή, που όλοι ήταν δομημένοι στα πρότυπα των ιταλικών κομιτάτων. Αυτά είχαν άμεση επικοινωνία με το Κομιτάτο της Γένοβας, που ελεγχόταν από τον Γκαριμπάλντι.

Τον Μάιο του 1860 ο Λομβάρδος ίδρυσε το Κομιτάτο της Ζακύνθου και στη συνέχεια κατάφερε να πείσει τον Κεφαλονίτη καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Φραγκίσκο Πυλαρινό να δημιουργήσει το Κομιτάτο των Αθηνών. Ο Λομβάρδος διατηρούσε τακτική επικοινωνία με τον Γκαριμπάλντι, συμμεριζόμενος τις απόψεις του τελευταίου για την αποδυνάμωση της Αυστριακής και της

Οθωμανικής αυτοκρατορίας μέσω της συγκρότησης κομιτάτων στη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία. Θεωρητικά τα κομιτάτα θα προετοίμαζαν τους τοπικούς πληθυσμούς της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας και θα υποκινούσαν επαναστάσεις όταν θα ερχόταν το πλήρωμα του χρόνου. Αυτή η «κατάλληλη στιγμή» θα ήταν μία εκστρατεία του Γκαριμπάλντι και των εθελοντών στρατιωτών του, που θα σάρωνε τα Βαλκάνια. Στο εγχείρημά του αυτό, ο Λομβάρδος βρήκε την υποστήριξη αρκετών βουλευτών και κληρικών κυρίως από τη Ζάκυνθο, την Κέρκυρα και την Πάτρα. Όσον αφορά τον Πυλαρινό, αυτός κατάφερε να προσεγγίσει σπουδαίες προσωπικότητες από την Αθήνα, οι οποίες συνδέονταν άμεσα ή έμμεσα με την Ιταλία και είχαν υποστεί διώξεις από το οθωμανικό καθεστώς, όπως ήταν ο Ηπειρώτης λόγιος Παύλος Λάμπρος (πατέρας του κατοπινού ιστορικού και πρωθυπουργού Σπυρίδωνα Λάμπρου), ο πρέσβης στη Ρωσία Σπυρίδωνας Α. Μεταξάς, ο μετέπειτα διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Μάρκος Ρενιέρης κ.ά.

Ο διπλωματικός διπολισμός Ελλάδας και Ιταλίας

Τον Μάρτιο του 1861 το Βασίλειο της Σαρδηνίας μετονομάστηκε σε Βασίλειο της Ιταλίας και είχε ως πρωτεύουσα το Τορίνο. Τον επόμενο ακριβώς μήνα ο Οθωμανός σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ Α΄ αναβάθμισε το ιταλικό προξενείο της Κωνσταντινούπολης σε πρεσβεία, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να προβάλλει την Υψηλή Πύλη σαν μία προοδευτική κυβέρνηση που υποστήριζε το νεότευκτο ευρωπαϊκό βασίλειο. Συνάμα, με αυτόν τον τρόπο ο σουλτάνος θέλησε να εκθέσει την ελληνική κυβέρνηση, η οποία δεν είχε πράξει κάτι αντίστοιχο, κατηγορώντας την για συντηρητισμό. Τελικά μετά

από τρεις μήνες η Αθήνα προέβη και αυτή στην αντίστοιχη αναγνώριση της ιταλικής Πρεσβείας.

Νέος επικεφαλής της ιταλικής διπλωματικής αποστολής στην Αθήνα διορίστηκε ο κόμης Μαμιάνι, ο οποίος προηγουμένως ήταν πρέσβης στο Λονδίνο και διατηρούσε στενές επαφές με τον Έλληνα ομόλογό του Σπυρίδωνα Τρικούπη. Ευθύς αμέσως ο Μαμιάνι ζήτησε ταυτόχρονη ή ξεχωριστή ακρόαση από τον βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα και τη βασίλισσα Αμαλία, η οποία τελούσε και χρέη Αντιβασιλέα. Η απάντηση της Αμαλίας ήταν άμεσα θετική, αλλά παραμένει άγνωστος ο ακριβής τόπος, η ημέρα και η ώρα της συνάντησης αυτής. Παρομοίως είναι άγνωστο το εάν ο Όθωνας συναντήθηκε με τον Μαμιάνι. Πιθανολογείται ότι οι δύο άνδρες ήλθαν σε επαφή

Ο Όθωνας με παραδοσιακή ελληνική ενδυμασία (έργο του Καρλ Ραλ, 1859, οικία στη Βαμβέργη).

αλλά αυτή κρατήθηκε μυστική, ειδικά από τον Υπουργό Εξωτερικών Κουντουριώτη. Οι εικασίες αυτές ενισχύονται από τη συχνή και μυστική επικοινωνία που διατηρούσε ο Όθωνας με τον Λομβάρδο, λειτουργώντας ο τελευταίος σαν συνδετικός κρίκος μεταξύ της Αθήνας, της Ζακύνθου και του Τορίνο. Σημειώτεον ότι ο Όθωνας εμπιστευόταν και υποστήριζε τον Λομβάρδο.

Την εποχή εκείνη το κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο ανάμεσα στην ιταλική και την ελληνική πολιτική σκηνή ήταν ο διπλωματικός διπολισμός. Τα ανώτατα κυβερνητικά στελέχη και των δύο κρατών εμφορούνταν από άκρως αντίθετες πολιτικές πεποιθήσεις, με αποτέλεσμα αυτά συχνά να συγκρούονται ή και να ανταγωνίζονται μεταξύ τους σε θέματα κυρίως της εξωτερικής πολιτικής.

Στην Ιταλία ο βασιλιάς υποστήριζε την ύπαρξη των κομιτάτων με το σκεπτικό ότι αυτά θα μπορούσαν να λειτουργήσουν αποπροσανατολιστικά για τις Μεγάλες Δυνάμεις. Σύμφωνα με τον Ιταλό ηγεμόνα, οι διάφορες επαναστάσεις, που θα ξεσπούσαν εντός της εδαφικής επικράτειας της Γαλλίας, της Αυστρίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, θα έδιναν τη διπλωματική και τη στρατιωτική δυνατότητα στους Ιταλούς να απελευθερώσουν ευκολότερα την υπό αυστριακή κατοχή Βενετία και τη φρουρούμενη από τα γαλλικά στρατεύματα Ρώμη. Εάν ο Βίκτωρας Εμμανουήλ πετύχαινε κάτι τέτοιο, αυτομάτως θα ισχυροποιείτο τόσο η Ιταλία όσο και ο Θρόνος του, αναδεικνυόμενος ο ίδιος σε έναν αδιαμφισβήτητο ηγέτη. Στον αντίποδα ο Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών και από τον Ιούνιο του 1861 πρωθυπουργός, Μπετίνο Ρικαζόλι, θεωρούσε ότι η χώρα του έπρεπε να αποστασιοποιηθεί από τα διάφορα επαναστατικά κινήματα. Ο Ρικαζόλι πίστευε ότι με αυτόν τον τρόπο η

Ο κόμης Μαμιάνι, υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργός της Ιταλίας (1848).

Ιταλία θα κέρδιζε τη συμπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων και πως αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί αξιόπιστος εταίρος τους. Συνεπώς, η Ιταλία θα αποκτούσε ένα ισχυρό διπλωματικό «βήμα» και θα μπορούσε να διεκδικήσει τις εθνικές της επιδιώξεις με μεγαλύτερη ασφάλεια.

Κάτι αντίστοιχο συνέβαινε και με τους ανώτατους πολιτικούς άρχοντες στην Ελλάδα. Ο Όθωνας όχι μόνο δεν ήταν αντίθετος με τις επαναστατικές δράσεις στο αγγλοκρατούμενο Ιόνιο και στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, αλλά οραματιζόταν την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Εάν κατάφερνε κάτι τέτοιο, θα αποκτούσε παντοδυναμία στο εσωτερικό της χώρας, θα εκμηδενιζόταν κάθε αντιμοναρχική δραστηριότητα και θα πραγματοποιόταν μία από τις μεγαλύτερες επιδιώξεις του ως φιλέλληνα. Όσον αφορά τους αντιπάλους

του, αυτοί ήταν ουκ ολίγοι εντός και εκτός της χώρας, οι οποίοι χωρίζονταν στους γενικά αντιμοναρχικούς και ειδικά τους αντι-οθωνικούς. Στην πρώτη ομάδα, η οποία ήταν και η ασθενέστερη, πρωταγωνιστούσαν οι ακραίοι Επτανήσιοι Ριζοσπάστες που είχαν εν μέρει επηρεαστεί από την πολιτική ιδεολογία των Γάλλων σοσιαλιστών και του Ιταλού επαναστάτη Μασιόνι. Σχετικώς με τους αντι-οθωνικούς, αυτοί ήταν η πλειοψηφία της αντιπολίτευσης, που μέλη της εντάχθηκαν ακόμη και στα καίρια Υπουργεία των διαφόρων κυβερνήσεων.

Το σχέδιο για «πραξικόπημα» στα Επτάνησα

Το φθινόπωρο του 1861, ο γενικός πρόξενος της Ελλάδας στη Νάπολι Α. Μάνος ειδοποίησε το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών πως η υλοποίηση του σχεδίου του Γκαριμπάλντι με τα κομιτάτα είχε σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας. Σύμφωνα με αυτό, είχε οργανωθεί μία «αλυσίδα» εξαγέρσεων που θα ξεσπούσε πρώτα στα Βαλκάνια και εν συνεχεία θα άναβε τη «φωτιά» της επανάστασης σε ολόκληρη την ανατολική και τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η πληροφορία αυτή διέρρευσε στους Ζακυνθινούς Ριζοσπάστες και έτσι τον Σεπτέμβριο του 1861 ο εκπρόσωπός τους Λομβάρδος μετέβη στην Ιταλία για να συναντήσει μυστικά τον Γκαριμπάλντι. Ο Ζακυνθινός απεσταλμένος προσκόμισε στον Ιταλό επαναστάτη ένα υπόμνημα, σύμφωνα με το οποίο περιγραφόταν η από κοινού δράση Ριζοσπαστών και Γαριβαλδίνων για την εκδίωξη των Βρετανών από τα Επτάνησα και την Ένωση αυτών με το Βασίλειο της Ελλάδας. Ο Γκαριμπάλντι ενέκρινε το σχέδιο, αλλά συμβούλευσε τον Λομβάρδο ότι έπρεπε πάση θυσία στο εγχείρημα αυτό να συμμετάσχει και ο βασιλιάς της Ελλάδας. Τότε εκείνος τού κατέστησε σαφές ότι ο

Όθωνας δεν ήταν ιδιαίτερα λαοφιλής στη χώρα του και πως σύντομα θα έχανε τον Θρόνο του.

Εν συνεχεία ο Λομβάρδος επέστρεψε στη Ζάκυνθο για να ενημερώσει το Κόμμα του, το οποίο αποφάσισε να ακολουθήσει τις επιταγές του Γκαριμπάλντι. Ακολούθως ο Λομβάρδος μετέβη στην Αθήνα και εξέθεσε την κατάσταση στον Όθωνα (4 Νοεμβρίου 1861). Ο βασιλιάς ήταν αρχικά διστακτικός, φοβούμενος ότι δεν είχε έλθει ακόμη η κατάλληλη στιγμή για ένα επαναστατικό κίνημα. Εάν αυτό αποτύγχανε, η χώρα θα μετατρέπεται αυτομάτως σε εχθρό της Αγγλίας, ενώ ο ίδιος ο Όθωνας θα έπρεπε πλέον να αντιμετωπίσει τόσο τους εγχώριους αντιπάλους του, όσο και τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Ο Λομβάρδος αναχώρησε και πάλι για την Ιταλία για να μεταφέρει τις απόψεις του Όθωνα στον Γκαριμπάλντι. Εκείνος παρέμενε αδιάλλακτος, τονίζοντας ότι οι Ιταλοί επαναστάτες θα συμμετείχαν στην επαναστατική εξέγερση μόνον εάν ο ίδιος ο Όθωνας ετίθετο επικεφαλής της. Το σκεπτικό του Γκαριμπάλντι ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο θα δινόταν στις Μεγάλες Δυνάμεις το μήνυμα ότι οι εξεγερμένοι δεν θα ήταν υποκινούμενοι από διάφορες αντιμοναρχικές σχέτες, αλλά θα μάχονταν για τα ιδεώδη της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης, έχοντας στο πλευρό τους αναγνωρισμένες κυβερνήσεις.

Στα μέσα του Δεκεμβρίου ο Λομβάρδος έγινε δεκτός σε μία νέα ακρόαση από τον Όθωνα, κατά την οποία ο τελευταίος μάλλον είχε πεισθεί για το όλο εγχείρημα. Εκείνη τη στιγμή, όμως, μπήκε στην αίθουσα η Αμαλία, η οποία είχε ήδη πληροφορηθεί από το δικό της δίκτυο πληροφοριοδοτών ότι επίκειται εξέγερση στα Επτάνησα. Όταν αντίκρισε τους δύο άνδρες να συνομιλούν χαμηλόφωνα, αμέσως αντιλήφθηκε ότι συζητούν για

το θέμα αυτό. Τότε γεμάτη αγωνία προειδοποίησε τον Όθωνα πως εάν αυτός συμμετείχε φανερά στην επανάσταση των Επτανήσιων, η Ελλάδα αυτομάτως θα μετέτρεπε την Αγγλία σε εχθρό της. Επιπλέον ο ήδη κλονιζόμενος από τις εσωτερικές αντιμοναρχικές εξεγέρσεις Θρόνος τους θα χανόταν αμετάκλητα, καθώς θα κινδύνευε ακόμη και η ίδια η ζωή του βασιλικού ζεύγους (η Αμαλία είχε ήδη πέσει θύμα δολοφονικής απόπειρας τον περασμένο Σεπτέμβριο και προ ολίγων ημερών είχε λάβει μία ανώνυμη επιστολή που την προειδοποιούσε για τη δολοφονία της).

Είναι γεγονός ότι ο Όθωνας επηρεαζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη Βασίλισσα, αλλά εκείνη τη φορά δεν την «άκουσε». Υποσχέθηκε στον Λομβάρδο ότι θα έστελνε στον Βίκτωρα Εμμανουήλ ειδική αντιπροσωπεία για διαπραγματεύσεις και τον συμβούλευσε να έλθει σε επικοινωνία με τους κυβερνητικούς Αθανάσιο Μιαούλη (υπουργός Ναυτικών), Δημήτριο Μπότσαρη (υπουργός Στρατιωτικών) και Χαράλαμπο Χριστόπουλο (υπουργός Εσωτερικών). Πράγματι λίγο αργότερα ο Μπότσαρης μετέβη στο Τορίνο ως ειδικός απεσταλμένος του Όθωνα.

Η διάσπαση των Ριζοσπαστών

Στις αρχές του 1862 ο Λομβάρδος βρέθηκε και πάλι στην Ιταλία. Συναντήθηκε με τον Γκαριμπάλντι και του μετέφερε την είδηση ότι ο Όθωνας ήταν σύμφωνος ως προς το ιταλο-ελληνικό «πραξικόπημα» στα Επτάνησα. Όλες οι παραπάνω διαπραγματεύσεις μεταξύ Γαριβαλδίνων, Ιταλών πολιτικών, Επτανήσιων Ριζοσπαστών και Ελλήνων διπλωματών διενεργούνταν υπό άκρα μυστικότητα. Όμως από τότε που η ιταλική πρεσβεία συστάθηκε στην Αθήνα, άρχισαν να διαρρέουν οι πληροφορίες για τις επαφές του Λομβάρδου και τις αποφάσεις του Όθωνα.

Άποψη της πόλης της Κέρκυρας (περιοχή Μουράγια), όπου διακρίνονται οι ενετικές σκοπιές (επιχρωματισμένη φωτογραφία, 1860).

Πιθανότατα τούτο να συνέβη λόγω της διπλωματικής απειρίας των Ιταλών και όχι εσκεμμένα. Επιπλέον ήταν αναμενόμενο ένα νεοσύστατο κράτος (η Ιταλία) να έμπαινε υπό τη «διακριτική» παρακολούθηση των Μεγάλων Δυνάμεων (ιδίως της Αγγλίας), οι οποίες προτίμησαν να δικάσουν τους κινήματιες, παρά να αντιμετωπίσουν «ανοικτά» τον αντίπαλό τους. Πράγματι, όταν οι Ριζοσπάστες εσωκομματικοί αντίπαλοι του Λομβάρδου πληροφορήθηκαν την πρόθεση του Όθωνα να αναμιχθεί στην Επανάσταση, αποσύρθηκαν από τις διαπραγματεύσεις με τους Ιταλούς. Αυτοί δεν επιθυμούσαν σε καμία περίπτωση ο Βασιλιάς της Ελλάδας να πιστωθεί την ενδεχόμενη επιτυχία του εγχειρήματος. Τουναντίον η επιδίωξή τους ήταν η ανατροπή του Όθωνα, ακόμη και σε βάρος της Ένωσης. Έτσι στις αρχές Φεβρουαρίου του 1862, αυτοί οι «γνήσιοι» (όπως αυτο-αποκαλούνταν) Ριζοσπάστες συνέχισαν τις συνομιλίες τους με τους Γαρι-

βαλδίνους, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα (αν όχι τελευταία) την Ένωση και δείχνοντας πλέον το ενδιαφέρον τους κυρίως για το ξέσπασμα της εξέγερσης στα Βαλκάνια.

Η εξέγερση που ματαίωσε την επανάσταση

Παρά τις όποιες αρνητικές εξελίξεις με τη διαρροή των πληροφοριών και την απόσχιση των «γνησίων» Ριζοσπαστών, ο Όθωνας παρέμεινε πιστός στο εγχείρημά του. Όμως τα πάντα ματαιώθηκαν όταν ξέσπασε η εξέγερση του Ναυπλίου (1η Φεβρουαρίου 1862). Η αφορμή γι' αυτή τη στάση δόθηκε με την παραίτηση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Κανάρη. Οι επικεφαλής της ήταν οι στρατιωτικοί Μίχος, Κορωναίος και Γρίβας (εγγονός της Μπουμπουλίνας), καθώς και σημαίνουσες πολιτικές προσωπικότητες και απόγονοι ηρώων της Επανάστασης, όπως ο Πέτρος Α. Μαυρομιχάλης, ο Δ. Μπότσαρης κ.ά.

Στο εξωτερικό ο Όθωνας είχε πάψει

να είναι αρεστός στις Μεγάλες Δυνάμεις. Στο εσωτερικό ό,τι και να έπραττε, η αντιπολίτευση δεν εξευμενιζόταν (π.χ. η ανάθεση της πρωθυπουργίας στον αντιμοναρχικό Κ. Κανάρη). Τέλος η επιλογή του Ναυπλίου για το ξέσπασμα της εξέγερσης δεν ήταν τυχαία, αφού εκεί ήταν ο τόπος «εξορίας» των περισσότερων αντιφρονούντων. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι και σε αυτή την κρίσιμη χρονική περίοδο της ελληνικής ιστορίας, σημαίνοντα ρόλο διαδραμάτισε η «σκοτεινή» προσωπικότητα της Καλλιόπης Παπαλεξοπούλου, όπου στην οικία της λάμβαναν χώρα οι συνωμοσίες για την προετοιμασία της στάσης, όπως και παλαιότερα για τη δολοφονία του Καποδίστρια.

Μετά από δύο αιματηρούς μήνες η στάση έληξε με την παράδοση των εξεγερμένων και την παραχώρηση αμνηστίας

Φωτογραφία σε προχωρημένη ηλικία του θρυλικού ήρωα του 1821 Κωνσταντίνου Κανάρη. Η παραίτησή του από την πρωθυπουργία κατέστη η αφορμή για την εξέγερση στο Ναύπλιο το 1862.

ας στους στασιαστές (8η Απριλίου 1862). Από το μέτρο αυτό εξαιρέθηκαν οι 19 πρωτεργάτες, οι οποίοι στάλθηκαν εξορία, κυρίως στη Σμύρνη. Κατά τη διάρκεια αυτών των μηνών κυκλοφόρησαν διάφορες φήμες, οι οποίες είναι αβέβαιο εάν είχαν κάποια βάση. Μεταξύ άλλων, είχε διαδοθεί ότι η εξέγερση είχε υποκινηθεί από τον Γκαριμπάλντι και πως το κύριο αίτημα ήταν η αντικατάσταση του Όθωνα από τον πρίγκιπα Αμεδαίο, αδελφό του βασιλιά της Ιταλίας. Κάτι τέτοιο είναι σχεδόν απίθανο να ίσχυε, γιατί στο άμεσο μέλλον ο Όθωνας συνέχισε να διατηρεί την επικοινωνία του με τον Γκαριμπάλντι και να οργανώνει την επανάσταση στα Επτάνησα. Επομένως η πηγή αυτής της παραπληροφόρησης θα έπρεπε να ήταν κάποιος που επεδίωκε την πρόκληση ρήγματος στις σχέσεις των δύο παραπάνω πλευρών. Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι οι πληροφορίες που είχαν διαρρεύσει κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα, να διαστρεβλώθηκαν από τον όχλο.

Η ισχύς της ομορφιάς

Τον Μάρτιο του 1862 και ενώ η εξέγερση στο Ναύπλιο όδευε προς το τέλος της, ο Έλληνας πρέσβης στο Τορίνο Φωκίωνας Ρωκ ζήτησε από τον Ιταλό πρωθυπουργό Ουρμπάνο Ρατάτσι την παρεμπόδιση της παράνομης αποστολής πολεμοφοδίων από τα ιταλικά λιμάνια προς την Ελλάδα. Ο Ιταλός πρωθυπουργός, ο οποίος δεν επιθυμούσε τη ρήξη με την Αθήνα, δεν έφερε αντίρρηση και διέταξε τους έπαρχους της Ανκόνα, της Γένοβας και του Λιβόρνο, όπου έδρευαν διάφορα επαναστατικά κομιτάτα (κυρίως των Επτανήσων Ριζοσπαστών), να παρεμποδίσουν την αποστολή όπλων στην Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, έγινε μία προσπάθεια ανάσχεσης των αντι-οθωνικών κινημάτων στη χώρα.

Το Ναύπλιο από την περιοχή του Βάλτου (1820).

Μετά τα «Ναυπλιακά» ο Όθωνας προσπάθησε να θέσει εαυτόν ως τη μοναδική διπλωματική οδό συνεννόησης με τους Ιταλούς, ελπίζοντας πως εάν κατάφερνε να υλοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα, θα απομόνωνε κάθε στασιαστή και όποιον επιβουλεύετο τον Θρόνο του. Έτσι έστειλε τον Ζακυνθινό Γεώργιο Τερτσέτη στη Γένοβα για να συναντήσει τον Γκαριμπάλντι και να συζητήσει μαζί του για το μέλλον της επανάστασης. Μόλις ο Τερτσέτης έφθασε στην Ιταλία, πληροφορήθηκε ότι ο Γκαριμπάλντι ήταν έτοιμος να κηρύξει πραξικόπημα στα Επτάνησα, μεταβαίνοντας ο ίδιος εκεί. Εκπληκτος ο Ζακυνθινός λόγιος έσπευσε στο Τορίνο για να αντλήσει περισσότερες πληροφορίες από την ίδια την ιταλική κυβέρνηση και ζήτησε από τον απεσταλμένο του Γκαριμπάλντι να μην κάνει τίποτα δίχως πρώτα ο ίδιος να συνεννοηθεί με τον Βίκτωρα Εμμανουήλ. Πράγματι ο Τερτσέτης συναντήθηκε με τον Ιταλό βασιλιά, πείθοντάς τον να αποτρέψει τον Γκαριμπάλντι. Έτσι κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή ματαιώθηκε η εξέγερση στα Επτάνησα.

Τι όμως είχε μεσολαβήσει, που ούτε ο Όθωνας γνώριζε (τουλάχιστον επισήμως) και όλα ήταν έτοιμα για την ένοπλη στάση στην Ιόνιο Πολιτεία εναντίον της Αγγλίας; Κατά το προηγούμενο χρονικό διάστημα, ο Λομβάρδος είχε εκπονήσει ένα λεπτομερές υπόμνημα και το είχε στείλει στον Γκαριμπάλντι μέσω του νεαρού Ζακυνθινού Ιωάννη Βούλτσου (γόνος μεγάλης τοπικής οικογένειας που μελλοντικά θα διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο στα ζητήματα της Ζακύνθου). Ο 27χρονος αυτός άνδρας μπορούσε να σαγηνεύσει οποιονδήποτε συνομιλητή του, χάριν της ρητορικής του δεινότητας και της απaráμιλλης ομορφιάς του. Ο Βούλτσος συναντήθηκε στο Μιλάνο με τον Ιταλό πρώην υπουργό Εσωτερικών και υπεύθυνο για την ενσωμάτωση των νέων επαρχιών στο Βασίλειο της Ιταλίας, Λουίτζι Φαρίνι, καθώς και τον Ούγγρο στρατηγό Στέφανο Τυρρ, που ήταν το δεξί χέρι του Γκαριμπάλντι. Ο Βούλτσος ενημέρωσε τον Τυρρ ότι η εκθρόνιση του Όθωνα ήταν αναπόφευκτη, οπότε σε καμία περίπτωση η εξέγερση στην Ιταλία

Έλληνες του Λονδίνου στο ελληνικό Προξενείο ψηφίζουν για το Δημοψήφισμα του 1862.

και στα Επτάνησα δεν θα έπρεπε να συνδεθεί με τον βασιλιά της Ελλάδας.

Ο Φαρίνι ενθουσιάστηκε από τη γνωριμία του με τον νεαρό Ζακυνθινό και προετοίμασε μία συνάντησή τους με τον Βίκτωρα Εμμανουήλ στο Τορίνο. Πράγματι οι τρεις άνδρες συναντήθηκαν και ο Βούλτσος εξήγησε στον Ιταλό βασιλιά πως ο ελληνικός λαός ήταν πρόθυμος να συνεργαστεί με τους γείτονες επαναστάτες, επισημαίνοντάς του ότι το μέλλον του Όθωνα στην Ελλάδα ήταν αβέβαιο. Ο Βίκτωρας Εμμανουήλ ενθουσιάστηκε από τη γνωριμία αυτή και ενεχείρισε στον Βούλτσο μία επιστολή για τον Όθωνα. Μάλιστα σε ένδειξη της συμπάθειάς του προς τον νεαρό Ζακυνθινό, διέταξε τον απόπλου ενός πολεμικού πλοίου για την άμεση μεταφορά του Έλληνα αντιπροσώπου στην Αθήνα. Ο Βούλτσος ευχαρίστησε θερμά τον Ιταλό ηγεμόνα για την τιμητική αυτή χειρονομία, αλλά αρνήθηκε να τη δεχθεί με την αιτιολογία ότι κάτι τέτοιο θα προκαλούσε την υποψία των Άγγλων πρακτόρων.

Ο Βούλτσος επέστρεψε το συντομότερο στην Αθήνα, παρέδωσε την επιστο-

λή στον Όθωνα και παρέλαβε ένα σχετικό απαντητικό έγγραφο, αναχωρώντας άμεσα για την Ιταλία. Εκεί ο Βίκτωρας Εμμανουήλ τον υποδέχθηκε με θέρμη, τον παρασημοφόρησε και τον προμήθευσε με ένα άλλο έγγραφο με παραλήπτη τον Όθωνα. Αμέσως ο Βούλτσος αναχώρησε για την Αθήνα, αλλά η άφιξή του συνέπεσε με το ξέσπασμα επεισοδίων στην ελληνική πρωτεύουσα. Ο Βούλτσος συνειδητοποίησε ότι ο Όθωνας ήταν κυριολεκτικά περιτριγυρισμένος από Άγγλους διπλωμάτες με επικεφαλής τον σερ Χένρυ Έλλιοτ, που προσπαθούσε να τον πείσει να διακόψει κάθε επικοινωνία με τους Ιταλούς. Έτσι ο Ζακυνθινός απεσταλμένος θεώρησε πως θα ήταν φρονιμότερο να μην παρουσιαστεί στα ανάκτορα για να μην προκαλέσει υποψίες.

Επιštěμως η επιστολή του Βίκτωρα Εμμανουήλ δεν παραδόθηκε ποτέ στον Όθωνα. Το περιεχόμενό της παραμένει άγνωστο, αλλά πιθανολογείται ότι αυτό κατέστη γνωστό στον Λομβάρδο, ο οποίος με τη σειρά του θα ενημέρωσε σχετικώς τον Όθωνα. Όπως και να έχει, όλη η

παραπάνω μυστική διπλωματία δεν τελεσφόρησε. Ο Ζακυνθινός λόγιος και αντι-οθωνικός Γεώργιος Τερτσέτης κατάφερε να μεταπείσει τον Βίκτωρα Εμμανουήλ και τον Γκαριμπάλντι, ενώ οι μεγάλοι ηττημένοι ήταν ο Όθωνας και ο Λομβάρδος.

Συνομοσιών συνέχεια...

Όταν έληξαν τα «Ναυπλιακά», θεωρήθηκε ότι ο κίνδυνος για το Στέμμα είχε απομακρυνθεί. Όμως η εντύπωση αυτή ήταν εσφαλμένη. Οι συνομοσίες όχι μόνο δεν σταμάτησαν, αλλά εντάθηκαν. Ο Έλληνας πρόξενος στη Σμύρνη Ανδρέας Ζυγομαλάς είχε διαταχθεί να έχει υπό την εποπτεία του τους εξόριστους επικεφαλής της εξέγερσης του Ναυπλίου, αλλά δεν είχε ενημερωθεί από το Υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τη διάσπαση των Ριζοσπαστών μεταξύ αντι-οθωνικών και μετριοπαθών.

Ο στρατηγός Χαράλαμπος Ζυμβρακάκης, ήταν διοικητής του Οπλοστασίου του Ναυπλίου και ένας από τους στρατιωτικούς ηγέτες των «Ναυπλιακών».

Τον Απρίλιο του 1862, λοιπόν, ο Ζυγομαλάς αποκάλυψε στον ΥΠΕΞ Κουντουριώτη μία συνομιλία που είχε με τον εξόριστο στρατηγό Χαράλαμπο Ζυμβρακάκη (πρώην διοικητής του Οπλοστασίου του Ναυπλίου), δίχως όμως να έχει κατανοήσει την ουσία αυτής της συνομιλίας.

Σύμφωνα με τον Ζυγομαλά, την 17^η Απριλίου 1862, ο συντάκτης της αθηναϊκής εφημερίδας «*Ελπίς*» Κωνσταντίνος Λεβίδης, απέστειλε μία επιστολή στον εν Σμύρνη δικηγόρο Βασιλειάδη, για να την παραδώσει ο τελευταίος στον Ζυμβρακάκη. Έτσι και έγινε, αλλά ένα μέρος του περιεχομένου της το μετέφερε ο εξόριστος στρατηγός στον πρόξενο. Σύμφωνα με τον Ζυμβρακάκη, στην επιστολή αναφέρονταν μεταξύ άλλων τα εξής: «*Μεγάλα συμβάντα ετοιμάζονται εν Ευρώπη και αλλαχού [...]* *Να μεταβή* (σ.σ. ο Ζυμβρακάκης) *μετά λοιπών στασιαστών εις Νεάπολιν και εκεί θέλουν οδηγηθή τι θέλουν πράξει κατά τον προσεχή Μάϊον και Ιούνιον [...]* *Μη ειπής* (σ.σ. Ζυμβρακάκη) *το περί όσων σε γράφω προς τον αυτόθι Πρόξενον της Ιταλίας κ. Βέριον, διότι ούτος δεν είναι μεμυημένος [...]* *Να σχίσης την επιστολήν, αφού καλώς αναγνώσης αυτήν [...]* *Το σύνθημα είναι "εις την Ιταλίαν, εις την Ιταλίαν!!!"*».

Από τα γραφόμενα καθίσταται αντιληπτό ότι ο Λεβίδης νόμιζε πως ο Ζυμβρακάκης θα είχε και πάλι ηγετικό ρόλο στην επανάσταση, αλλά δεν έδινε περισσότερες λεπτομέρειες για το τι θα λάμβανε χώρα στην Ιταλία. Από την άλλη, ο Ζυμβρακάκης φαινόταν φοβισμένος, αφού εκμυστηρεύτηκε το σχέδιο και ζήτησε να τον συμβουλευτεί ένας κυβερνητικός υπάλληλος, ο οποίος με τη σειρά του δεν ήταν πλήρως ενημερωμένος για την πολιτική κατάσταση στα Επτάνησα. Με τη σειρά του ο πρόξενος Ζυγομαλάς συνέστησε στον εξόριστο Ζυμβρακάκη να μην αναμιχθεί και πάλι στις ραδιουργ-

Τα μέλη της τελευταίας Βουλής της Ιονίου Πολιτείας, τα οποία και υπέγραψαν την Ένωση των Επτανήσων με το ελληνικό κράτος.

γίες των πολιτικών, αφού αυτοί «δεν διστάζουν να προδώσουν ακόμη και τους πιο στενούς τους φίλους προς ίδιον όφελος», όπως χαρακτηριστικά είπε. Παρ' όλα αυτά ο στρατηγός αποφάσισε να φύγει από τη Σμύρνη και να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα συναντούσε τον Ιταλό πρέσβη κόμη Ντουράντο. Εκεί θα εξέδιδε τα απαραίτητα ταξιδιωτικά έγγραφα για να ταξιδέψει στη Νάπολι. Κατόπιν τούτων ο Έλληνας πρόξενος της Σμύρνης ήλθε σε επαφή με τον υπουργό Εξωτερικών και του εξέθεσε τα καθέκαστα, συμπεραίνοντας (λανθασμένα λόγω της άγνοιάς του) ότι η επιστολή ήταν μάλλον μία δημοσιογραφική πλάνη. Η πραγματικότητα ήταν ότι η επιστολή αυτή αποτελούσε ένα κάλεσμα από τους Ριζοσπάστες αντιμοναρχικούς προς όλους τους κινηματίες των «Ναυπλιακών» για να συγκεντρωθούν, να οργανωθούν και να δράσουν υπό την σκέπη των Ιταλών επαναστατών.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της «εμφύλιας» αναταραχής, που διαδόθηκε πέραν της ελληνικής επικράτειας και δη επί οθωμανικού εδάφους,

έλαβε χώρα στο προαύλιο του μητροπολιτικού ναού της Σμύρνης την 30^η Μαρτίου 1862. Τότε και ενώ ετοιμαζόταν η λιτάνευση της εικόνας της Αγίας Ειρήνης, πλήθος κόσμου άρχισε να εξαπολύει ύβρεις και κατάρες εναντίον του Όθωνα. Τα επεισόδια και οι διαμαρτυρίες εντάθηκαν και διήρκεσαν περίπου ένα μήνα. Το πλέον δυσάρεστο αυτής της εξέλιξης ήταν ότι επί οθωμανικού εδάφους Έλληνες στρέφονταν εναντίον του βασιλιά της Ελλάδας, σε μία χρονική στιγμή κατά την οποία το νεοσύστατο κράτος προσπαθούσε να ορθοποδήσει και να επεκτείνει τα σύνορά του σε βάρος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το ακόμη πιο αξιοπερίεργο ήταν ότι σύμφωνα με τον Ζυγομαλά, αυτοί που ηγήθηκαν των επεισοδίων δεν ήταν ούτε οι ντόπιοι, ούτε οι εξόριστοι των «Ναυπλιακών», αλλά κυρίως Επτανήσιοι Ριζοσπάστες και Ιταλοί επαναστάτες. Αντίστοιχα συμβάντα δημιουργήθηκαν και στο λιμάνι της Μασσαλίας, όπου διαδόθηκε ότι ο Όθωνας εξορίστηκε από την Ελλάδα.

Στο τέλος του καλοκαιριού του 1862, η Αγγλία και η Γαλλία κατήγγειλαν τη Ρωσία

σαν τον υποκινητή της αντιδυναστικής δράσης στην Ελλάδα. Επρόκειτο για μία αποπροσανατολιστική κίνηση των δύο χωρών, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να αναγκάσουν τους κινήματιες να ασχοληθούν με την απόδειξη του αντιθέτου και όχι με τον πραγματικό στόχο τους, δηλαδή την επανάσταση και τη Μεγάλη Ιδέα. Έτσι οι αντι-μοναρχικοί, οι Ριζοσπάστες και οι επαναστάτες άρχισαν να στρέφονται εναντίον των Μεγάλων Δυνάμεων, προσπαθώντας να καταδείξουν τα αγνά κίνητρα του αγώνα τους. Αυτή η πολιτική στάση, όμως, δεν ήταν αρεστή ούτε και συμφέρουσα για την Ιταλία, η οποία σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσε να έλθει σε αντιπαράθεση με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Συνεπώς, η ιταλική διπλωματία προτίμησε να διακόψει κάθε κρυφή επαφή με τους Έλληνες αντιπροσώπους, ώστε να μη θεωρηθεί εχθρικά διακείμενη χώρα προς τους ισχυρούς της Ευρώπης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Ιταλία δεν θα φαινόταν σαν συνεργός στο πραξικόπημα των Ιονίων νήσων και στην ανατροπή του Όθωνα. Ωστόσο αυτή η εξέλιξη είχε αντίκτυπο και στο εσωτερικό της Ιταλίας, αφού οι γείτονες συνειδητοποίησαν ότι θα έπρεπε μόνοι τους και δίχως τη συμμετοχή των Ελλήνων να απελευθερώσουν τη Ρώμη.

Προπαγάνδα περί του αντιθέτου

Ήδη από τους προηγούμενους μήνες και ιδίως μετά το καλοκαίρι του 1862, στον ελληνικό Τύπο άρχισαν να δημοσιεύονται άρθρα, σύμφωνα με τα οποία ο Όθωνας κατηγορείτο για φιλο-αυστριακή στάση, λόγω της γερμανικής καταγωγής του. Προς «επίρρωση» τούτων, αναφερόταν η μη σύναψη ελληνο-ιταλικής συμμαχίας, αφού ο μεγαλύτερος εχθρός της Ιταλίας ήταν η Αυστρία, οπότε ο Όθωνας δεν θα μπορούσε να στραφεί εναντίον των Αψβούργων. Έτσι λοιπόν η Ελλάδα, σύμφω-

να με τα δημοσιεύματα αυτά, έχασε την πολύτιμη ευκαιρία να συμμαχήσει με τους επαναστατημένους Ιταλούς και να απελευθερώσει μεγάλα τμήματα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας όπου ζούσαν υπόδουλοι Έλληνες (όπως η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Μακεδονία κ.ά.). Φυσικά όλα τα παραπάνω ήταν μία προπαγάνδα, αφού οι διπλωματικές επαφές μεταξύ του Όθωνα και του Βίκτωρα Εμμανουήλ παρέμεναν μυστικές, δίχως να κοινοποιηθούν στη Βουλή ή τον Τύπο.

Μετά από τα «Ναυπλιακά» και την εξέγερση της Σύρου (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 1862), το βασιλικό ζεύγος ξεκίνησε μία περιοδεία στη χώρα για να καταλαγιάσει τα πνεύματα και να ανακτήσει τη χαμένη δημοτικότητά του. Όμως σύντομα ξέσπασε και τρίτο κίνημα, αυτή τη φορά στην Αιτωλοακαρνανία, απ' όπου τα επεισόδια επεκτάθηκαν μέχρι την Αθήνα. Τότε, οι ξένοι διπλωμάτες συμβούλευσαν τον Όθωνα και την Αμαλία να εγκαταλείψουν τη χώρα για την ασφάλειά τους.

Τη νύκτα της 10ης προς την 11η Οκτωβρίου 1862, επιδόθηκε στον βασιλιά ένα «Ψήφισμα του Έθνους» υπογεγραμμένο από τον Υδραίο πρώην πρωθυπουργό Δημήτριο Βούλγαρη (πρώην αντικαποδιστριακός και υποστηρικτής της φιλο-γαλλικής μερίδας), τον Κωνσταντίνο Κανάρη και τον Μπενιζέλο Ρούφο (πρώην δήμαρχος Πατρέων, πρωταγωνιστής στην ανατροπή του Αυγουστίνου Καποδίστρια και πρώην υπουργός Εσωτερικών). Σύμφωνα με αυτό, η εν λόγω τριανδρία θα ασκούσε την προσωρινή Επιτροπεία της χώρας, θα κήρυξε εκλογές για τη συγκρότηση Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης και θα καταργούσε τη βασιλεία του Όθωνα και την αντιβασιλεία της Αμαλίας. Σημειωτέον δε ότι δεν τέθηκε πολιτειακό ζήτημα, δηλαδή δεν συζητήθηκε καν η περίπτωση της αβασιλευτίας

δημοκρατίας ή η εν γένει αλλαγή του πολιτικού συστήματος της χώρας. Το ζητούμενο ήταν η αντικατάσταση του Όθωνα. Έτσι στις 23 Οκτωβρίου το βασιλικό ζεύγος, επιβαίνουν σε βρετανικό σκάφος, εγκατέλειψε την Ελλάδα.

Για την ιστορία, μετά από λίγες εβδομάδες διεξήχθη δημοψήφισμα, το μοναδικό έως σήμερα όπου οι Έλληνες πολίτες είχαν το δικαίωμα να αναγράψουν στο ψηφοδέλτιο ότι ήθελαν δίχως περιορισμούς. Το αποτέλεσμα ήταν η πρόκριση του πρίγκιπα Αλφρέδου, δευτερότοκου γιου της Βασίλισσας της Αγγλίας, με ποσοστό 94,2%. Αξιοσημείωτο είναι ότι βρέθηκαν μόλις 80 ψήφοι υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας (ποσοστό 0,03%). Παρ' όλα αυτά, η λαϊκή βούληση δεν λήφθηκε υπόψη και μετά από αρκετές ζυμώσεις επιλέχθηκε ο πρίγκιπας της Δανίας Γεώργιος Α' για να ανέλθει στον ελληνικό Θρόνο.

Το ύστατο δίλημμα, που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο πρώτος βασιλιάς της Ελλάδας, ήταν η διασφάλιση του Θρόνου του μέσω της υποστήριξης των Εγγυητριών Δυνάμεων ή μέσω της αλυτρωτικής πολιτικής. Η απόφασή του ήταν να ακολουθήσει την οδό της μυστικής διπλωματίας, ελπίζοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα διατηρούσε την ασφάλεια των Ευρωπαίων και θα κέρδιζε το λαϊκό έρεισμα. Τελικά απέτυχε και στα δύο. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως για το αποτέλεσμα αυτό ευθύνονται και άλλοι παράγοντες (οι Ριζοσπάστες που υπαναχώρησαν, οι Ιταλοί διπλωμάτες, η βρετανική προπαγάνδα κ.ά.). Ωστόσο ο Όθωνας, ως ο ανώτατος ηγέτης της χώρας, ήταν εκείνος που όφειλε να είχε προβλέψει το κάθε ενδεχόμενο και να οργανώσει με τον καλύτερο τρόπο τη διαχείριση του

ζητήματος των Επτανήσων και του Θρόνου του. Όμως για αυτό που δεν ευθυνόταν εκείνος, ήταν οι προτεραιότητες που ο κάθε πολιτικός και ο κάθε πολίτης έβαζε (το κομματικό, το προσωπικό ή το εθνικό συμφέρον).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Υπηρεσία Διπλωματικού Ιστορικού Αρχείου (ΥΔΙΑ), Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας (ΑΚΥ), 1861, 20: 1-12, *Terenzio Mamiani à L. Excellence le Président du Conseil des Ministres Ministre des affaires Étrangères.*

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 24: 1-22.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 36: 5-27.

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1861, 37: 1-26, *Μ. Ρενιέρης προς Α. Κουντουριώτη, Σπ. Τρικούπης προς Α. Κουντουριώτη, Ραγούζαν προς Μεγαλειστάτη.*

ΥΔΙΑ, ΑΚΥ, 1862, Α.Α.Κ., vo. 339-340, 650, 745.

Εφημερίδες *Αυγή*, *Ελπίς* και *Αιών* των ετών 1860-1864.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Αλυσανδράτος, «*Ο Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός (1848-1864) και το Ιταλικό Risorgimento*», από το «*Ο Επτανησιακός Ριζοσπαστισμός (1848-1964) και η σχέση του με τις Γαλλικές Επαναστάσεις του 1789 και 1848 και το Ιταλικό Risorgimento*» από τα «*Πρακτικά Β' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού*» (Λευκάδα 3-8 Σεπτ. 1984) της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα «*Πολιτισμικές επαφές στα Επτάνησα και αναμεταδόσεις στον υπόλοιπο Ελλαδικό χώρο, 16ος-20ός αι.*», Αθήνα, 1991.

Μ. Κοτιά, *Το ριζοσπαστικό κίνημα στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα, 2014.

Χ. Κύρκος, *Η Β' εν Αθήναις Εθνική των Ελλήνων Συνέλευσις: οι ιστορικοπολιτικοί στόχοι της Εθνοσυνέλευσης και ο βρετανικός παράγοντας*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2006.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟ ΤΟΥ 1850

ΤΟΥ ΒΑΓΓΕΛΗ ΚΟΥΜΠΟΥΛΗ

Η ελλαδική Εκκλησία αποτελεί μία από τις αρχαιότερες χριστιανικές, αποστολικές εκκλησίες, τιμημένη να λάβει το ευαγγέλιο από Αποστόλους, όπως ο Παύλος και ο Ανδρέας, δοξασμένη από ένα πλήθος μαρτύρων που έδωσε. Υπαγόμενη, μέχρι τον 8ο αιώνα στο θρόνο της Ρώμης, από το 732 μ. Χ. συνδέθηκε πλήρως με τον Οικουμενικό Θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, μέχρι τη Φραγκοκρατία, όπου γνώρισε κατά τόπους τη διάσπαση, όπως προέκυψε από τα ελληνικά κράτη που υποκατέστησαν την ισχύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, όπως το ελληνικό Δεσποτάτο της Ηπείρου ή τις λατινικές ηγεμονίες, όπως το Πριγκιπάτο της Αχαΐας, το Δουκάτο της Νάξου ή το Δουκάτο των Αθηνών.

Ο Πατριαρχικός Δικέφαλος αετός στην είσοδο του Ναού του Αγίου Γεωργίου στο Φανάρι.

Στη συνέχεια, η οθωμανική κατάκτηση, ανάμεσα στις αρνητικές συνέπειες, είχε και το θετικό στοιχείο της ενοποίησης ξανά του ελληνικού εκκλησιαστικού χώρου και της πλήρους σύνδεσης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο στα χρόνια της οθωμανικής σκλαβιάς, λειτούργησε ως σημείο αναφοράς του υπόδουλου γένους, με τον Πατριάρχη να ασκεί εθναρχεύοντα ρόλο. Άπειρα τα εθνοαπελευθερωτικά κινήματα και οι εξεγέρσεις εναντίον του αλλόθρησκου κατακτητή, με την εκκλησία να δίνει πάντοτε το παρόν σε κάθε εθνικό κάλεσμα και να πληρώνει, μετά την κάθε αποτυχία του, βαρύ τίμημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αυτονόητη είναι η συμμετοχή της Εκκλησίας και στον μεγάλο εθνοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821.

Ως προς την διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδος, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξακολουθούσε να εκλέγει και να χειροτονεί τους κληρικούς της, αλλά για την εκλογή πατριάρχου, μητροπολίτου, αρχιεπισκόπου ή επισκόπου χρειαζόταν η έκδοση επίσημου εγγράφου της οθωμανικής διοίκησης. Η έκρηξη της Επανάστασης είχε σαν αποτέλεσμα την εκ των πραγμάτων διακοπή των σχέσεων της Εκκλησίας στην Ελλάδα με τον Οικουμενικό Θρόνο, με αποτέλεσμα η διοίκηση της Εκκλησίας στα επαναστατημένα εδάφη να περιέλθει αυτόματα και αναγκαστικά στις μεγάλες πολιτικές διοικήσεις της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου.

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα που καλείτο να λύσει η ελληνική διοίκηση της συγκεκριμένης περιόδου 1821-

1827, ήταν και η αντικατάσταση των μητροπολιτών των χηρευουσών μητροπόλεων καθώς πολλοί σκοτώνονταν στις πολεμικές επιχειρήσεις του Αγώνα, άλλοι πέθαιναν από φυσικά αίτια, οι μητροπόλεις και οι επισκοπές έμεναν αποίμαντες καθώς, όπως προαναφέραμε, η επικοινωνία με το Πατριαρχείο είχε διακοπεί. Κι επειδή ακριβώς οι σχέσεις των δικαιωμάτων του Πατριαρχείου και της ελλαδικής Ιεραρχίας δεν είχαν ρυθμιστεί, η διοίκηση αποφάσισε να απαγορεύσει τις χειροτονίες μέχρι την οριστική αποκατάσταση της Εκκλησίας στην Ελλάδα. Ουσιαστικά πάντως, έχουμε εδώ, εν σπέρματι, την πρώτη ενεργή ανάμιξη του κράτους που μόλις δημιουργείται στα εκκλησιαστικά πράγματα. Στη συνέχεια, μετά την απελευθέρωση τέθηκε πάλι το ζήτημα του ποιος θα έπρεπε να διοικεί την ελλαδική Εκκλη-

σία. Εκεί, πέραν των αντιλήψεων που ήδη προεπαναστατικά είχε εκφράσει ο Κοραής περί ανεξάρτητης Εκκλησίας της Ελλάδος, υπήρχαν και οι απόψεις της Αντιβασιλείας, διαμορφωμένες από το προτεσταντικό παράδειγμα των γερμανικών κρατιδίων.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ουσιαστικά εντάσσεται τόσο η μονομερής ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου το 1833 από την Αντιβασιλεία όσο και η απόδοση τελικά –και όχι αναγνώριση όπως θα δούμε– του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος το 1850, δηλαδή πέραν της διάστασης των σχέσεων της ελλαδικής Εκκλησίας με τη μητέρα Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, υπάρχει και το ζήτημα των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας το οποίο λειτουργεί παράλληλα.

Κατά την παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να αναφερθούμε συνοπτικά στο ζήτημα του Αυτοκεφάλου της ελλαδικής Εκκλησίας το 1850, καθώς και στα γεγονότα τα οποία οδήγησαν τελικά σε αυτό.

Ιστορικό Πλαίσιο- Από την ελληνική Ανεξαρτησία μέχρι την ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου του 1833

Το πρόβλημα που δημιουργήθηκε με τη διακοπή λόγω του πολέμου της Ανεξαρτησίας των σχέσεων μεταξύ του Πατριαρχείου και των υπό επανάσταση επισκοπών και μητροπόλεων ήταν σοβαρό. Ωστόσο, δεν φαίνεται σε καμία περίπτωση να υπήρχε πρόθεση οι αρχιερείς των επαναστατημένων περιοχών να προχωρήσουν σε ανακήρυξη ιδιαίτερης Εκκλησίας, παρά το ότι δεν μνημόνευαν τον Πατριάρχη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ προσπάθησε να βάλει μία τάξη στα εκκλησιαστικά πράγματα και να συγκροτήσει μία αρχιερατική σύνοδο που θα ρύθμιζε τα διοικη-

τικά ζητήματα της ελλαδικής Εκκλησίας και καθόριζε τις σχέσεις της με το Πατριαρχείο, κατά τρόπο τέτοιο που υποδήλωνε σαφώς πως η Εκκλησία της Ελλάδος δεν ήταν αποσπασμένη από τον Οικουμενικό Θρόνο. Δεδομένου όμως ότι δεν κατόρθωσε τελικά να βρει κάποια ικανοποιητική λύση, παραιτήθηκε.

Αργότερα, κατά την Γ΄ Εθνοσυνέλευση στην Ερμιόνη, έγινε προσπάθεια από τους αρχιερείς Παλαιών Πατρών Γερμανό, Τριπόλεως Δανιήλ, Ανδρούσης Ιωσήφ, Ρέοντος Διονύσιο, Κορίνθου Κύριλλο και Βρεσθένης Θεοδώρητο, οι οποίοι έκαναν ένα υπόμνημα σχετικά με την γενικότερη εκκλησιαστική κατάσταση και υποδείκνυαν την ανάγκη σύγκλησης συνόδου από τους ιεράρχες των επαναστατημένων περιοχών ενώ παράλληλα υπέβαλαν σχέδιο σχετικά με τη δημιουργία προσωρινής διοικήσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος, σύμφωνα με το οποίο θα ήταν αυτόνομη και θα τελούσε υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ενώ θα διοικείτο από εκκλησιαστική επιτροπή η οποία θα ασκούσε την εξουσία της σύμφωνα με τους κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ανεξάρτητα από παρεμβάσεις του κράτους. Το σχέδιο αυτό τελικά δεν εφαρμόστηκε, γιατί λίγο αργότερα κατέφθασε στη χώρα ο Ιωάννης Καποδίστριας ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδος.

Ο Καποδίστριας επίσης προσπάθησε να βάλει τάξη στα εκκλησιαστικά πράγματα, καθώς με το που αποβιβάζεται στην Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει τρία πολύ σημαντικά προβλήματα ως προς τα εκκλησιαστικά ζητήματα. Από τις πρώτες του προτεραιότητες λοιπόν ήταν να αποκαταστήσει την επικοινωνία και το διάλογο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, να τακτοποιήσει την διοίκηση της εκκλησίας του υπό διαμόρφωση ελλαδικού

Ο ναός της Αγίας Ειρήνης στην οδό Αιόλου, χτίστηκε στη θέση παλαιότερου βυζαντινού ναού, ο οποίος πυρπολήθηκε και ερειπώθηκε κατά την επανάσταση του 1821. Ανακαινίστηκε και λειτούργησε ως μητροπολιτικός ναός έως την οικοδόμηση της σημερινής Μητρόπολης.

κράτους και τέλος να ασχοληθεί με την θρησκευτική εκπαίδευση και διαπαιδαγώγηση του κλήρου αλλά και του λαού. Έτσι, αποκατέστησε την εκκλησιαστική επικοινωνία προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, δημιούργησε επιτροπές αποτελούμενες από αρχιερείς που σαν σκοπό είχαν την μελέτη διαφόρων εκκλησιαστικών ζητημάτων, ίδρυσε γραμματεία Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Παιδείας, καθώς επίσης και «Σχολεῖον Εκκλησιαστικόν» στον Πόρο για την επιμόρφωση των κληρικών.

Ο τρόπος με τον οποίο προσπάθησε ο Καποδίστριας να χειριστεί τις σχέσεις της Εκκλησίας της Ελλάδας προς το Πατριαρχείο υπήρξε αριστοτεχνικός, ως προς τους λεπτούς χειρισμούς τους οποίους ακολούθησε, καθώς ήθελε με τη

συναίνεση του Πατριαρχείου να τακτοποιήσει την διοίκηση της Εκκλησίας της Ελλάδας, χωρίς βέβαια να προσπεράσει το γεγονός ότι η Μητέρα Εκκλησία βρισκόταν σε χώρα εχθρική, πόσο μάλλον τη στιγμή που ο πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχιζόταν. Έχει ιδιαίτερη σημασία να πούμε, πως εκείνη την περίοδο, αμέσως μετά την καταστροφή του τουρκοαιγυπτιακού στόλου στο Ναυαρίνο, ο τότε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Αγαθάγγελος έστειλε πρεσβεία αποτελούμενη από τέσσερις μητροπολίτες και τον μεγάλο πρωτοσύγκελο του Οικουμενικού Θρόνου προς τον Κυβερνήτη της Ελλάδος, σκοπός της οποίας ήταν να παροτρύνει τους Έλληνες να προχωρήσουν σε συμβιβασμό με τους Τούρκους. Ο Κυβερνήτης απέκρου-

Κατά την Γ΄ Εθνοσυνέλευση στην Ερμιόνη, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός συμμετείχε στην ομάδα αρχιερέων που έκαναν ένα υπόμνημα σχετικά με την γενικότερη εκκλησιαστική κατάσταση και υποδείκνυαν την ανάγκη σύγκλησης συνόδου από τους ιεράρχες των επαναστατημένων περιοχών. Στην λιθογραφία, απεικόνιση του Παλαιών Πατρών Γερμανού από τον Άνταμ Φρίντελ, 1832.

σε την πρόταση του πατριάρχη, επιδεικνύοντας σε κάθε περίπτωση, πλήρη σεβασμό προς το πρόσωπό του. Οπωσδήποτε, η εκκλησιαστική πολιτική που ακολούθησε ο Καποδίστριας, διέπετο από πολιτειοκρατικές αντιλήψεις αλλά, μπορούμε βέβαια να υποστηρίξουμε πως τον Κυβερνήτη τον ενδιέφερε να αποκατασταθεί η εκκλησιαστική τάξη, κατά τρόπο σύμφωνο προς τους ιερούς κανόνες. Ακόμη, με βάση την αλληλογραφία που ανέπτυξε ο Κυβερνήτης με τον πατριάρχη Κωνσταντίνο Α΄, καθώς και με την αποστολή του μητροπολίτη Ρέοντος και Πραστού Διονυσίου με σκοπό να εξεταστεί το ζήτημα των χρεών των επαρχιών της Ελλάδος προς το Πατριαρχείο, μπορούμε να υποθέσουμε πως

αυτό που σκεφτόταν ο Καποδίστριας για το νέο εκκλησιαστικό καθεστώς της Ελλάδος ήταν η ανώτατη εποπτεία να ανήκει στον Οικουμενικό Θρόνο, ο οποίος θα παραχωρούσε στην Εκκλησία της Ελλάδος αυτοδιοίκηση, σύμφωνα με τις προβλέψεις των ιερών κανόνων. Ο θάνατός του όμως διέκοψε βίαια τις προσπάθειες του για εκκλησιαστική ευταξία.

Η Ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου του 1833 και η αποκατάσταση των σχέσεων της ελλαδικής μετά της Μητρός Εκκλησίας το 1850

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, επικράτησε για κάποιο διάστημα ένα καθεστώς αναρχίας, αν όχι ανεπίσημου εμφυλίου πολέμου, ώσπου οι εγγυήτριες δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, εξέλεξαν τον ανήλικο υιό του Λουδοβίκου Α΄ της Βαυαρίας, Όθωνα, στον ελληνικό θρόνο, ο οποίος εφεξής θα έφερε τον τίτλο «Βασιλέας της Ελλάδος». Μέχρι την ενηλικίωσή του, τη διοίκηση θα ασκούσε μια τριμελής Αντιβασιλεία, αποτελούμενη από τους Άρμανσμπεργκ, Μάουρερ και Έιντεκ. Επί των ζητημάτων Δικαιοσύνης και Εκκλησιαστικών, αρμόδιος ήταν ο φον Μάουρερ, ο οποίος είχε θητεύσει ως σύμβουλος της επικράτειας στη Βαυαρία και ήταν καθηγητής νομικής στο Μόναχο. Παρά το γεγονός, ότι αρχικά, καίτοι δεν προβλεπόταν ρητά σε όρο της Διασχεψης του Λονδίνου, υπήρχε αναφορά κατά την αναγγελία εκλογής του Όθωνα, σύμφωνα με την οποία, στο πλαίσιο του έργου του νέου μονάρχη προβλεπόταν να δώσει Σύνταγμα οριστικό στο ελληνικό κράτος, κάτι τέτοιο δεν ίσχυσε. Μάλιστα, καθ' υπόδειξη του Λουδοβίκου, η Αντιβασιλεία αγνόησε το ζήτημα, δεδομένου ότι ο Βαυαρός μονάρχης θεωρούσε πως η παραχώρηση Συντάγματος ανήκε στις βασιλικές προνομίες, ενώ συντοίς άλλους, υπήρχαν πιέσεις από την ρω-

σική αυλή για άσκηση απολυταρχικής βασιλικής εξουσίας στην Ελλάδα.

Κατά συνέπεια, είναι σαφές μέσα σε ποια πλαίσια μπορούσε να είναι η πολιτική που θα ασκούσε η Αντιβασιλεία και ως προς το εκκλησιαστικό ζήτημα, δεδομένου μάλιστα ότι το τρίπτυχο των επιδιώξεών της για εθνική ανεξαρτησία, βασιλική απολυταρχία και συγκεντρωτικό σύστημα προδίκασε την επίλυση του ζητήματος. Και κάπως έτσι, η Αντιβασιλεία ενδιαφέρθηκε να ρυθμίσει τα εκκλησιαστικά ζητήματα ως προς τρεις άξονες, που αφορούσαν τη ρύθμιση των σχέσεων της Εκκλησίας στην Ελλάδα με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, την πνευματική ανάπτυξη του κλήρου ο οποίος σε μεγάλο βαθμό ήταν απαίδευτος καθώς και την αποφυγή κάθε παρεξήγησης που θα μπορούσε να προκύψει από το γεγονός ότι τα μέλη της ήταν ετερόδοξοι.

Εδώ θα πρέπει να πούμε βεβαίως, πως πολύ νωρίτερα, διάφοροι είχαν εκφράσει την άποψη πως η Εκκλησία της Ελλάδος θα έπρεπε να έχει διοίκηση ανεξάρτητη από εκείνη της Κωνσταντινούπολης, όπου ήταν η πρωτεύουσα των Οθωμανών, με κυριότερο εκπρόσωπο τον Αδαμάντιο Κοραή, με τις αντιλήψεις του όμως να γίνονται ευμενώς δεκτές από πάρα πολλούς και στην Ελλάδα. Κύριος συνεργάτης του νομομαθούς Μάουρερ υπήρξε ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, άνδρας με εξαιρετική μόρφωση και ιδιαίτερα δραστήριος ο οποίος υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της άποψης ότι η Εκκλησία της Ελλάδος θα έπρεπε να είναι πλήρως ανεξάρτητη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εκτός των άλλων, ο Φαρμακίδης ήταν και ο μόνος θεολόγος ο οποίος μπορούσε να δώσει σάρκα και οστά στις ιδέες της Αντιβασιλείας. Ταυτόχρονα όμως, ήταν πεπεισμένος ότι το Πατριαρχείο δεν θα έδινε την

Ο επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ (1770-1844) προσπάθησε να βάλει μία τάξη στα εκκλησιαστικά πράγματα και να συγκροτήσει μία αρχιερατική σύνοδο που θα ρύθμιζε τα διοικητικά ζητήματα της ελλαδικής Εκκλησίας και καθόριζε τις σχέσεις της με το Πατριαρχείο.

συγκατάθεσή του για την ανακήρυξη αυτοκέφαλής Εκκλησίας στην Ελλάδα, άποψη με την οποία έπεισε και τον Μάουρερ με αποτέλεσμα να προχωρήσουν στην διακοπή των σχέσεων με το Πατριαρχείο. Θα πρέπει να προσθέσουμε πως απόψεις τέτοιου είδους, καισαροπαπικές, κατά κάποιον τρόπο, δεν ήταν ασφαλώς νέες στην Εκκλησία, δεδομένου ότι και κατά τους χρόνους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο ελέω Θεού αυτοκράτωρ, παρενέβαινε στην εκκλησιαστική διοίκηση, ακόμη και σε δογματικά ζητήματα, θεωρώντας πως έχει αυτό το δικαίωμα παρά το γεγονός ότι πουθενά δεν προβλέπεται κάτι τέτοιο κατά τους ιερούς κανόνες.

Έτσι, συστάθηκε επιτροπή το 1833 με πρόεδρο τον Πανούτσο Νοταρά και μέλη τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, το Σκαρλάτο Βυζάντιο, τον Κωνσταντίνο Σχινά, τον

Από τις προτεραιότητες του Ιωάννη Καποδίστρια ήταν να αποκαταστήσει την επικοινωνία και το διάλογο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

επίσκοπο Ελαίας και τοποτηρητή Μεσσηνίας Παΐσιο και τον Αρδαμερίου Ιγνάτιο, και προχώρησε στην ίδρυση Ιεράς Συνόδου του Βασιλείου της Ελλάδος, η οποία θα αποτελείται από πέντε μέλη τα οποία θα διόριζε ο βασιλιάς. Με αυτό τον τρόπο, ιδρύθηκε η Αυτοκέφαλη Εκκλησία, χωρίς τη συγκατάθεση του Πατριαρχείου, και κατά παράβαση των ιερών κανόνων, αφού η Πολιτεία δεν είναι δυνατόν να χορηγήσει κάτι που δεν κατέχει η ίδια, δηλαδή εκκλησιαστική αυτοκεφαλία, και που μόνο ανώτατη εκκλησιαστική αρχή, εν προκειμένω ο Θρόνος Κωνσταντινουπόλεως, μπορεί να αποδώσει προχωρώντας στην χειραφέτηση μιας Εκκλησίας.

Το καλοκαίρι λοιπόν 1833 με βασιλικό διάταγμα διακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία είχε μόνο δογματική ενότητα με τις λοιπές ορθόδοξες Εκκλησίες. Αρχηγός της, κατά το διοικητικό μέρος ήταν ο βασι-

λιάς. Προβλεπόταν επίσης ο θεσμός του βασιλικού επιτρόπου οποίος θα διοριζόταν από το βασιλιά και θα παρακολουθούσε τις συνεδρίες της Συνόδου, χωρίς δικαίωμα ψήφου μεν αλλά σε περίπτωση απουσίας αυτού οι αποφάσεις της Συνόδου θα ήταν άκυρες, ενώ απαραίτητη σε κάθε περίπτωση για τις συνοδικές αποφάσεις ήταν η έγκριση του βασιλιά. Σημαντική παράμετρος ήταν το ότι τα όρια των επισκοπών αλλά και η εποπτεία των μοναστηριών ανήκαν στο Κράτος, που είχε ως συνέπεια την διάλυση 412 μονών με την ταυτόχρονη διαρπαγή της περιουσίας τους.

Ασφαλώς υπήρξαν αντιδράσεις από κληρικούς και μοναχούς στην Ελλάδα, πρωτοστάτη των οποίων υπήρξε ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο οποίος υπήρξε ο θεωρητικός νους της αντίδρασης, και ο οποίος δεν ήταν αντίθετος με την ανάγκη η Εκκλησία της Ελλάδος να είναι αυτοκέφαλη αλλά διαφωνούσε με την αντικανονικότητα του τρόπου ανακήρυξης του αυτοκέφαλου καθώς προέκρινε το σερβικό πρότυπο που είχε ακολουθηθεί ενώ ενστάσεις εξέφραζε και ως προς το καταστατικό του 1833 στο σύνολό του. Φυσικά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν αναγνώρισε την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος όπως αυτή προέκυψε ενώ δύο απόπειρες που έγιναν το 1841 και το 1849 δεν απέδωσαν με το Πατριαρχείο να δηλώνει πως αγνοεί την ύπαρξη της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ουσιαστικά λοιπόν από το 1833 δεν υπάρχει κανενός είδους επικοινωνία ανάμεσα στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, παρά το ότι με το Σύνταγμα του 1844 δεν οριζόταν πλέον ο βασιλιάς ως αρχηγός της Εκκλησίας, η οποία αναγνωρίζει ως κεφαλή μόνο τον ιδρυτή της και δήλωνε ότι είναι αναπόσπαστα

ενωμένη δογματικά με την Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία. Αφορμή τελικά για να ξεκινήσει ο διάλογος που οδήγησε στην αποκατάσταση των σχέσεων της ελλαδικής Εκκλησίας με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ήταν η αποστολή του καθηγητή της θεολογίας Μισαήλ Αποστολίδη στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να απονείμει ο τελευταίος για λογαριασμό του ελλαδικού κράτους τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος στον πατριάρχη Άνθιμο Δ΄.

Το παράσημο συνοδευόταν και από επιστολή του προέδρου της Συνόδου. Ο πατριάρχης αποδέχτηκε το παράσημο αλλά όχι την επιστολή. Έτσι, κατέστη σαφές ότι θα έπρεπε η Εκκλησία της Ελλάδος να ζητήσει με την αποστολή επισήμων γραμμάτων την αναγνώριση του εκκλησιαστικού της καθεστώτος.

Κατόπιν αυτού, το πατριαρχείο συγκάλεσε ενδημούσα Σύνοδο το 1850 ενώπιον της οποίας τέθηκε το ζήτημα. Εκτός από τον προεδρεύοντα πατριάρχη Άνθιμο Δ΄, συμμετείχαν πέντε πρώην πατριάρχες, ο Ιεροσολύμων Κύριλλος καθώς και δεκατρείς ακόμη μητροπολίτες του Οικουμενικού Θρόνου. Κατόπιν, ο οικουμενικός πατριάρχης ο εξέδωσε τον συνοδικό τόμο του 1850 με τον οποίο ανακηρυσσόταν το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος. Με τον Συνοδικό Τόμο έχει σημασία πως δεν αναγνωριζόταν αλλά ανακηρύσσονταν η Εκκλησία της Ελλάδος ως αυτοκέφαλη. Με αυτόν τον τρόπο το Πατριαρχείο προχωρούσε σε χειραφέτηση της Εκκλησίας της Ελλάδος αγνοώντας όσα είχαν συντελεστεί και προηγηθεί από το 1833 μέχρι εκείνη τη στιγμή. Οι κυριότερες διατάξεις του Συνοδικού Τόμου όριζαν πως η Εκκλησία της Ελλάδος κηρύσσεται ελεύθερη και ανεξάρτητη, υπέρτατη εκκλησιαστική αρχή της θα

Ο νομομαθής και πολιτικός Κωνσταντίνος Σχινάς (1801-1870) συμμετείχε το 1833 στην επιτροπή που αποφάσισε την ίδρυση της Ιεράς Συνόδου.

είναι διαρκής Σύνοδος η οποία θα συνίσταται από αρχιερείς κατά τα πρεσβεία της χειροτονίας τους και πρόεδρό της θα έχει τον εκάστοτε μητροπολίτη Αθηνών και θα διοικεί κατά τους ιερούς κανόνες ελεύθερα από κοσμικές παρεμβάσεις. Οι ιερείς κατά τη Θεία Λειτουργία θα μνημονεύουν τη Σύνοδο και αυτή θα μνημονεύει στα δίπτυχα τον εκάστοτε Πατριάρχη και τους λοιπούς πατριάρχες κατά την τάξη καθώς και πάσης επισκοπής ορθοδόξων, θα λαμβάνει άγιο Μύρο από την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, ο πρόεδρος της Συνόδου με την αναγώρευση του θα αποστέλλει τα συνοδικά γράμματα προς τον Οικουμενικό και τους υπόλοιπους πατριάρχες, τα ζητήματα εκκλησιαστικής διοικήσεως θα κανονίζονταν με συνοδική πράξη από τη Σύνοδο και τέλος, στα σπουδαία ζητήματα που τυχόν θα προκύπτουν η Ιερά Σύνοδος θα αναφέρεται προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την περί αυτόν Σύνοδο.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860), το 1833 διορίστηκε Γραμματέας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας του Βασιλείου της Ελλάδος.

Φυσικά και η κυβέρνηση αποδέχτηκε τα όσα όρισε ο Πατριαρχικός Τόμος και συγκρότησε Σύνοδο κατά τον τρόπο που εκείνος όριζε. Η έκδοση του νέου καταστατικού χάρτη της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος έγινε δύο χρόνια μετά το 1852. Η κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να διατηρεί σε κάθε νέα Σύνοδο δύο από τα μέλη της τελευταίας της σύνθεσης ενώ διατηρήθηκε και ο θεσμός του βασιλικού επιτρόπου ο οποίος θα μετείχε στη συνεδρίαση της συνόδου και θα προσυπέγραφε όλες τις πράξεις της, όπως οριζόταν και το 1833, με τη διαφορά ότι πλέον για την εκτέλεση των αποφάσεων της Συνόδου δεν ήταν απαραίτητη η έγκριση της κυβέρνησης. Τελευταίο ζήτημα που ρυθμίστηκε ήταν η επιλογή των επισκόπων, την οποία είχε ο βασιλιάς μεταξύ τριών εκλεγμένων από τη Σύνοδο. Οι νόμοι αυτοί, ίσχυσαν με κάποιες τροποποιήσεις μέχρι το 1923.

Ο ίδιος ο βασιλιάς Όθων αναγνώρισε πως η αποκατάσταση των σχέσεων της

Το καλοκαίρι του 1833 με διάταγμα του Όθωνα διακηρύχθηκε η ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Εκκλησίας της Ελλάδος με τις υπόλοιπες ομόδοξες εκκλησίες ήταν ένα από τα λαμπρότερα συμβάντα της βασιλείας του ενώ ο Φαρμακίδης απομακρύνθηκε οριστικά από την εκκλησιαστική υπηρεσία. Ο Φαρμακίδης δημοσίευσε επικρίσεις του Συνοδικού Τόμου, επαναλαμβάνοντας τις θέσεις του σε ένα κείμενο που ονομάστηκε «Αντίτομος».

Γενικότερα, η αποκατάσταση των σχέσεων της Εκκλησίας της Ελλάδος με το Πατριαρχείο, έγινε δεκτή με μεγάλο ενθουσιασμό και από τους κληρικούς του ελληνικού κράτους και από το ποίμνιο.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί πως η αντίδραση του Φαρμακίδη κατόρθωσε να μεταστρέψει τμήμα της κοινής γνώμης και να οδηγήσει τελικά στην απόρριψη του Τόμου από τη Βουλή. Με τον καταστατικό χάρτη του 1852 οι πολιτικοκρατικές αντιλήψεις του Μάουρερ παραμένουν ισχυρές καθώς η κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να διατηρήσει δύο

Ο επί των ζητημάτων Δικαιοσύνης και Εκκλησιαστικών, αρμόδιος της Αντιβασιλείας Γκέορκ Λούντβιχ φον Μάουρερ (1790-1872).

από τα δικά της μέλη της προηγούμενης Συνόδου (κάθε Σύνοδος έχει ετήσια θητεία), εξακολουθεί να υπάρχει ο θεσμός του βασιλικού επιτρόπου χωρίς την προσυπογραφή του οποίου, οι αποφάσεις της Συνόδου είναι άκυρες ενώ είναι χαρακτηριστικό πως η τελική επιλογή ενός επισκόπου γινόταν από έναν μονάρχη που δεν ανήκε στο ορθόδοξο δόγμα, καθώς ο μεν Όθων ήταν καθολικός, ο δε Γεώργιος που ακολούθησε, προτεστάντης, χωρίς αυτό να σημαίνει φυσικά πως όταν το 1913 ανέλαβε ο ορθόδοξος Κωνσταντίνος, το όλο σύστημα ήταν σύμφωνο προς τους ιερούς κανόνες.

Ουσιαστικά δηλαδή έχουμε να κάνουμε με υπαναχώρηση του ελληνικού κράτους στους όρους υπό τους οποίους είχε ανακηρυχθεί το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος και η πλήρης παγίωση ενός πολιτειοκρατικού συστήματος σχέσεων με την Εκκλησία. Ακόμη, θα πρέπει να έχουμε υπόψιν πως η διάσταση μεταξύ των απόψεων που οδήγησαν στο αυτοκέφαλο του 1833 και εκείνων που

Το 1833 ο καθηγητής της Θεολογίας Μισαήλ Αποστολίδης πήγε στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να απονεμίσει για λογαριασμό του ελλαδικού κράτους τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος στον πατριάρχη Άνθιμο Δ'.

υποστήριζαν το Πατριαρχείο, δεν είναι άσχετες με το ευρύτερο πρόβλημα ως προς την εθνική ιδέα εκείνης της περιόδου. Για τον Φαρμακίδη, και τους περί αυτόν, η πολιτική ανεξαρτησία σημαίνει και εκκλησιαστική ανεξαρτησία, πόσο μάλλον απέναντι σε ένα πατριαρχείο που λογιζόταν ως «τουρκόφρον», καθώς δεν είχε ευνοήσει την Επανάσταση, ενώ παράλληλα υποστηριζόταν από το «ρωσικό» κόμμα. Τελικά ικανοποιήθηκαν και οι δύο μερίδες με τους οπαδούς του Οικονόμου να επιचाίρουν για την έκδοση του Συνοδικού Τόμου του 1850 κι εκείνους του Φαρμακίδη για τον Καταστατικό Χάρτη του 1852 που ουσιαστικά επαναλαμβάνει τις διατάξεις του 1833.

Ουσιαστικά, οι συνέπειες αυτών των αντιλήψεων στη ζωή και στην διοίκηση της Εκκλησίας γίνονται αντιληπτές μέχρι και σήμερα. Και παρά την συζήτηση που γίνεται ως προς τις σχέσεις Κράτους –

Στον ναό της Αγίας Ειρήνης, όταν ήταν η Μητρόπολη της Αθήνας, έγινε η δοξολογία για το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Ελλάδος το 1850.

Εκκλησίας και την αντίληψη που έχουν οι περισσότεροι, ο ωφελημένος σε αυτή τη σχέση δεν είναι τελικά η Εκκλησία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ

Αθ. Αγγελόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Ιστορία των δομών διοικήσεως και ζωής της Εκκλησίας της Ελλάδος (Εικοστός Αιώνας)*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1998.

Τρύφων Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος, (1832-1862), Κατά τας νεώτατας πηγάς ξένων τε και ημετέρων ιστορικών*, Αθήνα, εκδ. Γαλανός, 1894.

Γ. Κονιδάρης, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος, Από της ιδρύσεως των Εκκλησιών αυτής υπό του Αποστόλου Παύλου μέχρι σήμερα*, τόμος Α', Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης, Β' έκδοση, 2011.

Ι. Κονιδάρης, *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλας, 2000.

Η. Μαυρομούστακου, «Το ελληνικό κράτος 1833-1871. Β: Πολιτικοί θεσμοί και Διοικητική Οργάνωση», Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000: Το ελληνικό κράτος, 1833-1871, Η εθνική εστία και ο ελληνισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 4ος, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Χρ. Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία της Ελλάδος, Απ' αρχής μέχρι του 1934*, Αθήνα, Αποστολική Διακονία, γ' έκδοση στα νέα ελληνικά, 2000

Έ. Σκοπετέα, *Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού (1830-1880)*, Αθήνα, εκδ. Πολύτυπο, 1988.

Ο Βαγγέλης Κούμπουλης είναι ιστορικός.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΣΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΤΟΥ ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΒΑΡΒΟΥΝΗ

Η άγνωστη συμβολή του περήφανου Ελληνικού Εμπορικού Ναυτικού στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε τεράστια και πολύτιμη, είχε όμως και δραματικό τίμημα τόσο για τον ναυτιλιακό στόλο όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό.

Λόγω της διάσωσης των ελλήνων ναυτών του φορτηγού «Διαμαντή» το U-35 μπήκε στο εξώφυλλο του περιοδικού *Life* (16 Οκτ. 1939).

ΤΟ 1939 το Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό (ΕΕΝ) βρισκόταν στην ένατη θέση παγκοσμίως, έχοντας στην κατοχή του 583 πλοία υπό ελληνική σημαία. Αριθμούσε σε όλα τα μήκη και πλάτη της υδρογείου 506 φορτηγά, 55 επιβατηγά, 1 υπερωκεάνιο, 21 διαφόρων τύπων, συνολικής χωρητικότητας 1.878.403 τόνων. Από τα πλοία αυτά τα 320 ήταν ωκεανόπλοια στα οποία υπηρετούσαν πάνω από 10.000 ναυτικοί. Επιπρόσθετα υπήρχαν 713 πετρελαιοκίνητα ιστιοφόρα υπό ελληνική σημαία και 124 ατμόπλοια συνολικής χωρητικότητας 454.318 τόνων υπό ξένη σημαία. Εν ολίγοις η ολική χωρητικότητα των πλοίων του ΕΕΝ ήταν τότε μεγαλύτερη των αντιστοίχων εμπορικών ναυτικών στόλων της Σουηδίας, ΕΣΣΔ, Καναδά, Πορτογαλίας και Ισπανίας. Έχοντας αυτό τον αξιόλογο αριθμό πλοίων η Ελλάδα μπόρεσε να συνεισφέρει και να παίξει αξιόλογο ρόλο στις εξελίξεις της περιόδου.

Για να γίνει καλύτερα κατανοητός ο ρόλος του ΕΕΝ στον δεύτερο μεγάλο πόλεμο του 20ού αιώνα, οι θαλάσσιες μεταφορές ήταν οι μόνες που θα μπορούσαν να συντηρήσουν αποτελεσματικά την τόσο ζωτική ροή ανεφοδιασμού για τις συμμαχικές δυνάμεις. Άλλωστε οι εναέριες επικοινωνίες ήταν ακόμη δραματικά ανεπαρκείς από πλευράς μεταφορικής ικανότητας. Επόμενο ήταν λοιπόν το εμπορικό πλοίο να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην πορεία του πολέμου, καθώς συντηρούσε αυτό το ρεύμα διοικητικής μέριμνας και μετέφερε εφόδια κυρίως στη Βρετανία, αλλά και σε όλα τα άλλα πολεμικά θέατρα στη Βόρεια Αφρική, στη Μεσόγειο, στον Ινδικό, στον Ειρηνικό και στη βόρεια ΕΣΣΔ (Μούρμανσκ). Συγχρόνως ήταν το συμμαχικό εμπορικό πλοίο που λάμβανε μέρος σε όλες σχεδόν τις μετακινήσεις

μεγάλων στρατιωτικών μονάδων από το ένα μέτωπο στο άλλο, ή τις μεγάλες αποβατικές επιχειρήσεις στη Βόρεια Αφρική, στη Σικελία, στο Αντζιο, στη Νορμανδία. Ήταν το εμπορικό πλοίο που έσωζε δεκάδες χιλιάδες ζωές εκκενώνοντας παγιδευμένες στρατιωτικές μονάδες, όπως στη Δουνκέρκη, στην Καλαμάτα, στο Ναύπλιο και στην Κρήτη, ενώ ήταν αυτό που έσπαγε τους αποκλεισμούς και ανεφοδίαζε εγκλωβισμένες φρουρές όπως στο Τομπρούκ της Λιβύης. Σαν συμπέρασμα θα μπορούσε να παρατεθεί ο ισχυρισμός πως ήταν το εμπορικό πλοίο εκείνο που, οργώνοντας με διαδρομές ατέλειωτων χιλιάδων μιλίων τους αφιλόξενους ωκεανούς και στις παγωμένες θάλασσες του κόσμου, τροφοδοτούσε την τιτάνια πολεμική προσπάθεια των Συμμάχων και υλοποιούσε τους στρατηγικούς ελιγμούς μετακινήσεως στρατιών, που σχεδιάζονταν πάνω στους στρατιωτικούς χάρτες. Χωρίς τη γιγάντια συμβολή των εμπορικών ναυτικών στόλων δεν θα είχε κερδηθεί η Μάχη του Ατλαντικού.

Η κήρυξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Η γερμανική εισβολή στην Πολωνία βρήκε τον στόλο του ΕΕΝ κατεσπαρμένο σε όλες τις θάλασσες της υφής, εκτελώντας μεταφορές για λογαριασμό των φορτωτών της, με τα πλοία να κατευθύνονται προς τα λιμάνια διάφορων χωρών, περιλαμβανομένης και της Πολωνίας, όπως και των συμμάχων της – Γαλλίας και Βρετανίας. Οι Έλληνες εφοπλιστές σε συνεργασία με την κυβέρνηση της Αθήνας, μολονότι η Ελλάδα ήταν ουδέτερη, δεν δίστασαν να διαθέσουν τα πλοία τους για τις αυξημένες ανάγκες των βρετανικών μεταφορών, αμέσως από την αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, το ΕΕΝ δεν ήταν κρατική υπηρεσία και λει-

Το ατμόπλοιο «Ioannis Karras», κατασκευής 1917. Με το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τον Σεπτέμβριο του 1939 βυθίστηκε σκοπίμως από τους Πολωνούς στο λιμάνι της Γκντύνια για να αποτραπεί η είσοδος γερμανικών πολεμικών πλοίων στον λιμένα. Ακολούθως ανελκύστηκε από τους Γερμανούς και επισκευάστηκε. Μετά το τέλος του Πολέμου αποδόθηκε και πάλι στους πλοιοκτήτες του και μετονομάστηκε «Σπυρίδων ΙΙ».

τουργούσε μέσα στο πλαίσιο του ισχύοντος νομικού πλαισίου, με αποτέλεσμα να μην παρουσιάζει ομοιογένεια δράσης, ούτε και το κοινό δόγμα λειτουργίας μιας στρατιωτικής υπηρεσίας. Επιπλέον, τα περισσότερα πλοία του EEN ήταν παλιά, καρβουνοκίνητα και αργά. Οι συνθήκες διαβίωσης των πληρωμάτων ήταν πολύ σκληρές έως άθλιες. ναυτιλιακά βοηθήματα ήταν υποτυπώδη, περιοριζόμενα στην απλή μαγνητική πυξίδα και τις οπτικές παρατηρήσεις των ακτών την ημέρα και των άστρων τη νύχτα.

Η πρώτη απώλεια του EEN ήταν αυτή του φορτηγού «Κωστής», που συνέβη μετά το ξημέρωμα της 4ης Σεπτεμβρίου 1939 ύστερα από την πρόσκρουσή του σε γερμανική νάρκη κοντά στο σουηδικό λιμάνι του Μάλμο στη Βαλτική θάλασσα. Δύο μέρες μετά ακολούθησε και η δεύτερη απώλεια ελληνικού εμπορικού πλοίου, η οποία έγινε κάτω από δραματικές συνθήκες. Συγκεκριμένα το φορ-

τηγό «Ιωάννης Καρράς» με κυβερνήτη τον Θεόδωρο Γλύπτη είχε καταπλεύσει έμφορτο από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού στο πολωνικό λιμάνι της Γκντύνια στις 28 Αυγούστου 1939. Τις πρωινές ώρες της 1ης Σεπτεμβρίου 1939 το λιμάνι βομβαρδίστηκε από τα Στούκας, με τον πανικόβλητο πλοίαρχο Γλύπτη να αποφασίζει να αποπλεύσει, αλλά χωρίς επιτυχία. Στη συνέχεια οι αεροπορικές επιδρομές έγιναν συχνότερες και η πόλη κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας, με το λιμάνι να είναι πλέον αποκλεισμένο. Στις 6 Σεπτεμβρίου οι πολωνικές λιμενικές αρχές, για να αποτρέψουν τον είσπλου στο λιμάνι γερμανικών πολεμικών πλοίων, τοποθέτησαν στο «Ιωάννης Καρράς» και στα άλλα εναπομείναντα πλοία δεσμίδες δυναμίτιδας τις οποίες και πυροδότησαν. Όσα πλοία είχαν απομείνει στην Γκντύνια, μεταξύ των οποίων και το ελληνικό φορτηγό, βυθίστηκαν στα σημεία εισόδου του λιμένα. Το ελ-

ληνικό πλήρωμα του «Ιωάννη Καρράς» αναχώρησε σιδηροδρομικώς για την Αθήνα από το Γκντανσκ στις 21 Σεπτεμβρίου.

Η αιματηρή πολεμική οδύσσεια του ΕΕΝ μόλις είχε ξεκινήσει. Οι Γερμανοί ενοχλήθηκαν από την άμεση χρησιμοποίηση των ελληνικών εμπορικών πλοίων για τις βρετανικές μεταφορές· έτσι στις 30 Σεπτεμβρίου 1939 εκδόθηκαν διαταγές προς τα γερμανικά υποβρύχια, που περιείχαν, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: «...επειδή οι Έλληνες έχουν πωλήσει και μισθώσει πολυάριθμα (εμπορικά) πλοία στους Άγγλους, τα ελληνικά πλοία πρέπει να θεωρούνται εχθρικά... Κατά τις

Ο κυβερνήτης του U-35, Βέρνερ Λότ, υπεύθυνος για την ασφαλή μεταφορά 28 ελληνικών ναυτών του «Διαμαντή» στην ουδέτερη Ιρλανδία στις αρχές του πολέμου. Αιχμαλωτίστηκε μαζί με το πλήρωμα του στις 29 Νοεμβρίου 1939 έπειτα από άνιση μάχη απέναντι σε τρία βρετανικά αντιτορπιλικά.

επιθέσεις τα Υποβρύχια να παραμένουν αθέατα...». Πλέον οι αξιωματικοί και οι ναύτες των ελληνικών εμπορικών πλοίων θα ζούσαν με τον τρόμο της τορπίλης. Θα δούλευαν στους ωκεανούς, θα έτρωγαν και θα κοιμόντουσαν με τον επιάλτη του υποβρυχίου που μπορούσε να τους βυθίσει μέσα στη μαύρη νύχτα στα παγωμένα νερά του Ατλαντικού και της Βόρειας Θάλασσας.

Όμως οι διεθνείς κανονισμοί της εποχής όριζαν ότι σε πλοία ουδέτερης χώρας, όπως ήταν η Ελλάδα έως τον Οκτώβριο του 1940, έπρεπε να διαπιστωθεί αν το φορτίο των πλοίων μετέφερε πολεμικό υλικό, και αν ίσχυε αυτό, το πλοίο έπρεπε να εκκενωθεί πριν από τη βύθισή του. Ωστόσο όχι μόνο πολλά εμπορικά τορπιλίστηκαν, κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου, χωρίς να γίνει κανένας έλεγχος, αλλά τα γερμανικά υποβρύχια φρόντιζαν να τα βυθίζουν επανδρωμένα μόλις τα εντόπιζαν. Φαίνεται ότι οι διεθνείς κανονισμοί νηοψίας ίσχυσαν για πολύ λίγα ουδέτερα πλοία όπως το «Διαμαντής», το πρώτο ελληνικό πλοίο που τορπιλίστηκε στις 3 Οκτωβρίου 1939, ιδιοκτησίας της οικογένειας Πατέρα από τις Οινούσσες και με πλοίαρχο τον Πανάγο Πατέρα.

Συγκεκριμένα το «Διαμαντής» έπλεε ανοικτά των βρετανικών ακτών. Είχε φορτώσει 7.500 τόνους μαγγάνιο από το Φρήταουν της Σιέρρα Λεόνε και κατευθυνόταν στο Μπάροου Ίνφερνες, βόρεια του Λίβερπουλ. Στην ίδια περιοχή όμως βρισκόταν σε περιπολία και με σκοπό να βυθίσει συμμαχικά πλοία το γερμανικό υποβρύχιο U-35 υπό τη διοίκηση του έμπειρου κυβερνήτη Βέρνερ Λοτ, ο οποίος με το περισκόπιο εντόπισε το ελληνικό πλοίο. Οι Γερμανοί έκαναν σήματα στο «Διαμαντή» πως επρόκειτο να το τορπιλίσουν, διότι μετέφερε πρώτες ύλες για την πολεμική βιομηχανία της Βρετανίας.

Προειδοποίησαν μάλιστα τον Έλληνα καπετάνιο να μη στείλει σήμα κινδύνου SOS γιατί στην περιοχή περιπολούσαν βρετανικά αντιτορπιλικά. Τέλος, ο Βέρνερ Λοτ γνωστοποίησε στον πλοίαρχο Πατέρα πως, όταν θα βύθιζε το πλοίο, θα περισυνέλεγε το πλήρωμά του. Πράγματι, τα 28 μέλη του πληρώματος, όλοι τους Έλληνες, μπήκαν στις βάρκες του «Διαμαντή» κι έφτασαν στο υποβρύχιο. «Στους Έλληνες προσφέραμε φαγητό, τσιγάρα, κουβέρτες και μέρος για να κοιμηθούν», ανέφερε μετά το τέλος του πολέμου ο γερμανός ναύτης Βίλλυ Γιάκομπ. Οι 28 ναυτικοί, οι περισσότεροι από τις Οινούσσες, πέρασαν περίπου 36 ώρες μέσα στο γερμανικό υποβρύχιο. Τις βραδινές ώρες της 4ης Οκτωβρίου 1939 το υποβρύχιο προσέγγισε τις νοτιοδυτικές ακτές της Ιρλανδίας, που ήταν ουδέτερη χώρα. «*Το U-35 έφτασε στον κόλπο του Βέντρι, ένα μικρό ψαροχώρι, για να αποβιβάσει τους Έλληνες. Επειδή η βάρκα του υποβρυχίου χωρούσε μόλις 4 άτομα, κάναμε συνολικά 7δρομολόγια για να φτάσουν όλοι με ασφάλεια στην ακτή*», δήλωσε δεκαετίες αργότερα το μέλος του γερμανικού πληρώματος Χανς Τίμε, ένας ακόμη επιζών του πολέμου. Είκοσι χρόνων τότε, με την ειδικότητα του ναύτη, ο Τίμε είχε αναλάβει να μεταφέρει τους Έλληνες στην ακτή. «*Το πλήρωμά μας και οι Έλληνες χαιρετηθήκαμε και κάποιοι ευχήθηκαν στους άλλους καλή τύχη*». Είναι χαρακτηριστικό πως στις 16 Οκτωβρίου και ενώ η ιστορία της διάσωσης είχε κάνει τον γύρο του κόσμου, το κορυφαίο αμερικανικό περιοδικό *Life* έκανε εξώφυλλό του το U-35 και αφιέρωσε πολυσέλιδο ρεπορτάζ για τη διάσωση του ελληνικού πληρώματος. Ο κυβερνήτης του υποβρυχίου Βέρνερ Λοτ επισκέφθηκε ως τουρίστας το Βέντρι τον Σεπτέμβριο του 1984 και σε συνέντευξή του στα ιρλανδικά ΜΜΕ δήλωσε ότι παραβίασε

την ιρλανδική ουδετερότητα και διέσωσε τους 28 Έλληνες στο «όνομα της ανθρωπότητας».

Πριν όμως συμπληρωθεί μήνας από τον τορπιλισμό του «Διαμαντή» συνέβη η τραγωδία του φορτηγού πλοίου «Θρασύβουλος». Ο τορπιλισμός του φορτηγού έγινε από το υποβρύχιο U-37 ημέρα μεσημέρι τη Δευτέρα 30 Οκτωβρίου, 160 μίλια νοτιοδυτικά της Ιρλανδίας. Στα παγωμένα νερά του Βορείου Ατλαντικού χάθηκαν 22 αξιωματικοί και ναύτες, μεταξύ των οποίων και ο αδελφός του κυβερνήτη. Σώθηκαν μόνο πέντε άνδρες και ο πλοίαρχος Νικόλαος Βογιατζίδης. Νέες απώλειες πλοίων και πληρωμάτων προστέθηκαν στον μακρύ κατάλογο προσφοράς του ΕΕΝ στους τελευταίους δύο μήνες του 1939, καθώς τα ουδέτερα ελληνικά φορτηγά τορπιλιζόνταν και βομβαρδιζόνταν χωρίς ενδοιασμό. Σημαντικές ήταν οι απώλειες του ΕΕΝ από τον Ιανουάριο του 1940 έως την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Στο διάστημα αυτό βυθίστηκαν 56 ελληνικά εμπορικά πλοία και πάνω από 250 ναυτικοί έχασαν τη ζωή τους κάτω από φρικτές συνθήκες. Πράγματι, στις δαντικές σκηνές κόλασης που ακολουθούσαν το κάθε χτύπημα εκείνοι που είχαν την «τύχη» να κρατηθούν στην επιφάνεια, αρπαγμένοι από κάποιο σανίδι, ή σκαρφαλωμένοι σε κάποια βάρκα ή σχεδία, διαβρεγμένοι μέχρι το κόκαλο στο πετρέλαιο, συχνά παρέμεναν εκεί στο δριμύ ψύχος, στον αφόρητο ήλιο, στους καρχαρίες, στην πάλη με τα τεράστια κύματα, την πείνα, την αφόρητη δίψα, την άμεση παρέα με τον θάνατο, για μεγάλα χρονικά διαστήματα, πολλές φορές εβδομάδες ολόκληρες. Μία από τις μεγαλύτερες ελληνικές ναυτικές τραγωδίες που συνέβη την περίοδο εκείνη και έφερε τη θλίψη και την απόγνωση στις ναυτικές οικογένειες ήταν η

βύθιση του χιώτικου πλοίου «Π. Μαργαρώνας» από το γερμανικό υποβρύχιο U-28 στις 9 Μαρτίου 1940. Όλο το πλήρωμα χάθηκε στα βάθη του Ατλαντικού, μια τραγωδία που σημάδεψε την τοπική κοινωνία στον Βροντάδο της Χίου.

Ενώ οι Γερμανοί δεν έκαναν διακρίσεις σε ουδέτερα ή εμπόλεμα πλοία που κατευθύνονταν προς τα βρετανικά λιμάνια, μόλις το καλοκαίρι του 1940 διατύπωσαν τις πρώτες αντιδράσεις τους σχετικά με τη δραστηριότητα του EEN προς όφελος των Συμμάχων. Χαρακτηριστικό είναι ένα από τα τηλεγραφήματα

Κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ο Σταύρος Νιάρχος υπηρέτησε στο Βασιλικό Ναυτικό και για κάποιο διάστημα ήταν επίσης βοηθός του ναυτικού ακολούθου στην Ελληνική Πρεσβεία της Ουάσιγκτον. Έξι από τα πλοία του Σταύρου βυθίστηκαν από Γερμανικά υποβρύχια. Επειδή όλα είχαν μεγάλες ασφαλίσεις, στο τέλος του πολέμου βγήκε πλουσιότερος από ό,τι μπήκε.

του γερμανού υπουργού των Εξωτερικών Φον Ρίμπερντροπ με ημερομηνία 24 Αυγούστου 1940 προς τον Γερμανό πρέσβη στην Αθήνα που κοινοποιήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση: «*Το γεγονός ότι το μέγιστον της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας εξακολουθεί να χρησιμοποιείται διά λογαριασμόν της Βρετανίας είναι ίσως το σοβαρώτερόν μας παράπονον έναντι της Ελλάδος. Αναμένομεν όπως η Ελλάς άρει αμέσως πάσαν υποχρέωσιν ελληνων ναυτικών να ταξιδεύουν προς Βρετανίαν και όπως απαγορεύσει πάντα εν γένει πλουν προς την Βρετανίαν των πλοίων υπό Ελληνικήν Σημαίαν. Την καλλιτέραν δικαιολογίαν τοιαύτης ενεργείας, αποτελούν οι δηλώσεις Γερμανίας και Ιταλίας περί αποκλεισμού. Εάν αντιθέτως η Ελληνική Κυβέρνηση εμμένει εις την αρχικήν της άποψιν, τούτο πιθανόν να οδηγήσει εις κινδύνους πολύ σοβαρωτέρους διά τα εν γένει συμφέροντα της Ελλάδος».*

Συνοπτικά οι απώλειες κατά την περίοδο μέχρι την 28η Οκτωβρίου 1940 ήταν: Απώλειες από πολεμικές αιτίες: 73 πλοία, από τα οποία 47 από υποβρύχια. Κατασχεθέντα: 17 πλοία. Σύνολο 90 πλοία και περισσότεροι από 500 νεκροί.

Το Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό στον πόλεμο του 1940-1941

Με την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου η ελληνική κυβέρνηση έλαβε τα ακόλουθα μέτρα για την προστασία του EEN και την εξυπηρέτηση της πολεμικής προσπάθειας. Από τον ραδιοφωνικό σταθμό του Λονδίνου μεταδόθηκε η εξής διαταγή: «*Κατ' εντολήν της Ελληνικής Κυβερνήσεως άπαντα τα εις τον Ειρηνικόν ευρισκόμενα φορτηγά, εάν μεν κατευθύνονται προς την Αμερικήν να συνεχίσωσι τον πλουν των, εάν δε πλέουν προς την Ασίαν να αλλάξουν πορείαν και να πλεύσουν προς Βρετανικόν ή Ολλανδικόν λιμένα ή λιμένα των Ηνωμένων Πολιτειών ή ανήκοντα εις*

ταύτα. Τα εις τον Ατλαντικόν ευρισκόμενα ελληνικά φορτηγά εάν μεν κατευθύνονται προς δυσμάς, να συνεχίσουν τον πλουν των, εάν δε προς ανατολάς να πλεύσουν προς Βρετανικόν λιμένα. Τα ελληνικά πλοία δέον να μην πλεύσουν εις λιμένας Γαλλικούς ή Γαλλικών αποικιών».

Όσα πλοία άκουσαν την εκπομπή συμμορφώθηκαν με την εντολή της ελληνικής κυβέρνησης. Δυστυχώς υπήρξαν και περιπτώσεις όπου φορτηγά κατασχέθηκαν επειδή την ημέρα έναρξης της ιταλικής εισβολής βρέθηκαν σε ιταλικά λιμάνια, ή γαλλικά ελεγχόμενα από την κυβέρνηση του Βισύ, ή είχαν κατακρατηθεί κατά διάφορους τρόπους από τους Γερμανούς. Κατά τη διάρκεια των ιταλικών επιθέσεων κατά της Ελλάδας, πλοία του ΕΕΝ, υπό την προστασία του Βασιλικού Ναυτικού (ΒΝ), μετέφεραν ασφαλώς περί το 80% του πολεμικού υλικού και των στρατευμάτων σε λιμένες κοντά στο μέτωπο, χρησιμοποιώντας περί τα 140 φορτηγά, 47 επιβατηγά και 56 ρυμουλκά.

Την 3η Μαΐου 1941, ενόψει της τελικής κατάρρευσης της Ελλάδας από τις προελαύνουσες γερμανικές δυνάμεις και της ειλημμένης απόφασης της ελληνικής κυβέρνησης για μεταστάθμευση στην Κρήτη, από όπου θα συνέχιζε τον αγώνα μέχρι τέλους, εξεδόθη ο Α.Ν. 3009/1941, σύμφωνα με τον οποίο όλα τα υπό ελληνική σημαία πλοία, πλοίαρια ή πλωτά ναυπηγήματα, καθώς και όλοι οι εφοπλιστές, διαχειριστές και τα πληρώματα των πλοίων, υπάγονταν στον έλεγχο και στη δικαιοδοσία της νόμιμης ελληνικής κυβέρνησης της ελεύθερης Ελλάδας. Αυτός ο νόμος γλίτωσε τα πλοία υπό ελληνική σημαία από ενδεχόμενες εχθρικές ενέργειες των Συμμάχων που θα μπορούσαν να θεωρήσουν ότι τα πλοία ενεργούν βάσει εντολών της κατοχικής κυβέρνησης Τσολάκογλου που

εγκαταστάθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα υπό τις δυνάμεις του Άξονα.

Άξιο σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός πως με τη γερμανική εισβολή τον Απρίλιο του 1941 η Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών με εντολή του νομικού της συμβούλου Γεωργίου Δανιόλου έκαψε όλα τα έγγραφα βάσει των οποίων θα μπορούσε ο κατακτητής να γνωρίζει τον εφοπλιστή και διαχειριστή κάθε ελληνικού πλοίου. Κατά την κατοχή η Ένωση απέφυγε να συνεργαστεί με τους Γερμανούς, αρνούμενη να αποκαλύψει στοιχεία για την πλοιοκτησία των μελών της, που κάθε τους πλοίο έδινε τη δική του μάχη στις θάλασσες της υφής. Μάλιστα οι Γερμανοί προσφέρθηκαν να αγοράσουν τα ελληνικά εμπορικά πλοία με επίσημη συμβολαιογραφική πράξη, επισημαίνοντας ότι δεν έφεραν πολλά οικονομικά οφέλη στους Έλληνες πλοιοκτήτες τους όντας υπό τον έλεγχο των Βρετανών. Η πρόταση ήταν εξαιρετικά δελεαστική, αφού οι περισσότεροι εφοπλιστές θα μπορούσαν να συντηρηθούν με αυτά τα χρήματα, ωστόσο κανείς τους δεν διανοήθηκε να δεχτεί τη συγκεκριμένη γερμανική προσφορά. Επιπλέον, ενώ οι εφοπλιστές που διέμεναν στο εξωτερικό είχαν τη δυνατότητα να αποφύγουν τα δεινά και τους κινδύνους του πολέμου του 1940-1941, ωστόσο δεν το έπραξαν. Αρκετοί από αυτούς, με γνωστότερο τον θρύλο της εμπορικής ναυτιλίας Σταύρο Νιάρχο, υπηρέτησαν στο Βασιλικό Ναυτικό μέχρι το τέλος των εχθροπραξιών. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και οι: Μ. Λαιμός, Δ. Μαρής, Φ. Λυκιαρδόπουλος, Ν. Εμπειρίκος, Π. Βεργωτής, Μ. Ευσταθίου, Π. Λιβανός, Ν. Ιγγλέσης, Εμμ. Βερνίκος, όπως και τόσοι άλλοι.

Συνοπτικά η κατάσταση των απωλειών κατά την περίοδο Οκτώβριου 1940 – Μάιος 1941 ήταν 165 πλοία, εκ

Το ατμόπλοιο «Garoufalia» της οικογένειας Α. Γ. Λαιμού, στις 11 Δεκεμβρίου 1939 τορπιλίστηκε και βυθίστηκε από το γερμανικό υποβρύχιο U-38.

των οποίων τα 126 βυθίστηκαν από αεροπορική δράση. Στα ανωτέρω δεν περιλαμβάνονται οι απώλειες των ιστιοφόρων και μικρών πετρελαιοκινήτων, οι οποίες κατά το τέλος της περιόδου αυτής υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές. Οι μεγαλύτερες απώλειες σημειώθηκαν κυρίως στον Ατλαντικό. Μέχρι τότε πολλά βραδυκίνητα φορτηγά πλοία διέσχιζαν τον ωκεανό μόνα, ενώ οι νηοπομπές προσέφεραν περιορισμένη προστασία.

Αναμφίβολα η μεγαλύτερη τραγωδία που σημειώθηκε εκείνη την περίοδο ήταν του εμπορικού πλοίου «Ελένη Καναβαριώτη», το οποίο καταλήφθηκε από τους Γερμανούς ως λεία πολέμου τον Απρίλιο του 1941. Το δε ελληνικό πλήρωμα υπό τον πλοίαρχο Γ. Μαζαράκη ήταν υποχρεωμένο να συνεχίσει να υπηρετεί στο συγκεκριμένο φορτηγό. Τον επόμενο μήνα οι Γερμανοί αποφάσισαν τη μεταφορά των Γιουγκοσλάβων, σερβικής καταγωγής στο σύνολό τους, στρατιωτικών που αιχμαλώτισαν στην Ελλάδα στο στρατόπεδο αιχμαλώτων

πολέμου στο Όσανμπρουκ της Γερμανίας. Εκεί θα μεταφέρονταν σιδηροδρομικά από τη Θεσσαλονίκη όπου θα μετέβαιναν ακτοπλοϊκά. Για τον σκοπό αυτό διατέθηκε το «Ελένη Καναβαριώτη» που είχε μόλις μετονομαστεί από τους Γερμανούς σε «Helena». Συνολικά 503 Σέρβοι επιβιβάστηκαν στις 25 Μαΐου στο πλοίο, ανάμεσα τους τέσσερις στρατηγοί και 52 υψηλόβαθμοι αξιωματικοί. Τους συνόδευε μια ένοπλη φρουρά από 20 Γερμανούς. Τα ξημερώματα της 27ης Μαΐου, περί τις 05:00, το αργό «Helena» εισήλθε σε βρετανικό ναρκοπέδιο εντός του Θερμαϊκού με αποτέλεσμα να προσκρούσει σε νάρκη. Η έκρηξη ήταν τόσο ισχυρή που έκοψε το σκάφος στα δύο και οδήγησε στην τάχιστη βύθισή του, εντός 15 λεπτών, σε απόσταση 2-3 μιλίων από τη Νέα Μηχανιώνα. Το ελληνικό πλήρωμα και η γερμανική φρουρά εγκατέλειψαν το σκάφος με τις δύο λέμβους αφήνοντας τους αιχμαλώτους στην τύχη τους. Ακολούθησαν τραγικές σκηνές με τους Γιουγκοσλάβους να καλούν αγωνι-

Το μικρό φορτηγό «Ελένη Καναβαριώτη» ως «Μαρία» την δεκαετία του 1920. Επιταγμένο από τους Γερμανούς, βυθίστηκε στον Θερμαϊκό την άνοιξη του 1941 παίρνοντας μαζί του στο βυθό 214 γιουγκοσλάβους αιχμαλώτους.

ωδός σε βοήθεια. Το συμβάν έγινε αντιληπτό από τους κατοίκους στα παρακείμενα ψαροχώρια, αλλά αρχικά δίστασαν να μεταβούν προς βοήθεια. Τελικά, 214 αιχμάλωτοι ακολούθησαν το πλοίο στον βυθό, ενώ 289 διασώθηκαν από τους αργοπορημένους ψαράδες που έσπευσαν για βοήθεια. Η βύθιση του «Ελένη Καναβαριώτη» θεωρείται στη Σερβία ως η μεγαλύτερη σέρβικη ναυτική τραγωδία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Κάθε χρόνο, την τελευταία εβδομάδα του Μαΐου, τελείται δέηση στο ιερό ναό του Αγίου Μάρκου στο Βελιγράδι στη μνήμη των νεκρών με παρουσία των συγγενών τους.

Η περίοδος 1941-1945

Μετά τις 28 Μαΐου 1941 και την κατάληψη της Κρήτης, ελεύθερο ελληνικό έδαφος θεωρούνταν μόνο τα καταστρώματα των ελληνικών πολεμικών και εμπορικών πλοίων και μάλιστα σε αυτά βασίστηκε και η οικονομική επιβίωση της ελληνικής

απόδημης κυβέρνησης. Η θέση της εμπορικής ναυτιλίας και των ανθρώπων που την υπηρετούσαν, κατά την περίοδο αυτή παρουσίαζε ορισμένες ιδιομορφίες και δυσμενείς ιδιαιτερότητες. Τα εμπορικά πλοία που επέζησαν, αυτά που διέφυγαν και αυτά που βρέθηκαν μακριά από την Ελλάδα, μαζί με τα υπολείμματα των Ενόπλων Δυνάμεων που μπόρεσαν να φύγουν και να συγκροτηθούν, αποτέλεσαν τον πυρήνα και την κινητήρια δύναμη για τη συνέχιση του αγώνα ενάντια στον κατακτητή.

Εν τω μεταξύ, το σύνολο του ΕΕΝ που συνέχιζε να ταξιδεύει, παραχωρήθηκε στους Βρετανούς βάσει του Βρετανο-Ελληνικού Συμφώνου που υπέγραψε η εξόριστη κυβέρνηση Μέσης Ανατολής για χρονικό διάστημα που θα κάλυπτε όλη τη διάρκεια του Πολέμου συν έξι μήνες από το τέλος του. Η σύναψη αυτής της συμφωνίας πραγματοποιήθηκε ερήμην των εφοπλιστών, που ασφαλώς θα μπορούσαν να υποδείξουν και να επιτύ-

Το ατμόπλοιο «Peleus» του Ηλία Χατζηλία. Στις 13 Μαρτίου 1944 τορπιλίστηκε και βυθίστηκε από γερμανικό υποβρύχιο U-582. Στη συνέχεια οι ναυαγοί του δολοφονήθηκαν από τα πυρά του υποβρυχίου. Μετά το τέλος του Πολέμου μαρτυρίες τριών μελών του πληρώματος οδήγησαν στη σύλληψη και την καταδίκη εις θάνατον του κυβερνήτη του υποβρυχίου.

χουν ευνοϊκότερους όρους για τα ελληνικά πλοία. Το μόνο ουσιαστικό οικονομικό όφελος από τη συγκεκριμένη συμφωνία ήταν οι 12.000.000 περίπου λίρες που καρπώθηκε η εξόριστη κυβέρνηση Μέσης Ανατολής από τα συμφωνημένα έσοδα με τη ναύλωση των πλοίων, ποσό με το οποίο το EEN αντιμετώπισε τα έξοδα της λειτουργίας του.

Όσο αφορά τα ελληνικά πληρώματα, εκείνα ήταν συγκεντρωμένα κυρίως στα λιμάνια του Κάρντιφ και του Λίβερπουλ της Μ. Βρετανίας, αλλά και στην Αλεξάνδρεια, όπου οργανώνονταν οι νηοπομπές και από εκεί έφευγαν για πολεμικές επιχειρήσεις. Μάλιστα στο λιμένα του Κάρντιφ ίδρυσαν γραφεία η Πανελλήνια Ναυτική Ομοσπονδία (ΠΝΟ) και αργότερα η υπό κομμουνιστικό έλεγχο Ομοσπονδία Ελληνικών Ναυτεργατικών Οργανώσεων (ΟΕΝΟ). Η τελευταία, με την ενεργό υποστήριξη τοπικών αριστερών οργανώσεων και με την ανοχή της εξόριστης κυβέρνησης, κατόρθωνε να βρίσκεται στο προσκήνιο και να επιβάλλει με δυναμισμό τις απόψεις της σε έναν αρκετά

μεγάλο αριθμό ναυτικών που ήταν σωματικά και ψυχικά εξουθενωμένοι από τις τραγικές συνθήκες του Πολέμου. Μάλιστα ο ασυρματιστής Ηλίας Σ. Αντύπας διηγήθηκε χαρακτηριστικά:

«Στους πρώτους μήνες του πολέμου ζήτησαν μερικοί παλιννόστηση. Είχαν το δικαίωμα με τον Νόμο. Αυτοί δεν ξεπέρασαν το 5% των πληρωμάτων. Όταν αργότερα ο αγώνας στη θάλασσα έφτασε να είναι πραγματική κόλαση, έγιναν αλήθεια μερικές δραπετεύσεις σε ουδέτερα λιμάνια. Μα κι αυτές δεν έφτασαν ούτε το 1%. Κατά που έλεγαν στο τέλος του πολέμου, ήταν το μικρότερο ποσοστό από όλα τα συμμαχικά πληρώματα. Όσοι έμειναν ήταν πια οι αποφασισμένοι. Όλοι τους μέσα στα καράβια πειθαρχικοί, αποφασιστικοί, στις θέσεις τους, πάντα θυμάμαι τα πληρώματα της μηχανής σε ώρες επιδρομών. Κανένας δεν έβγαине επάνω. Ο α΄ μηχανικός έτρεχε αμέσως κάτω να επιβλέπει το καθετί στη μηχανή».

Εκείνη τη δραματική περίοδο, τα ελληνικά φορτηγά συνέχιζαν να ταξιδεύουν σε όλες τις θάλασσες της υδρογείου.

Ο Χένζ Εκ (δεύτερος από αριστερά), κυβερνήτης του U-852, διέταξε την μακάβρια εκτέλεση των διασωθέντων ναυτών του «Peleus» στην θάλασσα. Η φωτογραφία είναι από την δίκη του.

Ταξίδεψαν στα επικίνδυνα δρομολόγια του κεντρικού και βορείου Ατλαντικού ιδιαίτερα στα δύσκολα χρόνια 1942-1943, υπηρετώντας τις ζωτικές μεταφορές ανεφοδιασμού της Βρετανίας από τις ΗΠΑ. Έλαβαν μέρος στις νηοπομπές εφοδιασμού της ΕΣΣΔ μέσω του λιμένα του Μούρμανσκ, εκεί που η πιθανότητα επιβίωσης στη θάλασσα σε περίπτωση ναυαγίου δεν υπερέβαινε τα λίγα λεπτά. Βρέθηκαν στα δρομολόγια εφοδιασμού του βρετανικού στρατού της Αιγύπτου και της Παλαιστίνης, εκτελώντας τον επικίνδυνο περίπλοο της Αφρικής, διασχίζοντας τον αφιλόξενο νότιο Ειρηνικό και τον Ινδικό. Συμμετείχαν ακόμη και στον ανεφοδιασμό της Αυστραλίας, της Βιρμανίας και των Ινδίων. Στη συμμαχική απόβαση στη Νορμανδία τον Ιούνιο 1944, μαζί με δύο κορβέτες του ΒΝ πήραν μέρος και τέσσερα φορτηγά πλοία του ΕΕΝ, συγκεκριμένα: το «Άγιος Σπυρίδων» με πλοίαρχο τον Γεώργιο Σαμοθράκη, το «Γεώργιος Π.» υπό την πλοιαρχία του Δημητρίου Παρίση, το «Αμερική» υπό τη διακυβέρνηση του Σπυρί-

δωνα Θεοφιλάτου και το «Ελλάς» με πλοίαρχο τον Γεώργιο Τριλίβα.

Ωστόσο οι τραγωδίες δεν αποφεύχθηκαν, με κυριότερη την πρωτοφανή εγκληματική επίθεση γερμανικού υποβρυχίου στο φορτηγό «Πηλεύς». Στις 13 Μαρτίου 1944 το «Πηλεύς», με πλοίαρχο τον Μηνά Μαυρή, ταξίδευε μόνο του στον Ατλαντικό, μεταφέροντας φορτίο για την Αργεντινή, με 35 μέλη πληρώματος και 5 άνδρες του Πολεμικού Ναυτικού για να χειρίζονται τα δύο κανόνια του πλοίου. Στις 19.00 ώρα το πλοίο τορπιλίστηκε από το γερμανικό υποβρύχιο U-852 με κυβερνήτη τον Χάιντς Εκ. Το φορτηγό βυθίστηκε αμέσως και όσοι πρόλαβαν έπεσαν στη θάλασσα για να σωθούν. Ωστόσο όλη τη νύχτα το γερμανικό υποβρύχιο, με αναμμένους τους προβολείς, γύριζε γύρω από τα συντρίμια του «Πηλεύς». Ο Εκ χωρίς δισταγμό διέταξε να ρίξουν και χειροβομβίδες σ' αυτά, ενώ το πολυβόλο του U-852 κροτάλιζε ασταμάτητα! Ο σαδιστής Γερμανός κυβερνήτης μαζί με άλλα τέσσερα μέλη του πληρώματός του, εξόντωσαν, όπως πίστευαν, όλους τους

Το ατμόπλοιο «Aris» του Μιχαήλ Μ. Ξυλά στις 12 Οκτωβρίου 1939 βυθίστηκε από το γερμανικό υποβρύχιο U-37. ΚΑΤΩ: Το ατμόπλοιο «Αντώνιος Χανδρής» του Ιωάννη Δ. Χανδρή στις 8 Σεπτεμβρίου 1940 αιχμαλωτίστηκε και βυθίστηκε από το γερμανικό βοθητικό καταδρομικό «Widder».

διασωθέντες από τον τορπιλισμό. Τέσσερις όμως, ο υποπλοίαρχος Αντώνης Λιώσης, οι ναύτες Αργυρός και Δημήτριος Κωνσταντινίδης και ο αλλοδαπός Ρόκο Σαϊντ, επιβίωσαν κρυμμένοι σε μια σωσίβια λέμβο. Οι διασωθέντες περιπλανήθηκαν στον ωκεανό επί 38 ολόκληρες ημέρες. Στο διάστημα αυτής της περιπλάνησης, πέθανε από γάγγραινα ο ναύτης Δ. Κωνσταντινίδης. Τους υπόλοιπους εντόπισε και διέσωσε το πορτογαλικό ατμόπλοιο «Alexandre Silva» στις 20

Απριλίου 1944. Τους μετέφεραν στο λιμάνι Λομπίτο της Δυτικής Αφρικής (σημερινή Αγκόλα). Αργότερα ο Εκ και τα τέσσερα μέλη του γερμανικού πληρώματος συνελήφθησαν και δικάστηκαν ως εγκληματίες πολέμου, με βάσει τις καταθέσεις των τριών διασωθέντων. Καδικάστηκαν (20 Οκτωβρίου 1945) από το έκτακτο στρατοδικείο του Αμβούργου, ο Εκ και δυο αξιωματικοί του σε θάνατο, ο τέταρτος σε ισόβια και ο πέμπτος σε 15 χρόνων κάθειρξη.

Το ατμόπλοιο «George J. Goulandris» των αδελφών Γουλανδρή το 1941 торπιλίστηκε και βυθίστηκε από γερμανικό υποβρύχιο. ΚΑΤΩ: Το «Greyhound» (2020) με πρωταγωνιστή τον Τομ Χανκς αναφέρεται στην Μάχη του Ατλαντικού και στις δύσκολες στιγμές μιας συμμαχικής νηοπομπής που κινδυνεύει από μία «αγέλη λύκων» (ομαδική επίθεση γερμανικών υποβρυχίων). Η ταινία αποτίει και φόρο τιμής στο Ελληνικό Εμπορικό Ναυτικό, καθώς η συμμετοχή των ελληνικών εμπορικών πλοίων δεν απουσιάζει από την καταγιστική δράση της.

Στο τέλος του πολέμου το 1945 είχαν απομείνει λιγότερα από 160 πλοία του ΕΕΝ συνολικής χωρητικότητας 530.000 τόνων περίπου, έχοντας απολέσει το 77% των πλοίων του και το 73% της χωρητικότητάς του. Συνολικά εκτιμάται πως ο αριθμός των ελληνικών πλοίων που καταγράφηκαν ως χαμένα έφτασαν

τα 975 σε αριθμό, εκ των οποίων 52 ήταν επιβατηγά, 372 φορτηγά και 551 ιστιοφόρα. Όσον αφορά τους Έλληνες ναυτικούς, έχασαν τη ζωή τους πάνω από 2.300 μέλη των πληρωμάτων, κυρίως στον Ατλαντικό, αριθμός μεγάλος αν αναλογιστούμε και τους 13.000 στρατιώτες που έχασαν τη ζωή τους μαχόμενοι

στο αλβανικό μέτωπο. Επιπλέον, έμειναν ανάπηροι, μόνιμα ανίκανοι και ψυχικά διαταραγμένοι από τις κακουχίες των ναυαγίων πολύ περισσότεροι, που όμως δεν έχουν καταγραφεί. Η σύγκριση με τις συνολικές απώλειες των συμμαχικών εμπορικών στόλων δείχνει καθαρά το μέγεθος της προσφοράς από μια μικρή και ρημαγμένη χώρα του ευρωπαϊκού νότου, καθώς, σύμφωνα με στοιχεία από τη Βρετανία που αποκαλύφθηκαν μετά τον πόλεμο, σχεδόν το 15% των συνολικά βυθισθέντων φορτηγών και επιβατηγών πλοίων ήταν ελληνικά. Οι θυσίες σε πλοία και προσωπικό του ΕΕΝ συνεχίστηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα ακόμη και μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι να εκκαθαριστούν οι νάρκες που είχαν ποντιστεί σε μεγάλες αριθμούς στις διάφορες θάλασσες.

Η αναγέννηση του Ελληνικού Εμπορικού Ναυτικού

Το ΕΕΝ διέγραψε τη δική του τροχιά σε αυτό τον αγώνα για ελευθερία εναντίον των δυνάμεων του Άξονα και είχε τη δική του τεράστια συμβολή που αποτέλεσε σημαντικό τμήμα της όλης εθνικής συμμετοχής. Με υπομονή και εγκαρτέρηση, σιωπηλά, χωρίς κραυγές, χωρίς παιάνες, με αξιοπρέπεια, οι Έλληνες ναυτικοί έγραψαν τη δική τους ιστορία με απώλειες, με αίμα, με απίστευτες εκατόμβες άγνωστες στο ευρύ κοινό. Βαριά τραυματισμένο μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο ΕΕΝ έκανε μια καινούργια αρχή και πέτυχε να κερδίσει τη σημερινή του πρωταγωνιστική θέση στη παγκόσμια ναυτιλία. Η αμερικανική κυβέρνηση, που κατά τη διάρκεια της Μάχης του Ατλαντικού είχε ναυπηγήσει περί τα 2.742 φορτηγά τύπου Liberty, πούλησε στο

ΕΕΝ, με εγγύηση της ελληνικής κυβέρνησης, 100 πλεονάζοντα πλοία αυτού του τύπου. Τα εν λόγω 100 φορτηγά, που περιλάμβαναν τα 15 που είχαν ήδη διατεθεί διαρκούντος του πολέμου στο ΕΕΝ, αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της αναγεννώμενης μεταπολεμικά Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας. Λίγο αργότερα, το 1948, η Αμερική πούλησε επίσης σε Έλληνες εφοπλιστές επτά πετρελαιοφόρα πλοία τύπου T2, που δημιούργησαν τον πυρήνα του περίφημου ελληνόκτητου στόλου πετρελαιοφόρων, ο οποίος αναπτύχθηκε κατά τις επόμενες δεκαετίες. Τα ελληνόκτητα ποντοπόρα εμπορικά πλοία κατά το 1989 έφτασαν παγκοσμίως στην πρώτη θέση, την οποία έκτοτε διατηρούν. Σύμφωνα με τον Κατάλογο Λούντς του έτους 2015, η Ελλάδα ήταν η μεγαλύτερη πλοιοκτήτρια χώρα του κόσμου σε όρους χωρητικότητας. Το συνολικό βάρος του ελληνικού εμπορικού ναυτικού εκφρασμένο σε τόνους νεκρού βάρους φτάνει τους 334.649.089 τόνους και υπάρχουν 5.226 ελληνόκτητα πλοία, με αποτέλεσμα η ελληνόκτητη ναυτιλία να διαθέτει άνω του 17% της παγκόσμιας μεταφορικής ικανότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Επαμεινώνδας Μπαμπούρης, *Το ελληνικόν εμπορικόν ναυτικόν κατά τον τελευταίον πόλεμο. Δράσις και θυσία*, Αθήνα, 1949.
- Χρήστος Ντούνης, *Εν καιρώ πολέμου. Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό στη δίνη των δύο παγκοσμίων πολέμων*, Αθήνα 2003.
- Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, *Hellenic Merchant Marine Losses during World War II*, Αθήνα, 1991.
- Κωνσταντίνος Παϊζης, *Το Τίμημα του Πολέμου. Απώλειες και θυσίες της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα 2004.

Ο Μιλτιάδης Βαρβούνης είναι ιστορικός ερευνητής.

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΜΑΝΟΥΗΛ Α΄ ΚΟΜΝΗΝΟΣ (1142-1180)

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ

Οι Ούγγροι δεν μετείχαν πλέον της μεγάλης αντιβυζαντινής συμμαχίας, στην οποία μετείχαν οι Ενετοί, οι Γερμανοί και οι Σέρβοι. Οι Ενετοί απεχώρησαν με τη σειρά τους επειδή η πανώλη θέρισε τον στόλο τους, και η συμμαχία κατέρρευσε. Το 1172, ο Μανουήλ Α΄ αποφάσισε να τελειώνει με τον Σέρβο Ζουπάνο της Ράσκας Στέφανο Νεμάνια ή Άγιο Συμεών τον Χιλανδαρινό. Όταν ο Μανουήλ με τον στρατό του τον πλησίασε, αυτός παρουσιάστηκε, με γυμνά πόδια, ικέτης στον Μανουήλ, έχοντας παραδώσει το πολεμικό του σπαθί και περάσει στον λαιμό του ένα σχοινί κρεμάλας. Ο αυτοκράτορας τον φυλάκισε και τον διαπόμπευσε ως ηττημένο βάρβαρο στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης. Αργότερα ο Μανουήλ τον συναναστράφηκε, εξήρε τη μόρφωση του Στέφανου και, αφού εξασφάλισε την υπόσχεσή του ότι δεν θα επιτεθεί ξανά κατά της αυτοκρατορίας, τον αναγνώρισε αυτόν και τους απογόνους του ως νόμιμους μεγάλους ζουπάνους των εδαφών της Ράσκας.

Ο Μανουήλ χρησιμοποιούσε, βορειότερα, τα πριγκιπάτα της Ρωσίας που είχε υπό την κυριαρχία του για συμμαχίες ενάντια στην Ουγγαρία και τους Νορμανδούς της Σικελίας. Κάποια στιγμή, το Πρι-

γκιπάτο της Γαλικίας, που βρισκόταν στα βορειοανατολικά σύνορα της Ουγγαρίας, έπαψε να είναι υποτελές στο Βυζάντιο. Προβλήματα πήγαν να δημιουργηθούν και με το Πριγκιπάτο του Κιέβου. Όμως, ο Μανουήλ κατάφερε να πείσει τον Γιαροσλάβ της Γαλικίας να παραιτηθεί από τις αυτοκρατορικές του βλέψεις και να επιστρέψει στην υπηρεσία του αυτοκράτορα. Η Γαλικία βοήθησε, την εποχή εκείνη, τους Βυζαντινούς να καταικήσουν τους Κουμάνους. Επίσης συνήφθη επωφελής για την αυτοκρατορία συνθήκη με το Πριγκιπάτο του Κιέβου και δη με τον πρίγκιπα Ροστισλάβ Α΄. Ο αυτοκράτορας, στη συνέχεια, συμμάχησε με τον Βασιλιά Αμωρί Α΄ του σταυροφορικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ, προκειμένου να εισβάλουν στην Αίγυπτο. Ο Μανουήλ θα έπαιρνε τα παράλια και ο Αμωρί το εσωτερικό της Αιγύπτου. Ο Μανουήλ είχε παντρευτεί τη Μαρία, που ήταν ξαδέλφη του Αμωρί, και ο ίδιος παντρεύτηκε τη Μαρία Κομνηνή, που ήταν μικρανιψιά του αυτοκράτορα. Η συμμαχία σφραγίστηκε με την παράδοση της Αντιόχειας στο Βυζάντιο. Ο βυζαντινός στόλος αριθμούσε 20 μεγάλα πλοία, 150 γαλέρες και 60 μεταφορικά πλοία. Στην Ασκελόν, που είναι μια παράλια πόλη, νότια του Τελ Αβίβ, ο βυζαντινός στρατός ενώθη με τον

Άγαλμα του Ραϊνάλδου του Σατιγιόν (1123-1187) στη βάση του ανδριάντα του Σαλαντίν στην Δαμασκό.

στρατό του Αμωρί. Η ενδεχόμενη κατάκτηση της Αιγύπτου θα προκαλούσε σημαντική φθορά στους Μουσουλμάνους στην Ανατολή. Αν ο Νουρεντίν Ζενγκί την καταλάμβανε, το μέλλον των σταυροφορικών κρατών της Ανατολής θα γινόταν απελπιστικό. Πέραν αυτού, η Αίγυπτος, πριν την κατάκτησή της από τους Άραβες τον έβδομο αιώνα, ήταν ο προμηθευτής της αυτοκρατορίας με σιτάρι.

Ο συμμαχικός στρατός πολιορκήσε τη Δαμιέτη, που είναι μια πόλη 200 χιλιομέτρα βορειώς του Καΐρου, αλλά η πολιορκία απέτυχε λόγω κακής συνεργασίας των Βυζαντινών με τους Σταυροφόρους. Οι άσχημες καιρικές συνθήκες, οι βροχές και η πείνα συνέτειναν στην αποτυχία της επιχείρησης. Αργότερα η Αίγυπτος πέρασε

στα χέρια του Σαλαντίν, του πρώτου σουλτάνου της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας, που ήταν Σουνίτης Μουσουλμάνος κOURΔΙΚΗΣ καταγωγής. Ήταν ο ιδρυτής της Δυναστείας των Αγιουβίδων. Ο Σαλαντίν κατάφερε να ενώσει τους Μουσουλμάνους από τον Ευφράτη μέχρι την Αίγυπτο, και ήταν αυτός που ανακατέλαβε τα Ιεροσόλυμα. Ο Αμωρί πήγε στην Κωνσταντινούπολη και δήλωσε την υποτέλειά του στον αυτοκράτορα για να προστατεύσει το κράτος του από όσους το επιβουλεύονταν. Το σταυροφορικό Βασίλειο της Ιερουσαλήμ παρέμεινε μέχρι το τέλος του υποτελές στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ο Μανουήλ επεχείρησε άλλη μια φορά να καταλάβει την Αίγυπτο και έστειλε στόλο με 150 πλοία. Μετέβη στην Άκρα, αλλά αναγκάστηκε και πάλι να αποχωρήσει διότι ο κόμης Φίλιππος της Αλσατίας αρνήθηκε να τον βοηθήσει. Τελικά, ο αυτοκράτορας υπέγραψε συνθήκη ειρήνης με τον Σαλαντίν, το 1169.

Ο Μανουήλ αντιμετώπισε διάφορα θεολογικά προβλήματα που προέκυψαν κατά τη βασιλεία του. Το 1157 υπήρξε διαφωνία σχετικά με το αν ο Χριστός θυσιάστηκε για τον Πατέρα του και το Άγιο Πνεύμα ή και για τον εαυτό του. Η Σύνοδος του 1157 στην Κωνσταντινούπολη αποφάσισε ότι ο Χριστός θυσιάστηκε για την Αγία Τριάδα. Το 1159 ανέκυψε διαφωνία σχετικά με τη θεία φύση του Χριστού και με την ένωσή της με την ανθρώπινη φύση. Τελικά επικράτησε στη Σύνοδο του 1166 ότι ο Χριστός είναι κατώτερος από τον Πατέρα του σε ό,τι αφορά την ανθρώπινη φύση, αλλά ισάξιος σε ό,τι αφορά τη θεία. Τη λύση αυτή υποστήριξαν και οι Πατριάρχες Λουκάς Χρυσοβέργης και Μιχαήλ Γ΄. Ο αυτοκράτορας έστειλε εξορία όσους διαφωνούσαν και κατέσχεσε την περιουσία τους. Ανάμεσα στους διαφωνούντες ήταν και ο ανιψιός του αυτοκράτορα, Ανδρόνικος Κοντοστέ-

φανος. Το 1180 μια νέα διαφωνία ανέκυψε από Μουσουλμάνους που είχαν γίνει Χριστιανοί. Ο αυτοκράτορας απαγόρευσε τη καταγραφή μιας φράσης του Μωάμεθ σχετικά με τη φύση του Θεού. Η φράση αυτή ήταν «ο Θεός είναι συμπαγής, σφυρηλατημένος από σκληρό μέταλλο, δεν τον γέννησε κανείς και δεν γέννησε κανέναν, κανείς δεν είναι άξιος να του μοιάσει». Η απαγόρευση αυτή προκάλεσε αρκετές αντιδράσεις.

Η αυτοκρατορία, κατά την περίοδο που βασιλεύσε ο Μανουήλ, βρισκόταν σε κακή οικονομική και στρατιωτική κατάσταση. Είχε μειωθεί ο πληθυσμός στη Μικρά Ασία και στα Βαλκάνια, λόγω των συνεχών πολέμων. Έτσι, οι φοροεισπράκτορες αναγκάστηκαν να απαιτούν και να εισπράττουν μεγαλύτερα ποσά ως φόρους από τους εναπομείναντες κατοίκους. Ο αυτοκράτορας, για να εξασφαλίσει μάξιμους άντρες, εγκατέστησε σε βυζαντινά εδάφη της Βαλκανικής Σέρβους στρατιώτες και 10.000 Ούγγρους αιχμαλώτους. Συνεχίστηκε και η συνήθεια των αυτοκρατόρων της Δυναστείας των Κομνηνών να στρατολογούν ξένους μισθοφόρους. Κατά τη Δυναστεία των Κομνηνών, ακόμα και Αγγλοσάξωνες είχαν έλθει στο στράτευμα, μετά την επικράτηση των Νορμανδών στη Βρετανία. Η συντήρηση, όμως, των μισθοφόρων έπεφτε στους ώμους των χωρικών, με αναγκαστικές παροχές και αγγαρείες. Με χρυσόβουλο του 1158 απαγορεύτηκε στα μοναστήρια να αυξάνουν την περιουσία τους.

Ο Μανουήλ διατήρησε την κινητικότητα των στρατιωτικών αξιωματούχων, φρόντισε για την καλύτερη οργάνωση της Δικαιοσύνης και της Διοίκησης, και απάλλαξε τους ελεύθερους πολίτες από την οικειοθελή δουλεία στην οποία είχαν περιπέσει από ανάγκη. Κατά την περίοδο 1158-1162 εξαπέλυσε σειρά επιθέσεων για να σταματήσουν οι επιδρομές και οι λεη-

Ο τάφος του Κιλίτζ Αρσλάν Β΄ στο τζαμί του Αλαεντίν, (Ικόνιο, Τουρκία).

λασίες Τουρκομάνων στις μικρασιατικές επαρχίες. Οι επιχειρήσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα αφενός να ανακτηθούν πόλεις της Καππαδοκίας και του Πόντου, και αφετέρου να συναφθεί η ευνοϊκή για την αυτοκρατορία συνθήκη του 1162. Ο Σουλτάνος του Ικονίου Κιλίτζ Β΄ Αρσλάν, που είχε ανέλθει στην εξουσία μετά τον θάνατο του πατέρα του Μασούτ Α΄, πήγε στην Πόλη, όπου και παρέμεινε τρεις μήνες. Συμμετείχε σε γιορτές, αγώνες και δεξιώσεις, και έλαβε πολλά δώρα. Υποσχέθηκε να ενισχύει στρατιωτικά τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, να μη συμμαχεί με τους εχθρούς της, να μην επιτρέπει στους Τουρκομάνους να εισβάλουν στις χριστιανικές επαρχίες της Μικράς Ασίας και να παραδώσει κάποια φρούρια στους Βυζαντινούς. Την εποχή εκείνη, ο Κιλίτζ Αρσλάν εκμεταλλεύτηκε την ειρήνη με την αυτοκρατορία και κατάφερε να εκδιώξει από τα ανατολικά εμιράτα, μετά τον θάνατο

Απεικόνιση του Σαλαντίν (1138-1193) σε χειρόγραφο του 15ου αιώνα.

του Νουρεντίν Ζενγκί, που αποτελεί μεγάλη μορφή στην ιστορία της μουσουλμανικής Ανατολής, τους Ντανισμεντίδες, την τουρκική δυναστεία που κυριάρχησε στην κεντρική και ανατολική Μικρά Ασία, από το 1071 μέχρι το 1178. Ο Αρσλάν δεν παρέδωσε, όμως, στους Βυζαντινούς τις περιοχές που είχε υποσχεθεί μετά την εκδίωξη των Ντανισμεντίδων. Επιπλέον κατέλαβε την Άγκυρα, την Καισάρεια και τη Λαοδικεία. Ο Μανουήλ το 1166 ήλθε σε επαφή με τον πάπα, που είχε έρθει σε σύγκρουση με τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσα, και πρότεινε να βοηθήσει την Αγία Έδρα, αρκεί να αναγνωρίσει τον αυτοκρατορικό θρόνο ως κύριο της Δύσης. Ο Μανουήλ είχε πάντα στο μυαλό του να επεκτείνει και πάλι την αυτοκρατορία και να καταλάβει τα εδάφη που είχαν ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Ιουστινιανός.

Ο Γερμανός βασιλιάς Βαρβαρόσας, με τη σειρά του, οργάνωσε αντιβυζαντινό

συνασπισμό, που αποτελείτο από τον ίδιο, τον Κιλίτζ Β' Αρσλάν και τους Αρμένιους της Κιλικίας. Ο Κιλίτζ Αρσλάν έσπευσε παράλληλα, επαμφοτερίζοντας, να ανανεώσει τη συνθήκη ειρήνης με τον Μανουήλ όταν ο τελευταίος έκανε επιχειρήσεις τα έτη 1173 και 1174 κατά των Σελτζούκων και Τουρκομάνων που είχαν επεκταθεί μέχρι τα ιωνικά παράλια. Ο Μανουήλ κατάλαβε ότι ο Κιλίτζ Αρσλάν δεν είναι αξιόπιστος συνομιλητής και ότι κατ'επανάληψη δεν έχει τηρήσει τα συμφωνηθέντα. Έτσι προετοίμασε στρατό και επιδόθηκε σε οχυρωματικά έργα στο Δορύλαιο και στο Σούβλαιο, κοντά στις κοιλάδες των ποταμών Σαγγάριου και Μαιάνδρου. Στη συνέχεια αποφάσισε να επιτεθεί πρώτος για να τελειώνει οριστικά με τον Κιλίτζ Αρσλάν.

Το καλοκαίρι του 1176, μεγαλοπρεπής στρατός από 35.000 στρατιώτες, που αποτελείτο από Φράγκους, Σέρβους, Ούγγρους και Πατινάκες, αναχώρησε από τη βασιλεύουσα. Κατέλαβε το Ικόνιο, που ήταν η πρωτεύουσα των Σελτζούκων, και αφού πέρασε από τη Λαοδικεία και την Αντιόχεια, στην οποία εισήλθε θριαμβευτικά, έφτασε στο φρούριο του Μυριοκέφαλου. Οι Τούρκοι εφάρμοσαν την τακτική της καμένης γης. Μόλυναν όλες τις πηγές, με αποτέλεσμα ο στρατός να υποφέρει από δυσεντερία. Οι Σελτζούκοι ζήτησαν ειρήνη με ευνοϊκούς όρους για την αυτοκρατορία. Ο Μανουήλ, τελικά, την απέρριψε και προχώρησε στις Κλεισούρες του Τζυβριτζή, τις οποίες ο Σουλτάνος του Ρουμ είχε κλείσει, με αποτέλεσμα ο αυτοκρατορικός στρατός να περικυκλωθεί και να υποστεί μεγάλη ήττα στη Μάχη του Μυριοκέφαλου, στις 17 Σεπτεμβρίου 1176. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και οι σπουδαίοι στρατηγοί Ανδρόνικος Βατάτζης και Ιωάννης Κατακουζηνός.

Ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να υπογράψει ειρήνη, στους όρους της οποί-

Ο Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος παρακολουθεί να αποκεφαλίζουν τους Σαρακηνούς στην πόλη Άκρα το έτος 1191, λίγα χρόνια μετά την σφαγή των Λατίνων στην Κωνσταντινούπολη, (Μικρογραφία του 15ου αιώνα).

ας αναφερόταν η κατεδάφιση των οχυρών του Δορύλαιου και του Σουβλαίου. Ο Μανουήλ, τελικά, κατεδάφισε μόνο το Σουβλαίο. Ο Κιλίτζ Αρσλάν και πάλι δεν τήρησε τα συμφωνηθέντα και δεν εμπόδισε τις επιδρομές των Τουρκομάνων στη δυτική Μικρά Ασία, που έπληξαν την Αντιόχεια, τις Τράλλεις και την Καρία. Από τότε ο Μανουήλ έπαψε να καταγράφεται ως «αυτοκράτορας των Ρωμαίων», αλλά ως «βασιλιάς των Ελλήνων». Το ελληνικό έθνος, αργά αλλά προοδευτικά, επέζησε μέσα στο Βυζάντιο, και από τον έβδομο αιώνα αρχίζει η εθνική αυτογνωσία. Το όνομα «Ρωμικός» καθίσταται ταυτόσημο με το όνομα «Έλληνα» και αντικαθίσταται από αυτό.

Ο βυζαντινός ελληνισμός προσοικειώθηκε προς τον κλασικό ελληνισμό, έγινε κληρονόμος αυτού, τον διέδωσε και τον μετέδωσε στη Δύση. Η διάσωσή του οδήγησε αργότερα στην αναγέννηση και την ανάπτυξη αυτού. Ο Διον. Ζακυθηνός αναφέρει ότι «η ήττα στο Μυριοκέφαλο θεωρείται ως μία των μεγαλύτερων καταστροφών της βυζαντινής ιστορίας». Ο Ρώσος ιστορικός Α. Βασιλιεφ, επιχειρώντας μια σύγκριση της ήττας στη Μάχη του Μαντζικέρτ και της ήττας στο Μυριοκέφαλο, γράφει ότι «η Μάχη του Μαντζικέρτ το 1071, κατήνεγκε θανάσιμον πλήγμα εις την Βυζαντινήν κυριαρχίαν εν Μικρά Ασία. Η μάχη του Μυριοκεφάλου το 1176 ηφάνισε οριστικώς την τελευταίαν

Λεπτομέρεια από ρώσικη εικόνα του 17ου αιώνα στην οποία απεικονίζεται ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός σε μάχη εναντίον των Σαρακηνών το 1164.

ελπίδαν του Βυζαντίου να εξώσει από την Μικράν Ασίαν τους Τούρκους».

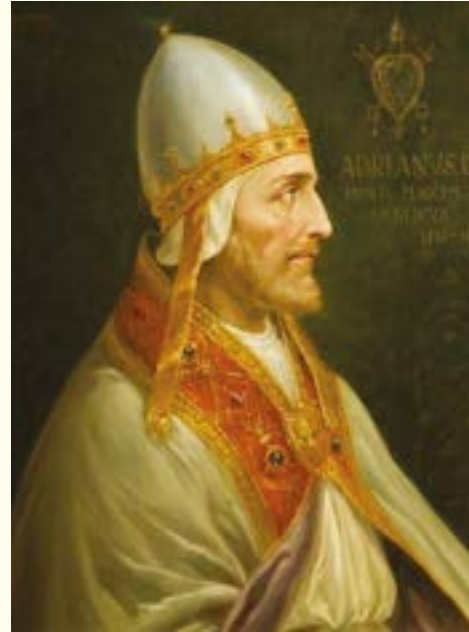
Ο βυζαντινός στρατός αναδιοργανώθηκε γρήγορα, και ο Ιωάννης Κομνηνός Βατάτζης νίκησε τους Τούρκους σε μάχες κοντά στον Μαϊάνδρο. Οι Τούρκοι εκδιώχτηκαν από την Κιουτάχεια. Το 1178, όμως, οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν στη Μάχη του Χάρακα. Οι Τούρκοι πολιορκήσαν την Κλαυδιόπολη στη Βιθυνία, αλλά καταδιώχθηκαν το 1180 από τον Μανουήλ. Η ισορροπία δυνάμεων, όμως, είχε ανατραπεί από την ήττα στο Μυριοκέφαλο, και οι Τούρκοι έκαναν επιδρομές που έφταναν μέχρι τις ακτές του Αιγαίου. Οι συνεχείς εκστρατείες έφθειραν την υγεία του αυτοκράτορα, με αποτέλεσμα να ασθενήσει και να αποβιώσει στις 24 Σεπτεμβρίου 1180.

Ο Μανουήλ υπήρξε μια μεγάλη προσωπικότητα του μεσαιωνικού ελληνι-

σμού. Ο Βασίλειφ αναφέρει ότι η φήμη και τα κατορθώματά του αναφέρονται στα ρωσικά έπη, σε λαϊκά τραγούδια και χρονικά. Τον διαδέχτηκε ο γιος του, Αλέξιος Β΄ Κομνηνός, αλλά σε ηλικία 12 ετών δεν ήταν δυνατόν να εγγυηθεί τη συνέχεια της πολύπτυχης πολιτικής του πατέρα του. Η μητέρα του, μετά τον θάνατο του πατέρα του, έγινε μοναχή, έλαβε το όνομα Ξένη και ανέλαβε την Αντιβασιλεία του ανήλικου παιδιού της. Ο Αλέξιος Β΄, που είχε αρραβωνιαστεί σε ηλικία 11 ετών την Αγνή, κόρη του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου του Νεώτερου, ανετράπη το 1182 από τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό, που ήταν ξάδελφος του Μανουήλ. Η Μαρία της Αντιοχείας ζήτησε τη βοήθεια του Ούγγρου βασιλιά Μπέλα Γ΄. Για τον λόγο αυτό καταδικάστηκε σε θάνατο για προδοσία και φυλακίστηκε. Λίγο μετά, τόσο ο Αλέξιος Β΄ όσο και η μητέρα του βρέθηκαν στραγγαλισμένοι. Τα σύννεφα πάνω από την Πόλη μαζεύονταν απειλητικά και, όπως αποδείχτηκε 273 χρόνια μετά, τίποτα δεν μπόρεσε να αλλάξει τον ρου της Ιστορίας.

Οι συνεχείς πόλεμοι κράτησαν κραταιά την αυτοκρατορία αλλά εξάντλησαν το δημόσιο ταμείο. Οι καταχρήσεις στην εφαρμογή του θεσμού της βυζαντινής πρόνοιας και ο εντεινόμενος έλεγχος της Βενετίας και των άλλων ιταλικών πόλεων στο βυζαντινό εμπόριο επιτάχυναν την οικονομική παρακμή της αυτοκρατορίας. Παρ' όλα αυτά, ο Μανουήλ παραχώρησε οικονομικά προνόμια στην Αθήνα, με τα οποία ενισχύθηκαν τα Δημόσια Παιδευτήρια, που ήταν ονομαστά σε Ανατολή και Δύση. Προνόμια παραχωρήθηκαν και στη Μονεμβασία.

Μετά τη Δυναστεία των Κομνηνών η αυτοκρατορία έφθινε διαρκώς, τα εδάφη της περιορίστηκαν σημαντικά και άρχισε να διαφαίνεται το δραματικό τέλος της. Το πρώτο σοβαρό πλήγμα δόθηκε με την

Το 1163 ο διάδοχος του Ουγγρικού θρόνου Μπέλα Γ' (1148-1196), πήγε στην αυλή του Μανουήλ για εκπαίδευση. Βαπτίστηκε Ορθόδοξος, ονομάστηκε Αλέξιος, πήρε τον τίτλο του Δεσπότη, και του δόθηκε ως φέουδο η Δαλματία και η Κροατία, (Μπρατισλάβα, Κρατική Πινακοθήκη Κροατίας). ΔΕΞΙΑ: Ο Πάπας Αδριανός Δ' (1100-1159), στον οποίο πρότεινε ο Μανουήλ την Ένωση των Εκκλησιών.

κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1204 κατά την Δ' Σταυροφορία (1201-1204), στην οποία ηγούνταν ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός, που ήταν μαρκήσιος του Δουκάτου του Μομφερράτου της Ιταλίας και αργότερα βασιλιάς του λατινικού βασιλείου της Θεσσαλονίκης, ο Βαλδουίνος της Φλάνδρας και ο Ερρίκος Δάνδολος, ο 41ος Δόγης της Βενετίας. Ακολούθησε η Άλωση της Πόλης, στις 29 Μαΐου 1453, από τον Μωάμεθ τον Πορθητή. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μέχρι και τη δυναστεία των Κομνηνών, ήταν η πανίσχυρη δύναμη του τότε γνωστού κόσμου. Η ισχύς της, άλλοτε μέσω της διπλωματίας και άλλοτε με τη δύναμη των όπλων, δεν αμφισβητήθηκε επί αιώνες. Καθόριζε, ως ο ισχυρός παίκτης στη σκα-

κιέρα, τις εξελίξεις σε όλα τα σημεία του ορίζοντα. Αντιμέτωπος αποτελεσματικά βαρβάρους, αλλοθρησκούς, ετερόθρησκους και άλλους επίδοξους διεκδικητές της πρωτοκαθεδρίας της. Όριζε την τύχη της μόνη της, απολάμβανε σεβασμού και υπακοής από όλους τους υποτελείς της και τιμωρούσε όσους πρόδιδαν ακόμα και τις εφήμερες κατά καιρούς συμμαχίες. Θλίψη κυριαρχεί αν συγκρίνουμε την ένδοξη, με τα όποια τρωτά της, περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με το ελληνικό κράτος που ιδρύθηκε μετά από αιώνες μέσα από τα συντρίμια της βασιλεύουσας. Δεν μένει, όμως, άλλη παρηγοριά από την ελπίδα ότι κάποτε ο μαρμαρωμένος βασιλιάς θα ζωντανέψει ξανά.

Ο Γεώργιος Χ. Βούλγαρης είναι εισαγγελέας Εφετών.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΝΕΥΣΤΗ ΤΗΣ «ΔΙΑΡΚΟΥΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ» 1940: Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΥΦΑΙΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΗ ΗΓΕΤΗ ΛΕΟΝΤΟΣ ΤΡΟΤΣΚΙ

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Το 1940, συμπληρώνονταν δεκατρία χρόνια από τότε που ο δεύτερος μεγάλος (μετά τον Λένιν) της μπολσεβικικής επανάστασης, Λέων Τρότσκι, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Μόσχα και ν' αρχίσει το μακρύ και αγωνιώδες ταξίδι προς τους διάφορους τόπους εξορίας του.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής (1927-1940) αλυσιδωτές συμφορές έπληξαν τον αποδιοπομπαίο του Σταλινισμού και ανεπιθύμητο στην Ευρώπη Λέοντα Τρότσκι. Οι δύο κόρες του πέθαναν. Οι δύο γιοί του εκτελέστηκαν από δολοφόνους-πράκτορες του Στάλιν, όπως και οι γονείς του. Η πρώτη σύζυγός του «χάθηκε» κάπου στη Σιβηρία. Περίπου 15 συγγενείς του Τρότσκι δολοφονήθηκαν κατά διαταγήν του «ερυθρού» τσάρου. Στενοί συνεργάτες και φίλοι του, εντός και εκτός της Ρωσίας, βρήκαν οικτρό τέλος από εκτελεστές-όργανα του Στάλιν, ενώ χιλιάδες οπαδοί του, όσοι δεν υποδουλώθηκαν στο καθεστώς, βρήκαν το θάνατο στα σταλινικά στρατόπεδα συγκέντρωσης που ήταν συγκροτημένα στα βάθη της αχανούς σιβηρικής στέπας, ή ακόμα και εκτός Σοβιετικής Ένωσης. Προκειμένου, μάλιστα, να είναι βέβαιος ο Στάλιν ότι εξολοθρεύτηκε κάθε τροτσκιστικό στοιχείο, διώχθηκαν ακόμη και όσοι έφεραν

το επώνυμο Μπρονστάιν, το πραγματικό επώνυμο του Τρότσκι.

Επί 13 χρόνια ο Τρότσκι ένωθε συνεχώς δίπλα του ένα αόρατο δολοφονικό χέρι, έτοιμο να τον συντρίψει κατά τον πιο βάρβαρο τρόπο. Η μόνιμη αγωνία του εμπνευστή της «διαρκούς επανάστασης», έγινε μαρτυρικός εφιάλτης από τις 24 Μαΐου του 1940 όταν ο γεννημένος στην Ουκρανία Τρότσκι «πατούσε» το 61ο έτος της ηλικίας του. Στις τέσσερις το πρωί της ημέρας εκείνης ο Τρότσκι και η μόνιμη σύντροφος της ζωής του, η Ναταλία Σέντοφ, ξύπνησαν τρομοκρατημένοι από τις ριπές οπλοπολυβόλων που γάζωναν κυριολεκτικά το υπνοδωμάτιό τους, επί 15 με 20 λεπτά της ώρας.

Η ΒΙΛΑ που τους είχε παραχωρηθεί από τη Μεξικανική κυβέρνηση, στην «Αβενίτα Βιέννα» του προαστίου Κογιοακάν της πρωτεύουσας του

Μεξικού, τελευταίο τόπο εξορίας του Ρώσου επαναστάτη, υπέστη εκείνο το πρωί την επίθεση εικοσιπέντε Μεξικανών πρακτόρων της «Γκεπεού», της μυστικής

Ο Τρότσκι στο γραφείο του στο Μεξικό.

Το Νοέμβριο του 1927, ο Τρότσκι εκδιώχθηκε από το κομμουνιστικό κόμμα, τον Ιανουάριο του 1928 εκτοπίστηκε στην κεντρική Ασία και τον Ιανουάριο του 1929 κρίθηκε ανεπιθύμητος στη Σοβιετική Ένωση και εξορίστηκε.

αστυνομίας του Στάλιν. Οι επιτεθέντες, αφού εξουδετέρωσαν τη φρουρά της βίλας, έριξαν διακόσιες σφαίρες στην κρεβατοκάμαρα του Τρότσκι και μια εμπρηστική χειροβομβίδα στο διπλανό δωμάτιο, όπου βρισκόταν ο μικρός εγγονός του, ο οποίος σώθηκε τελικά.

Η απόπειρα κατά της ζωής του Τρότσκι απέτυχε χάρις στην ετοιμότητα της Ναταλίας, η οποία παρέσυρε τον αγαπημένο της σύντροφο σ' ένα σημείο του υπονοματίου, όπου θα ήταν δύσκολο να ευστοχήσουν οι δολοφονικές σφαίρες. Το μόνο θύμα ήταν ο Χάρτε, ο Μεξικανός αρχηγός της φρουράς της βίλας, τον οποίο οι δράστες απήγαγαν και εκτέλεσαν αργότερα.

Ο Τρότσκι και το επιτελείο του μελέτησαν το τρομερό συμβάν και κατέληξαν

στο συμπέρασμα ότι και άλλη απόπειρα θ' ακολουθούσε. Κανείς όμως δεν πίστευε ότι ο εγκληματικός βραχίονας των σταλινικών θα δρούσε μέσα σε δύο μήνες, τον Αύγουστο του 1940 και μάλιστα με αποτελεσματικό τρόπο αυτή τη φορά. Το τέλος του μεγάλου επαναστάτη, που μαζί με τον Λένιν άλλαξε τη μορφή του γνωστού μέχρι το 1917 κόσμου, υπήρξε η τραγική κατάληξη μιας ταραχώδους ιστορίας που άρχισε στα 1898 όταν ο Τρότσκι ήταν μόλις 19 ετών.

Νεανικά χρόνια

Όσοι γνώριζαν τον Λέβ Νταβίντοβιτς Μπρονστάιν μέχρι τα 19 χρόνια του, πίστευαν ότι ο νέος αυτός με τα μαύρα σγουρά μαλλιά και τα μεγάλα μπλέ μάτια, σαν άριστος μαθητής που ήταν, τόσο στα μαθηματικά όσο και στη φιλολογία, θα γινόταν μια μέρα διαπρεπής επιστήμονας. Η οικονομική ευχέρεια, εξάλλου, του Ρωσοεβραίου πατέρα του, Νταβίντ Μπρονστάιν, παρείχε σ' αυτόν τη δυνατότητα μιας άνετης πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας, σε όποια χώρα επιθυμούσε, δεδομένου ότι πέραν της πολυμάθειάς του, ήταν και γνώστης ξένων γλωσσών.

Στην εφηβική ηλικία του όμως ο Μπρονστάιν γνωρίστηκε και συνδέθηκε στενά μ' ένα κύκλο επαναστατών, μορφωμένων νέων, που πίστευαν στο σοσιαλισμό και συγκεντρώνονταν συχνά σε μια «γιάφκα» της πόλης Νικολάγιεφ. Αυτό που χαρακτήριζε τους νεαρούς διανοούμενους επαναστάτες ήταν ο ρομαντισμός, τον οποίο με μαχητικότητα και πείσμα προσπαθούσε να μετατρέψει σε επαναστατική δράση μια κοπέλα, δέκα περίπου χρόνια μεγαλύτερη του Μπρονστάιν, η Αλεξάνδρα Σοκολόφσκαγια, που μόνη αυτή από τα άλλα μέλη της παρέας πίστευε στο μαρξισμό.

Οι σχέσεις μεταξύ της Αλεξάνδρας και του Λέβ ήταν, από την αρχή της γνωριμί-

Ο Λέων Τρότσκι στο βήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς στη Μόσχα τον Δεκέμβριο του 1921.

ας των δύο νέων, τεταμένες. Ο Μπρονστάιν ήταν φανατικός αντιμαρξιστής και μάλιστα με ισχυρά επιχειρήματα, γεγονός που προκαλούσε εμπόδια στο έργο του προσηλυτισμού των άλλων μελών της ομάδας.

Από τις ιδεολογικές όμως αντεγκλήσεις, τις διανθισμένες με άφθονο σαρκασμό και τις ατέλειωτες νυκτερινές συζητήσεις, τις φλογισμένες από το νεανικό πάθος του Λέβ και της Αλεξάνδρας, ξεπήδησε μια απεριόριστη αμοιβαία συμπάθεια που ενισχυόταν από τις πνευματικές ανησυχίες και τον ατίθασο χαρακτήρα των δύο νέων και κατέληξε σε ερωτική έλξη. Υπό την επιρροή της Αλεξάνδρας, ο Μπρονστάιν έγινε μαρξιστής σε ηλικία 21 ετών και την ακολούθησε στην επαναστατική δράση.

Η ανατρεπτική όμως δραστηριότητα των δύο νέων ανακαλύφθηκε και τιμωρήθηκε από την τσαρική δικαιοσύνη με τέσσερα χρόνια εξορία στη Σιβηρία. Αν και κανένας από τους δύο δεν πίστευε στο θεσμό του γάμου, τον οποίο οι ιδεολογικές αντιλήψεις τους χαρακτήριζαν

ως μικροαστική συνήθεια, αναγκάστηκαν να παντρευτούν για να περάσουν μαζί τα χρόνια της εξορίας τους.

Για την Αλεξάνδρα, ο Λεβ εκτός του ότι αποτελούσε ιδιοφυΐα, ήταν και γεννημένος επαναστάτης, ο οποίος με τη ρητορική του δεινότητα μπορούσε να πείσει και τους πιο δύσπιστους ακροατές του. Η εξορία του επομένως στη Σιβηρία αποτελούσε τροχοπέδη για την εξέλιξη του κομμουνισμού. Γι' αυτό και δεν έπαυσε να τον παροτρύνει να δραπετεύσει και να διαφύγει στο εξωτερικό, από όπου θα συνέχιζε τον αγώνα. Το ότι ήταν σύζυγός της και το ότι είχε ήδη αποκτήσει δύο κόρες μαζί του, ουδόλως την ενδιέφερε. Αυτό που την απασχολούσε ήταν η εφαρμογή του μαρξισμού στην πράξη.

Με την παρακίνηση της Αλεξάνδρας, με πλαστό διαβατήριο και με το ψευδώνυμο Τρότσκι (το όνομα αυτό ανήκε σ' ένα δεσμοφύλακά του) ο Μπρονστάιν διέφυγε, το 1902, στην Αυστρία και από εκεί στο Λονδίνο, όπου γνώρισε τον Λένιν και τη γυναίκα του Κρούπσκαγια. Στους κύκλους των Ρώσων εμικρέδων της βρετανικής

Ο Τρότσκι με συνεργάτες του το 1920, σε βαγόνι του ειδικά θωρακισμένου τρένου που τον μετέφερε σε όλα τα μέτωπα.

πρωτεύουσας, ο Τρότσκι ήταν από καιρό περισσότερο γνωστός με το παρωνύμιο «η πένα». Τόση μεγάλη εντύπωση είχαν προκαλέσει τα άρθρα του στις διάφορες εφημερίδες των επαναστατών.

Στην Ευρώπη, ο Τρότσκι ασχολήθηκε κυρίως με την αρθρογραφία στην «Ίσκρα», το δημοσιογραφικό όργανο των Ρώσων εξόριστων σοσιαλιστών. Σε ένα ταξίδι του στο Παρίσι, το φθινόπωρο του 1902, γνώρισε μια εξαιρετικά ωραία κοπέλα, ηλικίας τότε είκοσι ετών, τη Ναταλία Σέντοβα, από την Ουκρανία, από όπου καταγόταν κι εκείνος. Η Ναταλία ζούσε εξόριστη μεταξύ Γαλλίας και Ελβετίας και είχε αναμιχθεί στη ρωσική σοσιαλιστική κίνηση του εξωτερικού.

Τα πνευματικά ενδιαφέροντα της Ναταλίας άρχιζαν από τη φιλοσοφία και επεκτείνονταν στη μουσική και στις Τέχνες, για τις οποίες όμως ο Τρότσκι ελάχιστα γνώριζε, γεγονός που φαίνεται ότι η νεαρή φοιτήτρια της Βοτανικής έφερε βαρέως τα πρώτα χρόνια της γνωριμίας τους. Ο Τρότσκι ήταν γνώστης της ιστορίας, της πολιτικής επιστήμης και των

οικονομικών. Αυτό όμως δεν εμπόδισε τους δύο νέους να ερωτευθούν παράφορα ο ένας τον άλλο και ν' αποφασίσουν να συνδέσουν τη ζωή τους για πάντα, αν και χωρίς να παντρευτούν ποτέ. Έτσι από το 1902 μέχρι το 1940 (έτος της δολοφονίας του) ο Τρότσκι έζησε με τη Ναταλία Σέντοβα και απέκτησε δύο γιούς μαζί της, ενώ επισήμως φερόταν νυμφευμένος με την Αλεξάνδρα Σοκολόφσκαγια. Γι' αυτό και τα δύο παιδιά που απέκτησε με τη Ναταλία, ο Λιόβας και ο Σεργκέι, πήραν το επίθετο της μητέρας τους, Σέντοφ.

Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι οι σχέσεις μεταξύ των τριών προσώπων, που συνθέταν το περίεργο τρίγωνο, ήταν τεταμένες. Συνέβαινε όμως το αντίθετο. Ο Λέων, η Ναταλία και η Αλεξάνδρα συνδέθηκαν μεταξύ τους με βαθιά φιλία, που βρήκε την κορύφωσή της όταν και τα τρία άτομα συναντήθηκαν στη Ρωσία το 1917, πανηγυρίζοντας τη νίκη του μπολσεβικισμού. Η φιλία αυτή σφυρηλατήθηκε ακόμη περισσότερο κατά τις ημέρες του πόνου και της δυστυχίας που έφερε η θηριωδία του Στάλιν

Ο Τρότσκι ενώ παρακολουθεί παρέλαση στην Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας το 1918.

και στα τρία μέλη του τριγώνου και τα εξαρτώμενα από αυτά πρόσωπα.

Επάνοδος στη Ρωσία

Το 1903 οι σχέσεις του Τρότσκι με τον Λένιν δεν ήταν και τόσο καλές, λόγω των διαφορών που υπήρχαν μεταξύ τους σε θέματα τακτικής κυρίως. Η διαφωνία των δύο ανδρών εντάθηκε μετά το 2ο Συνέδριο του Πανρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος στο Λονδίνο. Οι μενσεβίκοι, στους οποίους ανήκε ο Τρότσκι, αρνήθηκαν υπακοή στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος. Όταν όμως τάχθηκαν στην πλειοψηφία τους υπέρ της συμμαχίας των σοσιαλιστών και φιλελευθέρων, ο Τρότσκι αποχώρησε από την παράταξη των μενσεβίκων, με συνέπεια, κατά το μυστικό ταξίδι της επιστροφής του στη Ρωσία με τη Ναταλία, να μην ανήκει ούτε στους μπολσεβίκους ούτε στους μενσεβίκους.

Η επάνοδος στη Ρωσία, στην οποία είχε εισέλθει ο Τρότσκι με το ψευδώνυ-

μο Αρμπούζωφ, απέβλεπε στην εκμετάλλευση της κοινωνικής αναταραχής, που είχε ξεσπάσει τότε ως συνέπεια της ήττας από την Ιαπωνία και της κατάληξης στο αίμα της ειρηνικής λαϊκής διαδήλωσης, που είχε πραγματοποιηθεί μπροστά στα Χειμερινά Ανάκτορα του τσάρου, στις 22 Ιανουαρίου του 1905.

Οι δύο σύντροφοι στη ζωή, στον έρωτα και στην ιδεολογία, δεν θα παρέμεναν για αρκετό διάστημα ελεύθεροι. Το Μάιο εντοπίστηκε από την αστυνομία η Ναταλία η οποία συνελήφθη, ενώ επτά μήνες αργότερα την ίδια τύχη είχε και ο Τρότσκι, ο οποίος όμως είχε επιτύχει προηγουμένως να ιδρύσει το πρώτο Σοβιέτ στην Πετρούπολη, του οποίου έγινε Πρόεδρος.

Δεύτερη εξορία

Το Σεπτέμβριο του 1906, κι ενώ ο Τρότσκι μεταφερόταν με άλλους πολιτικούς καταδίκους στη Σιβηρία, κατάφερε να δραπετεύσει και να συναντήσει, μετά από πολ-

Ο Τρότσκι με την σύζυγό του Ναταλία το 1938 στο Μεξικό.

λές περιπέτειες στην παγωμένη στέπα, τη Ναταλία, με την οποία διέφυγε κατόπιν στη Φινλανδία και στη συνέχεια στη Σουηδία, από όπου τον Απρίλιο του 1907 ανεχώρησαν και οι δύο για το Λονδίνο, για να καταλήξουν τελικά στην Αυστρία.

Η δεύτερη εξορία, του Τρότσκι και της Ναταλίας, στο εξωτερικό, διήρκεσε δέκα χρόνια. Σ' αυτά, ο Ρώσος επαναστάτης με το εβραϊκό αίμα και τις διεθνιστικές ιδέες επρόκειτο να ασχοληθεί επισταμένα με τη συγγραφή της θεωρίας του για τη «διάρκη επανάσταση» και με την πολιτική αρθρογραφία σε μια εφημερίδα που ο ίδιος εξέδιδε. Ο Τρότσκι υποστήριζε με δύο λόγια, ότι το οικονομικό σύστημα κάθε χώρας αποτελούσε μέρος του παγκόσμιου συστήματος και επηρεαζόταν άμεσα από τους κανόνες της διεθνούς αγοράς. Κατά συνέπεια, για να πετύχει η επανάσταση των κομμουνιστών σε μια χώρα, θα έπρεπε να στηριχθεί σε παρόμοιες επαναστάσεις των γειτονικών τους χωρών. Η επαναστατική αυτή διαδικασία προσέδιδε στην επανάσταση διάρκη, διεθνή και εν τέλει παγκό-

σμιο χαρακτήρα και χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο ως «διάρκης επανάσταση».

Η παραμονή του Λέοντα Τρότσκι και της Ναταλίας Σέντοφ στην Αυστρία είχε καταστεί επισφαλής, λόγω της θέσης που πήρε ο Ρώσος επαναστάτης για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που ξέσπασε το 1914. Η μετάβαση στη Γαλλία θεωρήθηκε τότε αναγκαία. Αλλά κι εκεί, ο Τρότσκι και η Ναταλία δεν μπόρεσαν να μείνουν περισσότερο από δύο χρόνια. Η Γαλλική αστυνομία τους συνέλαβε και τους οδήγησε στα σύνορα της Ισπανίας. Σε μια εβδομάδα, ολοκληρω η οικογένεια Τρότσκι είχε συλληφθεί από τις Ισπανικές Αρχές, οι οποίες, για ν' απαλλαγούν της παρουσίας ενός επαναστάτη, τον επιβίβασαν, όπως και την οικογένειά του, σ' ένα καράβι που είχε προορισμό τη Νέα Υόρκη.

Στην αμερικανική μεγαλόπολη ζούσε ο Τρότσκι, όταν πληροφορήθηκε την είδηση της έκρηξης της επανάστασης των Ρώσων Δημοκρατικών, το Φεβρουάριο του 1917. Μετά από πολλές περιπέτειες, τον Απρίλιο του έτους εκείνου, ο Τρότσκι

Στις 27 Νοεμβρίου 1932, ενώ δίνει διάλεξη σε συνεδρίαση της Κυριακής σοσιαλιστικής φοιτητικής συγκέντρωσης στην Κοπεγχάγη.

και η οικογένειά του διέσχισαν πάλι τον Ατλαντικό με ένα καράβι που τους μετέφερε στη Φινλανδία. Στις 4 Μαΐου ο Τρότσκι έφτασε στην Πετρούπολη και ανέλαβε δράση κατά της Προσωρινής Κυβέρνησης από κοινού με τον Λένιν, οι διαφορές με τον οποίο είχαν διευθετηθεί στο μεταξύ.

Οκτωβριανή Επανάσταση

Στις 25 Οκτωβρίου 1917, οι δύο άνδρες οργάνωσαν στη ρωσική πρωτεύουσα το πραξικόπημα που έφερε στην εξουσία τους μπολσεβίκους και το οποίο επεκτάθηκε γρήγορα και πέραν της Πετρούπολης, με συνέπεια να μετατραπεί σε επαναστατική έκρηξη και να περάσει στην ιστορία ως η μπολσεβικική επανάσταση του 1917. Ο Τρότσκι ήταν ήδη μέλος του Ρωσικού κομμουνιστικού κόμματος από τον Αύγουστο και από τον Σεπτέμβριο αποτελούσε μέλος της Κεντρικής Επιτρο-

πής του και του Πολίτμπιρό (του Πολιτικού Γραφείου) του.

Ο ρόλος τον οποίο διαδραμάτισε ο Τρότσκι για την επιτυχία της δεύτερης επανάστασης του 1917 υπήρξε καίριας σημασίας, σε σημείο ώστε όχι μόνο στη Ρωσία, αλλά και στο εξωτερικό, η επανάσταση των μπολσεβίκων να χαρακτηρίζεται τότε ως «Επανάσταση του Λένιν και του Τρότσκι». Τόση ήταν η εκτίμηση του πρώτου προς τον δεύτερο, αλλά και τόσος ο σεβασμός του δεύτερου προς τον πρώτο, ώστε ο μεν αρχηγός των μπολσεβίκων να παραχωρήσει στον τέως αντίπαλο του και από τους μενσεβίκους προερχόμενο Τρότσκι την πρωθυπουργία και αυτός να μην την αποδεχθεί και να περιορισθεί στη θέση του Επιτρόπου (υπουργού) των Εξωτερικών.

Από τη θέση αυτή ο Τρότσκι αγωνίσθηκε απεγνωσμένα για να αποτρέψει την υπογραφή της ατιμωτικής για τη Ρω-

σία συνθήκης ειρήνης με τη Γερμανία, στο Μπρέστ-Λιτόφσκ και ήλθε για αυτό σε αντίθεση με την πολιτική του Λένιν που διακήρυξε «όχι στον πόλεμο, ναι στην ειρήνη». Στην πολιτική αυτή ο Τρότσκι αντιπρότεινε την ιδιοφυή στρατηγική «ούτε πόλεμος, ούτε ειρήνη». Η πρόταση του όμως δεν έγινε δεκτή. Η αποτυχία των προσπαθειών του Τρότσκι συνοδεύτηκε από την παραίτησή του ως Επιτρόπου των Εξωτερικών, μόνο και μόνο για να μην είναι αυτός που θα έθετε την υπογραφή του κάτω από μια εξευτελιστική για το νέο καθεστώς συμφωνία.

Η ανάληψη κατόπιν απ' αυτόν των καθηκόντων του Επιτρόπου του Πολέμου, υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για την επικράτηση της μπολσεβίκικης επανάστασης. Χωρίς τον Τρότσκι επικεφαλής του υπουργείου αυτού είναι αμφίβολο αν η επανάσταση των «Ερυθρών» ή μπολσεβίκων θα επικρατούσε, λόγω της στρατιωτικής ισχύος των «Λευκορώσων» και της βοήθειας την οποία οι τελευταίοι ελάμβαναν από τις δυτικές δυνάμεις και την Ιαπωνία.

Επί δύο χρόνια, από το 1918 μέχρι το 1920, όσο δηλαδή διήρκεσε ο εμφύλιος πόλεμος στη Ρωσία, ο Τρότσκι, που είχε μετασκευάσει σε κινητό στρατηγείο ένα τρένο, ταξίδευε από μονάδα σε μονάδα του Ερυθρού Στρατού, που μαχόταν υπό τις διαταγές του και υπό την επιρροή των συνθημάτων του, σε εικοσιένα μέτωπα για να καθοδηγήσει και ενθαρρύνει τους μαχητές του.

Όταν ο εμφύλιος πόλεμος τελείωσε, ο Τρότσκι είχε να επιδείξει, εκτός από τη νίκη των μπολσεβίκων και τη μετατροπή επτά χιλιάδων «ερυθροφρουρών» σε αξιόμαχο σύνολο, δύναμης πέντε εκατομμυρίων ανδρών, τον «Ερυθρό Στρατό». Μέρος του στρατού αυτού, ο Τρότσκι επιχείρησε να χρησιμοποιήσει στην παραγωγική διαδικασία για να επιταχύ-

νει την οικονομική ανάπτυξη της Ρωσίας. Όταν η εξουσία περιήλθε στον Στάλιν, η ιδέα αυτή του Τρότσκι απετέλεσε ένα από τα θεμέλια της πολιτικής του Α' Προγράμματος εκβιομηχάνισης της χώρας.

Το 1923, το κύρος του Τρότσκι στο Ρωσικό Κ.Κ, αλλά και στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα ήταν τεράστιο, λόγω των επιτυχιών του στην επανάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο, αλλά και λόγω των ηγετικών προσόντων και διανοητικών χαρισμάτων του που τον έθεταν σε ανώτερο επίπεδο και από το Λένιν. Γι' αυτό και εθεωρείτο αδιαμφισβήτητος διάδοχός του.

Όταν μάλιστα ο Λένιν συνήλθε από το πρώτο καρδιακό επεισόδιο, έδωσε την ευκαιρία στον Τρότσκι να εξουδετερώσει τον Στάλιν, αλλά ο εμπνευστής της «διαρκούς επανάστασης» δεν ήθελε να δημιουργήσει θέμα ηγεσίας όσο ζούσε ο Λένιν. Άλλη γνώμη όμως είχε η φιλοσταλινική τότε ομάδα των Ζινόβιεφ και Καμένεφ, η οποία για να εξουδετερώσει τη μεγάλη επιρροή του Επιτρόπου του Πολέμου Λέοντος Τρότσκι, έπεισε τον Λένιν να τοποθετήσει Γενικό Γραμματέα του Κόμματος τον Στάλιν.

Οι Ζινόβιεφ και Καμένεφ, ιδίως ο πρώτος, έτρεφαν προφανώς προσωπικές φιλοδοξίες για την ηγεσία του Κ.Κ Ρωσίας και εκτιμούσαν ίσως ότι η περιέλευση του κόμματος στον Τρότσκι, μετά το θάνατο του Λένιν, θα τους απομάκρυνε οριστικά από την ανωτάτη βαθμίδα της κομματικής εξουσίας. Αντίθετα, η ανάθεση της εξουσίας στον Στάλιν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μεταβατική λύση, διότι πίστευαν ίσως ότι ο εν λόγω αξιωματούχος δεν είχε τα προσόντα να ηγηθεί του κόμματος και της χώρας.

Διέπραξαν βέβαια τρομερό λάθος. Όταν το ανακάλυψαν επιχείρησαν να συνεργαστούν με τον Τρότσκι. Ήταν όμως αργά. Το λάθος αυτό το πλήρωσαν

Η αστυνομία του Μεξικό παρουσιάζει την αξίνα με την οποία ο Μερκάντερ δολοφόνησε τον Τρότσκι.

με τη ζωή τους, τόσο αυτοί και οι συνεργάτες και στενότεροι φίλοι τους, όσο αργότερα και ο Τρότσκι.

Εκστρατεία ενάντια στον «τροτσκισμό»

Όταν ο Γεωργιανός κομμουνιστής ηγέτης ανέλαβε τη Γενική Γραμματεία του Κ.Κ Ρωσίας, όλες οι ενέργειές του απέβλεψαν στην υπονόμευση της θέσης και εντέλει στην απομάκρυνση του Τρότσκι από το Κρεμλίνο και τελικά στην εξορία και φυσική του εξόντωση, αφού προηγουμένως επέτυχε να εξοντώσει όλους τους αντιπολιτευόμενους την πολιτική του και πρώτους μεταξύ αυτών τους Ζινόβιεφ και Καμένεφ.

Η πρώτη νίκη του ανερχόμενου δικτάτορα του Κρεμλίνου σημειώθηκε τον Ιανουάριο του 1925, ένα χρόνο δηλαδή μετά το θάνατο του Λένιν, όταν ο Τρότσκι αναγκάστηκε να παραιτηθεί από Επίτροπος του Πολέμου και Πρόεδρος του Επα-

ναστατικού Στρατιωτικού Συμβουλίου. Ο ενδοκομματικός αγώνας, η διαμάχη μεταξύ Τρότσκι και Στάλιν δεν ήταν φυσικά δυνατόν να παρουσιαστεί ως ένας απλός προσωπικός ανταγωνισμός. Κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε τρομερή απογοήτευση στις μάζες των μπολσεβίκων. Γι' αυτό και ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο ανδρών καλύφθηκε από το πέπλο των ιδεολογικών διαφορών και των αντιθέσεων επί της ακολουθούμενης τακτικής.

Οι Τροτσκιστές, πέραν της διαρκούς επανάστασης, υποστήριζαν την κατάργηση της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (την οποία είχε επιβάλει ο Λένιν κάνοντας παραχώρηση στο μικρό και μεσαίο επιχειρηματικό κόσμο), όπως και την εξαφάνιση των κουλάκων, την καταπολέμηση της ταχέως δημιουργούμενης γραφειοκρατίας στο κόμμα και στην κρατική μηχανή και τη στροφή όλων των προσπαθειών στη γρήγορη εκβιομηχάνιση της χώρας.

Η διαμάχη μεταξύ των δύο φατριών έφτασε στο απόγειο με την αποτυχία της πολιτικής της Μόσχας στην Κίνα, για την οποία ο Τρότσκι κατήγγειλε ως μοναδικό υπεύθυνο, τον Στάλιν. Ο Γεωργιανός, όμως, γενικός γραμματέας του κόμματος με πλαστά μηνύματα από την Κίνα κατάφερε να πείσει την Κεντρική Επιτροπή ότι οι Κινέζοι σύντροφοι είχαν επιτυχίες και επέβαλε έτσι τη διαγραφή του Τρότσκι και του Ζινόβιεφ από το κόμμα, στις 14 Νοεμβρίου του 1927.

Εκδίωξη από το σοβιετικό έδαφος

Δύο μήνες αργότερα ο Τρότσκι και η Ναταλία αναγκάστηκαν από το σταλινικό καθεστώς να εγκαταλείψουν τη Μόσχα για το μεγάλο ταξίδι προς την εξορία, με πρώτο σταθμό την Άλμα Άτα (πρωτεύουσα του Καζακστάν), στην Κεντρική Ασία, όπου παρέμειναν ένα χρόνο.

Έχοντας επιτύχει την εξουδετέρωση της αριστεράς (τροτσκιστικής) πτέρυγας του Κόμματος, ο Στάλιν προχώρησε άμεσα στην εκκαθάριση των λογαριασμών και με την δεξιά πτέρυγα, που μέχρι τότε τον υποστήριζε στον αγώνα του κατά των τροτσκιστών. Για να αποφύγει όμως το ενδεχόμενο της συμμαχίας μεταξύ των δύο άκρων εναντίον του, ο Στάλιν διέταξε την εκδίωξη του Τρότσκι από το σοβιετικό έδαφος. Έτσι, ο Τρότσκι κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη κι εγκαταστάθηκε στη νήσο Πρίγκιπο, στη θάλασσα του Μαρμαρά, όπου και παρέμεινε με τη Ναταλία και τους συνεργάτες του επί τέσσερα χρόνια.

Η εκδίωξη του Τρότσκι από τη Σοβιετική Ρωσία επέτρεψε στον Στάλιν την πλήρη επιβολή του στο Κόμμα και προς έκπληξη σταλινικών και τροτσκιστών, την εκ μέρους του εφαρμογή της πολιτικής του Τρότσκι για τη γρήγορη εκβιομηχάνιση της Ρωσίας.

Από την Τουρκία ο Τρότσκι ζήτησε

θεώρηση του διαβατηρίου του για να εγκατασταθεί κάπου στην Ευρώπη. Καμιά όμως από τις Ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες αποτάθηκε, δεν ήταν διατεθειμένη να του παράσχει άσυλο. Όλες τον θεωρούσαν επικίνδυνο επαναστάτη. Η παραμονή του Τρότσκι στην Τουρκία έληξε το 1933, ένα χρόνο δηλαδή μετά την αφαίρεση από τον Στάλιν της σοβιετικής ιθαγένειας του μεγάλου αντιπάλου του. Επρόκειτο για απόφαση που επηρέασε και τα άλλα μέλη της οικογένειας Τρότσκι.

Επόμενος σταθμός στην εξορία της καταδικωμένης, από πράκτορες της μυστικής ρωσικής αστυνομίας (Γκεπεού), οικογένειας του Τρότσκι ήταν η Γαλλία (1934) και η Νορβηγία (1935). Λίγο πριν αναχωρήσει για τη Γαλλία ο Τρότσκι, ένα θλιβερό μήνυμα έφτασε στην Πρίγκιπο. Η Ζίνα, η κόρη του, υπό την επίδραση νευρικής κρίσης, που είχε αποκτήσει επειδή δεν της επέτρεπε ο Στάλιν να ταξιδεύσει στη Ρωσία για να συναντηθεί με τον άνδρα της και τα παιδιά της, αυτοκτόνησε στο Βερολίνο. Ενώ λίγο καιρό πριν η άλλη κόρη του, η Νίνα, είχε πεθάνει από φυματίωση, διότι οι Σοβιετικές Αρχές της είχαν στερήσει τα φάρμακα για τη θεραπεία της.

Δύο χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1935, η νόμιμη σύζυγος του Τρότσκι, η Αλεξάνδρα Σοκολόφσκαγια, που είχε παραμείνει στη Ρωσία, εξορίστηκε στη Σιβηρία, όπου και «εξαφανίστηκε» από τη σταλινική μυστική αστυνομία.

Η αντιτροτσκική manía του Στάλιν έφτασε πλέον και στη Νορβηγία, το 1936. Στις πρώτες δίκες της Μόσχας, που άρχισαν την εποχή εκείνη, ο σοβιετικός εισαγγελέας κατήγγειλε ευθέως τον Τρότσκι για οργάνωση συνωμοσίας εναντίον του Στάλιν. Η νορβηγική κυβέρνηση, για ν' αποφύγει όξυνση των σχέσεών της με το Κρεμλίνο, αναγκάστηκε να θέσει

Ο Μερκάντερ μετά την σύλληψή του.

τον Τρότσκι και τη Ναταλία σε κατ' οίκον περιορισμό, γεγονός που έκανε το ζεύγος των εξορίστων να απευθυνθούν στη μεξικανική κυβέρνηση του Κάρδενας και να τύχουν άδειας διαμονής στη μακρινή αυτή χώρα.

Η άφιξη του Τρότσκι στο Μεξικό και της Ναταλίας στην Πόλη του Μεξικού, τον Ιανουάριο του 1937, συνέπεσε με τη δεύτερη σειρά των δικών της Μόσχας και με την κατηγορία εναντίον του Σέντοφ (γιού του Τρότσκι) για δήθεν απόπειρά του να δηλητηριάσει εργάτες της Μόσχας, γεγονός που οδήγησε στην εν συνεχεία εξότρωσή του από την «Γκεπεού».

Ένα χρόνο μετά την εξόντωση του Σέντοφ, πράκτορες του Στάλιν δολοφόνησαν τον άλλο γιό του Τρότσκι, Λιόβα, που ζούσε στην Ελβετία και θεωρούνταν ως ο σπουδαιότερος πολιτικός συνεργάτης του πατέρα του.

Οι διωγμοί των τροτσικιστών, εντός και εκτός της Ρωσίας και οι αθρόες εκτε-

λέσεις οπαδών τους, όχι μόνο στην Σιβηρία, αλλά και στην Ισπανία, κατά τη διάρκεια του Ισπανικού εμφυλίου πολέμου, αντί να κάμψουν, ενίσχυσαν την αγωνιστικότητα των κορυφαίων στελεχών τους και οδήγησαν στην εκ μέρους τους ίδρυση της Δ' Διεθνούς, μετά βέβαια από σχετικές οδηγίες του Τρότσκι, ο οποίος αρχικά δεν ήθελε να δημιουργήσει προβλήματα στη Γ' Διεθνή (Κομμιντέρν).

Όταν όμως η οργάνωση αυτή περιήλθε στην πλήρη εξουσία του Στάλιν, ο οποίος τη χρησιμοποιούσε για την επιβολή της πολιτικής του στην Ευρώπη, πράγμα που σήμαινε ότι θα χρησιμοποιούνταν απ' αυτόν και για την αποδοχή από τα Ευρωπαϊκά Κ. Κ μιας πιθανής προσέγγισής του με το ναζισμό (πράγμα που έγινε το 1939), ο Τρότσκι έδωσε τη συγκατάθεσή του για την ίδρυση της Δ' Διεθνούς. Το ιδρυτικό συνέδριο της Δ' Διεθνούς συνήλθε στο Περινί της Γαλλίας την 3η Σεπτεμβρίου 1938.¹

Η Διεθνής του Τρότσκι διέφερε σε ζητήματα στρατηγικής και τακτικής από την Γ΄ Διεθνή, την οποία ο Στάλιν διέλυσε το 1943 για να καθησυχάσει τους δυτικούς συμμάχους του ότι δεν επρόκειτο να τη χρησιμοποιήσει για να διαδώσει την επανάσταση στην Ευρώπη μετά τον Πόλεμο. Ότι όμως δεν μπόρεσε να κάνει, μετά το 1944-45, η διαλυθείσα Γ΄ Διεθνή, το έκαναν ο Ερυθρός Στρατός στις χώρες στις οποίες εισέβαλε και τα τοπικά Κ.Κ.

Η Γ΄ Διεθνή ιδρύθηκε το 1919, στη Ρωσία, από τον Λένιν, βοηθώντας του Τρότσκι, με την απόσπαση των κομμάτων που την απετέλεσαν από τη Β΄ Διεθνή (Σοσιαλδημοκρατία).²

Η Β΄ Διεθνή είχε ιδρυθεί το 1889 στο Παρίσι. Μέλη της ήταν συνδικάτα και κόμματα που ασπάζονταν το σοσιαλισμό. Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Β΄ Διεθνή διασπάστηκε διότι τα μέλη της, με εξαίρεση τους Ρώσους και Σέρβους σοσιαλιστές, τάχθηκαν υπέρ της πολεμικής προσπάθειας των κυβερνήσεων των χωρών τους, γεγονός που σήμαινε ότι στο πολεμικό μέτωπο, σοσιαλιστές των χωρών της Αντάντ θα πολεμούσαν εναντίον των σοσιαλιστών των Κεντρικών Δυνάμεων και αντίστροφα. Σε διάσκεψη στην Ελβετία, το 1915, μια ομάδα σοσιαλιστών, οι λεγόμενοι «διεθνιστές», τάχθηκε υπέρ του άμεσου τερματισμού του πολέμου.

Από τους «διεθνιστές» μια μικρότερη ομάδα, υπό τον Λένιν, τάχθηκε υπέρ της μετατροπής του πολέμου των Ευρωπαϊκών συνασπισμών σε ταξικό πόλεμο, με την προσχώρηση στην επανάσταση των στρατιωτών των εχθρικών στρατών.

Το ότι υπήρξαν Β΄, Γ΄ και Δ΄ Διεθνείς, σημαίνει ότι υπήρξε και Α΄. Είναι αυτή που δημιουργήθηκε στο Λονδίνο, το 1864, ως Διεθνής Ένωση Εργατών, με ηγέτη τον Κάρλ Μάρξ. Στις τάξεις της αναπτύχθηκαν διάφορες τάσεις (οι Μαρξισ-

τές, οι Πrountonιστές, οι Μπλανκιστές και οι Αναρχικοί) που συγκρούονταν μεταξύ τους, με σφοδρότερη τη σύγκρουση μαρξιστών και αναρχικών. Η επικράτηση των τελευταίων οδήγησε στη διάσπαση και διάλυση της Α΄ Διεθνούς, στις αρχές της δεκαετίας του 1880.

Η δολοφονία

Μετά την απόπειρα της δολοφονίας του Τρότσκι το Μάιο του 1940, ο Ρώσος επαναστάτης, η γυναίκα του και οι συνεργάτες του φοβούνταν ότι θα ακολουθούσε νέα απόπειρα. Τον Αύγουστο του 1940, οι φόβοι τους επαληθεύτηκαν. Ο εκτελεστής του Τρότσκι, ένας Ισπανός σταλινικός που άκουγε στο όνομα Ραμόν Μερκάντερ και που χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Φράνκ Τζάκσον, είχε εκπαιδευτεί στη Μόσχα για την εκπλήρωση της μεγάλης αποστολής του.

Ο άνθρωπος που έπεισε τον Ραμόν Μερκάντερ να δολοφονήσει τον Τρότσκι, εκπληρώνοντας δήθεν έτσι, το χρέος του απέναντι στον κομμουνισμό και τη «σοσιαλιστική πατρίδα», ήταν η ίδια η μητέρα του, η οποία ασκούσε πάνω του μεγάλη επιρροή. Η μητέρα του Ραμόν, με τη σειρά της, είχε μνηθεί από πράκτορες του Στάλιν στο ρόλο που θα έπαιζε. Οι πράκτορες αυτοί εκμεταλλεύθηκαν στο έπακρο την αδυναμία της για τον έρωτα, προκειμένου να της επιβάλουν την εκτέλεση της εντολής του σοβιετικού δικτάτορα. Αλλά και ο γιός της, ο δολοφόνος, προκειμένου να πραγματοποιήσει την αποστολή του κατέφυγε σε ερωτικά τεχνάσματα.

Για να φθάσει ο Μερκάντερ στον κύκλο του Τρότσκι, άσκησε τη γοητεία του σε μια άσχημη νεαρή, φανατική οπαδό του αρχηγού της Δ΄ Διεθνούς και βοηθό του, τη Σύλβια Αγγέλφωφ, με την οποία απέκτησε σχέσεις. Ο Μερκάντερ εμφα-

Το γραφείο όπου ο Ραμόν Μερκάντερ δολοφόνησε τον Τρότσκι με ορειβατική αξίνα στις 20 Αυγούστου 1940.

νιζόταν ως οπαδός του Τρότσκι, γεγονός που του επέτρεψε να εισχωρήσει με επιτυχία, μέσω της ερωμένης του, στην κατοικία του μεγάλου Ρώσου επαναστάτη, στο Κογιοακάν της Πόλης του Μεξικού.

Πριν από την απόπειρα δολοφονίας ο Μερκάντερ είχε συναντήσει τον Τρότσκι δύο φορές, με πρόφαση να θέσει υπόψη του ένα πολιτικό άρθρο του προς δημοσίευση. Κατά τη δεύτερη μάλιστα συνάντηση ο εκτελεστής μελέτησε όλες τις λεπτομέρειες του εγχειρήματος, που αποφάσισε να πραγματοποιήσει στις 20 Αυγούστου του 1940.

Το απόγευμα της ημέρας εκείνης, ο δράστης πλησίασε τον Τρότσκι στον κήπο της έπαυλής του και του ζήτησε να ρίξει μια ματιά στο διορθωμένο και καθαρογραμμένο άρθρο του, πράγμα που το υποψήφιο θύμα δέχθηκε μάλλον με δυσφορία και αυτό γιατί το περιεχόμενο του άρθρου δεν του άρεσε από την προηγούμενη ανάγνωση που είχε κάνει. Για

λόγους αβρότητας όμως δέχθηκε και οδήγησε στη συνέχεια τον Μερκάντερ στο μελετητήριό του.

Ο Τρότσκι με επιμέλεια έσκυψε πάνω στα χειρόγραφα, ενώ ο δράστης έβγαλε με ψυχραιμία από την τσέπη της καπαρντίνας του μια μικρή αξίνα, με την οποία θα έπληττε το θύμα του στο κεφάλι. Κατόπιν, κι ενώ ο Τρότσκι τελείωνε την ανάγνωση της πρώτης σελίδας, ο Μερκάντερ, όπως ομολόγησε αργότερα στην Αστυνομία, έκλεισε τα μάτια του και με δύναμη κατέβασε την αξίνα στο κεφάλι του θύματος. Ο δολοφόνος περίμενε ότι με ένα τόσο ορμητικό κτύπημα ο Τρότσκι θα έμενε νεκρός επί τόπου, αλλά απατήθηκε. Αμέσως μετά το κτύπημα, το θύμα έβγαλε μια μακρόσυρτη κραυγή πόνου, «Ααααα». «Θ' ακούω την κραυγή αυτή σ' όλη τη ζωή μου», είπε αργότερα ο δολοφόνος.

Μετά, προς μεγάλη έκπληξη του εκτελεστή, ο Τρότσκι σηκώθηκε κι άρχισε να

πετά εναντίον του οτιδήποτε έβρισκε μπροστά του: βιβλία, χαρτιά, μελανοδοχεία, μολύβια και στο τέλος κινήθηκε προς το μέρος του έτοιμος να παλέψει μαζί του. Ο Μερκάντερ προσπάθησε να το σκάσει, ενώ το αίμα του Τρότσκι πιτσιλούσε τώρα τα χειρόγρατά του για τη «βιογραφία του Στάλιν», που βρισκόταν πάνω στο γραφείο του.

Από τις φωνές αναστατώθηκε όλο το προσωπικό και η Ναταλία, που έσπευσαν έντρομοι στο μελετητήριο για να δουν τον Τρότσκι να βαδίζει τρικλίζοντας προς την πόρτα. Μόλις η Ναταλία είδε τον αγαπημένο της σύντροφο με το αίμα να τρέχει ακατάπαυστα από το κεφάλι του, άρχισε να φωνάζει ζητώντας βοήθεια. Ο Τρότσκι, συγκεντρώνοντας όλες τις δυνάμεις του κατάφερε να ψιθυρίσει: «Ο Τζάκσον» και μετά έπεσε στο πάτωμα. Ξαπλωμένος όπως βρισκόταν στο δάπεδο, άνοιξε τα μάτια του και κατευθύνοντας το βλέμμα του προς τη Ναταλία τη διαβεβαίωσε για την αγάπη του.

Την ίδια στιγμή, δύο σωματοφύλακες του Τρότσκι συνέλαβαν τον «Τζάκσον», και παλεύοντας μαζί του τον τραυμάτισαν. Το θύμα όμως, ενδιαφερόμενο για το ξεσκέπασμα αυτού που κίνησε από τα παρασκήνια την απόπειρα δολοφονίας του, που ο Τρότσκι ήταν βέβαιος ότι δεν επρόκειτο να είναι άλλος από τον Στάλιν, φώναξε με αγωνία στη Ναταλία: «Πες στα παιδιά να μην τον σκοτώσουν... Πρέπει να εξαναγκαστεί να μιλήσει». Στη συνέχεια, η Ναταλία έκλεισε στην αγκαλιά της το αιμόφυρτο πρόσωπο του Τρότσκι και αφού καθάρισε το κεφάλι του από το αίμα, έβαλε πάγο στην πληγή.

Μέσα στο ασθενοφόρο που τον μετέφερε στο νοσοκομείο, ο Τρότσκι πρόλαβε να υπαγορεύσει το τελευταίο μήνυμα προς τους απανταχού οπαδούς του: «Πεθαίνω από το χτύπημα ενός πολιτικού δολοφόνου... με χτύπησε στο δωμάτιο

μου... Πάλεψα μαζί του... Παρακαλώ πείτε στους φίλους μας... Είμαι βέβαιος... για τη νίκη... της Τετάρτης Διεθνούς... συνεχίστε».

Στο νοσοκομείο, ο Τρότσκι ζήτησε από τη Ναταλία να τον γδύσει και να τον ετοιμάσει για την εγχείρηση και έδωσε τις νοσοκόμες που είχαν συγκεντρωθεί γύρω του γι' αυτό το σκοπό. Τότε η Ναταλία έσκυψε και του έδωσε ένα φιλί στα χείλη. «Τον ξαναφίλησα και με ξαναφίλησε, το επαναλάβαμε άλλη μία φορά. Αυτός ήταν ο τελευταίος χαιρετισμός μας», διηγήθηκε αργότερα η Ναταλία. Στις 7.30' το ίδιο απόγευμα ο Τρότσκι έπεσε σε κώμα και στις 7.25' το πρωί της επομένης, 21 Αυγούστου του 1940, ξεψύχησε.

Στις 27 Αυγούστου το σώμα του Τρότσκι παραδόθηκε στην πυρά και η τέφρα του τάφηκε στην αυλή της βίλας στην οποία η Ναταλία έζησε επί είκοσι ακόμη χρόνια και στην οποία συνέχισε να ζει ο εγγονός του Τρότσκι με την οικογένειά του. Το 1956, με την «αποσταλινοποίηση», η Ναταλία υπέβαλε αίτηση στο Κρεμλίνο για την «αποκατάσταση» του Τρότσκι και του γιού της Λιόβα, χωρίς όμως να πάρει καμιά απάντηση μέχρι το θάνατό της, το 1962, στο Παρίσι, όπου είχε γνωρίσει τον αγαπημένο της επαναστάτη.

Μετά τον θάνατο του Τρότσκι

Έξω από το σπίτι του Τρότσκι, την ώρα της δολοφονίας, βρισκόταν ένα αυτοκίνητο, του οποίου επέβαιναν η μητέρα του «Τζάκσον», ονόματι Καριντάτ και ο ερωμένος της Ετινιόν, προσωπικό όργανο του Στάλιν. Οι δύο «εραστές» το έσκασαν μόλις αντιλήφθηκαν να καταφθάνει η αστυνομία. Όταν ξανασυναντήθηκαν στη Μόσχα, η Καριντάτ διαπίστωσε ότι ο φλογερός έρωτας του Ετινιόν γι' αυτήν ήταν παγίδα, για να την παρασύρει στην ανάμιξη του γιού της στην δολοφονία.

Το μόνο που κατάφερε η παρανοϊκή γυναίκα, ήταν η παρασημοφορία της από το Στάλιν και η προς αυτήν επίδοση του παρασήμου, που ανήκε στον γιό της, για το «κατόρθωμά του», ώστε να του το επιδώσει όταν θα τον συναντούσε. Την παρασημοφορία αυτή ακύρωσε ο Κρούτσσεφ το 1961.

Ο «Τζάκσον», όταν συνελήφθη, ισχυρίστηκε, χωρίς να πείσει κανένα, ότι ήταν παλιός τροτσκιστής, που απογοητεύθηκε μόλις γνώρισε τον αρχηγό του. Η γνωριμία αυτή στάθηκε, κατά τον «Τζάκσον» (Ραμόν Μερκάντερ), αφορμή, για να αντιληφθεί ότι ο Τρότσκι ήταν δήθεν εγκληματίας. Γι αυτό και υποτίθεται ότι έδρασε εναντίον του. Ο «Τζάκσον» αποφυλακίστηκε την 6η Μαΐου 1960 και αναχώρησε αμέσως για την Κούβα. Από εκεί ταξίδεψε στην Πράγα, απ' όπου πιστεύ-

εται ότι διαπεραιώθηκε στη σοβιετική πρωτεύουσα.

Είναι απορίας άξιο πώς η σοβιετική ηγεσία, ακόμη και επί Γκορμπατσόφ, απέφυγε να αποκαταστήσει τον Τρότσκι, του οποίου η βιογραφία δεν υπάρχει στη Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια και φυσικά και στη μετάφρασή της στις διάφορες γλώσσες, περιλαμβανομένης της ελληνικής. Υπάρχει μόνο ένα λήμμα, για τον τροτσκισμό, με σαφώς επιθετικούς χαρακτηρισμούς εναντίον της θεωρίας του εμπνευστή της «διαρκούς επανάστασης».

Στα μείον του Τρότσκι καταγράφεται η εξαιρετικά βίαιη κατάπιξη της εξέγερσης στην Κροστάνδη, το 1921, με διαταγές του, γεγονός που χρησιμοποίησαν εναντίον του οι σταλινικοί, όταν ο «δεύτερος» της επανάστασης τους επέκρινε

Ο τάφος του Τρότσκι στον κήπο του σπιτιού όπου έζησε στη συνοικία Κογιακάν στη Πόλη του Μεξικό.

με δριμύτητα, λίγα χρόνια μετά, για τη βιαιότητά τους εναντίον των εσωκομματικών αντιπάλων τους. Άλλο λάθος του υπήρξε η προσχώρησή του στους Μπολσεβίκους το 1917 και η εν συνεχεία μη αποδοχή της Πρωθυπουργίας, όταν του την πρόσφερε ο Λένιν.

Το σημαντικότερο όμως λάθος του φαίνεται ότι υπήρξε η εμμονή του στη «Διαρκή Επανάσταση», σε μια εποχή που η Σοβιετική Ρωσία αντιμετώπιζε τη διεθνή απομόνωση και έπρεπε να οικοδομήσει το σοσιαλισμό στην επικράτειά της για να αντιμετωπίσει τα μεγάλα εσωτερικά της προβλήματα.

Η θεωρία του Στάλιν για την αφοσίωση των επαναστατικών δυνάμεων στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ρωσία, φαίνεται ότι ήταν ορθότερη πολιτική για την εποχή εκείνη. Άλλωστε, οι επαναστατικές προσπάθειες στη Γερμανία και την Ουγγαρία είχαν αποτύχει, παρότι στην τελευταία, η σοσιαλιστική Κυβέρνηση του Μπέλα Κουν παρέμεινε στην εξουσία για περισσότερο από τρεις μήνες.

Οι δύο απόπειρες δολοφονίας του Τρότσκι σε διάστημα τριών μηνών, δημιουργούν την εντύπωση ότι ο Στάλιν επειγόταν να απαλλαγεί του Τρότσκι σε μια περίοδο που συνδεόταν με τη ναζιστική Γερμανία με Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας και ένα μυστικό Πρωτόκολλο, με το οποίο μοιραζόταν με τον Χίτλερ την ανατολική Ευρώπη (η Σοβιετική Ρωσία έπαιρνε στη σφαίρα επιρροής της τις τρεις βαλτικές χώρες, Λιθουανία, Λετονία και Εσθονία, τη Φινλανδία και το 1/3 της Πολωνίας, με το υπόλοιπο της τελευταίας να καταλαμβάνεται από το Γ΄ Ράιχ).

Η φιλική σχέση με το ναζισμό είναι βέβαιο ότι θα μπορούσε να ξεσηκώσει

αργότερα τους τροτσκιστές εναντίον του ερυθρού τσάρου του Κρεμλίνου. Ενώ σε περίπτωση επίθεσης του Χίτλερ κατά της Σοβιετικής Ρωσίας, είναι βέβαιο ότι ο Τρότσκι θα μπορούσε να ηγηθεί σοβαρής κίνησης κατά του Στάλιν. Όταν η επίθεση αυτή εξαπολύθηκε τον Ιούνιο του 1941, ο Τρότσκι δεν υπήρχε...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

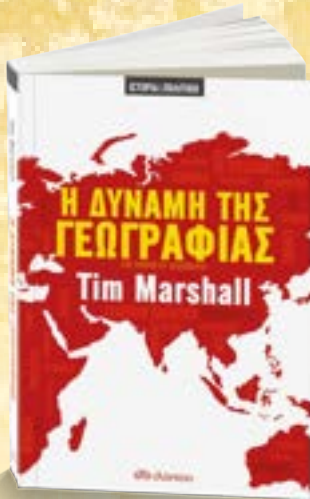
- 1 3 Σεπτεμβρίου 1974 ιδρύθηκε από τον Ανδρέα Παπανδρέου το ΠΑΣΟΚ. Να πρόκειται άραγε για σύμπτωση; Ο Α. Παπανδρέου, πάντως, ως νέος, υπήρξε τροτσκιστής).
- 2 Δεν πρέπει να μας διαφύγει ότι στα πρώτα χρόνια του ΠΑΣΟΚ, ο Α. Παπανδρέου επιτίθετο με οξείς χαρακτηρισμούς κατά των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων της Ευρώπης, με τα οποία όμως συνεργάστηκε στενά όταν ήλθε στην εξουσία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Julius Braunthal, *History of the International*, Thomaw Nelson and sons Ltd, 1967.
- Issak Deutscher, *The Prophet Armed, Trotsky 1879-1921*. Vintage Russian Library, Vintage Books, New York, 1965.
- Του ιδίου, *The Prophet Unarmed, Trotsky 1921-1929*. Vintage Russian Library, Vintage Books, Oxford University Press.
- Του ιδίου, *The Prophet Outcast, Trotsky 1929-1940*. Vintage Russian Library, Vintage Books, Oxford University Press, 1963.
- Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*. University Paperbacks, Methuen and Co Ltd, 1970.
- Francis Wyndham and David King, *Trotsky – A Documentary*, Penguin Books Ltd, England 1972.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ. Α. University of London.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΑΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ, ΜΑΣ ΚΑΘΟΔΗΓΕΙ ΚΑΙ ΜΑΣ ΕΜΠΝΕΕΙ.

Η γεωπολιτική σε πρώτο πλάνο
Από τη Μέση Ανατολή και την Αυστραλία
μέχρι το φλεγόμενο Αιγαίο,
ο Τιμ Μάρσαλ εξηγεί γιατί η Γεωγραφία
ορίζει την Πολιτική των Εθνών.

Η ελληνική ανεξαρτησία
Η ιστορία ενός έθνους
που ήταν αδύνατο να υποταχθεί
στους εχθρούς της επανάστασης.

Τσόρτσιλ, ο πατέρας της νίκης
Πώς ο πιο εμβληματικός ηγέτης
κατάφερε να εμπνεύσει ένα ολόκληρο έθνος
την ώρα της πιο σκληρής δοκιμασίας.

μυθιστόρημα

Θόνοι στην Αθήνα του '44
Η Αθήνα παραδίνεται στις φλόγες
του Εμφυλίου. Μια αλυσίδα αινιγματικών
φόνων θα στάξει αίμα πάνω στο αίμα
μέχρι να βρεθεί η αλήθεια.

Ο ΚΑΪΖΕΡ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ Β΄ ΚΑΙ ΤΟ ΑΤΡΟΦΙΚΟ ΤΟΥ ΧΕΡΙ

Η ιατρική άποψη για την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

Στις κύριες αιτίες που οδήγησαν στο ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, συγκαταλέγονται οι γεωπολιτικές συγκυρίες εκείνης της εποχής και ο ευρέως μεταδιδόμενος εθνικισμός που ενθάρρυναν αχαλίνωτους και επικίνδυνους εξοπλισμούς. Δεν στερούνται σημασίας όμως και κάποιοι άλλοι παράγοντες, όπως ο ιμπεριαλισμός των ισχυρών που πρότρεπε σε ριψοκίνδυνες αποφάσεις, οι πολιτικοί ανταγωνισμοί και οι οικονομικές επιδιώξεις. Η δολοφονία στο Σαράγεβο της Βοσνίας του διαδόχου στον θρόνο της Σερβίας αρχιδούκα Φερδινάνδου, στις 28 Ιουνίου 1914, λειτούργησε απλώς ως έναυσμα για την πυροδότηση των γεγονότων. Οι λόγοι για το ντόμινο των εξελίξεων που θα ακολουθούσαν, ήταν βαθύτεροι.

ΤΑ εκατομμύρια των θυμάτων στα χαρακώματα των αντίπαλων παρατάξεων, που ήρθαν να προστεθούν σε αυτά της ισπανικής γρίπης, ήταν απλώς ο επίλογος μιας οικουμενικής αναμέτρησης χωρίς έλεος. Μιας αναμέτρησης που διήρκησε τεσσαράμισι αιματηρά χρόνια και είχε ως επιστέγασμα το γκρέμισμα κραταιών αυτοκρατοριών, τη

μεταβολή του παγκόσμιου χάρτη και την ταπεινωτική ήττα της Γερμανίας, γεγονός που προλείαναν το έδαφος για την έκρηξη ενός άλλου Μεγάλου Πολέμου!

Ιχνηλατώντας τα παραλειπόμενα της ιστορίας, ανακαλύπτουμε συχνά λεπτομέρειες που αποσιωπώνται επιμελώς ή γράφονται στο περιθώριο με ψιλά γράμματα. Στο πλαίσιο της έρευνας, δεν θα

Ο Γουλιέλμος Β΄, αυτοκράτορας της Γερμανίας. Έργο του Μαξ Κόνερ, 1890. ΔΕΞΙΑ: Ο Γουλιέλμος Β΄ με τον πατέρα του τον Οκτώβριο του 1863.

μπορούσε να περάσει απαρατήρητη η αναπηρία του Κάιζερ Γουλιέλμου Β΄. Το παράλυτο και ατροφικό αριστερό του χέρι καθόρισε σαφώς τα παιδικά του χρόνια, διαμόρφωσε τον χαρακτήρα του, επέδρασε δραστικά στην αυτοπεποίθησή του, ενώ παρείχε την αφορμή σε γονείς και παιδαγωγούς να διχοθεύσουν δικές τους έμμονες ιδέες. Οι αποφάσεις που ο Κάιζερ πήρε σε κρίσιμες περιστάσεις, όταν ενηλικιώθηκε, ιδίως εκείνες που κατεύθυναν τις τύχες των λαών του κόσμου, σαφώς επηρεάστηκαν από το σωματικό του έλλειμμα.

Μέχρι πρότινος, η ιατρική άποψη για την αναπηρία του Κάιζερ υποδείκνυε την τραυματική παράλυση του βραχιονίου πλέγματος στη διάρκεια της γέννησής του. Η διάγνωση της μαιευτικής παράλυσης ανωτέρου τύπου (τύπου Erb)

έδινε ολοκληρωμένη εξήγηση για την εικόνα που έχουμε για το αριστερό άνω άκρο του, όπως αυτό φιλοτεχνείται σε ζωγραφικούς πίνακες και πορτρέτα ή αξιολογείται στα ελάχιστα φιλμ και τις φωτογραφίες της εποχής. Μια νέα ιατρική άποψη έρχεται εντούτοις να ξαναφωτίσει το ζήτημα και να προσανατολίσει τη διάγνωση προς άλλη κατεύθυνση.

Παιδικά χρόνια και επιρροές

Ο Γουλιέλμος Β΄ της Γερμανίας (πλήρες το όνομά του στα γερμανικά, Friedrich Wilhelm Viktor Albrecht) γεννήθηκε στις 27 Ιανουαρίου 1859 στο Πότσταμ, κοντά στο Βερολίνο. Το πεπρωμένο είχε σχεδιάσει γι' αυτόν να κυβερνήσει ως αυτοκράτορας του γερμανικού κράτους και παράλληλα, ως βασιλιάς της Πρωσίας από το 1888 μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκο-

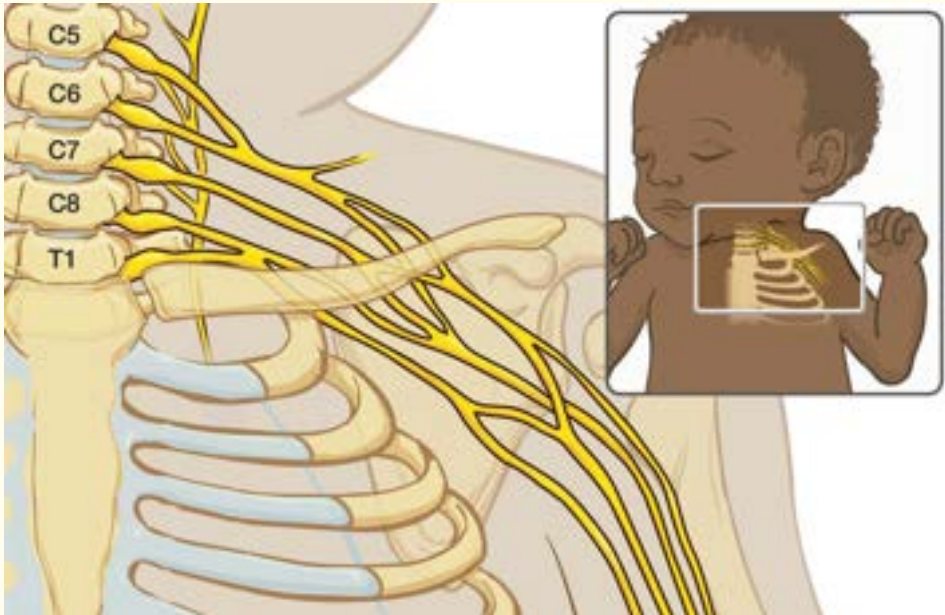

Ο Γουλιέλμος Β΄ της Γερμανίας σε παιδική ηλικία. ΔΕΞΙΑ: Στη φωτογραφία του 1877, έφηβος κρύβει επιμελώς το αριστερό του χέρι.

σμίου Πολέμου. Η καταγωγή του, οι γεω-πολιτικές συγκυρίες και οι πολεμοχαρείς βλέψεις των συμπατριωτών του, προδιέ-γραφαν την πορεία του ως μια ακολουθία αναπόδραστων εξελίξεων.

Ο Γουλιέλμος ήταν το μεγαλύτερο παιδί του διαδόχου Φρειδερίκου (του μετέπειτα αυτοκράτορα Φρειδερίκου Γ΄) και της Βικτωρίας, πρωτότοκης κόρης της συνονόματης βασίλισσας της Μεγάλης Βρετανίας. Ο πατέρας δεν κατάφερε να εμψυχήσει στην τρυφερή ψυχή του αρε-τές, όπως την τόλμη και την αποφασιστι-κότητα. Ο ίδιος ήταν τίμιος και ευφυής, τρέφοντας σεβασμό προς τους άλλους. Αλλά δεν τον διέκριναν η βούληση και το απαιτούμενο για την εξουσία σθένος. Αντίθετα, η μητέρα χαρακτηριζόταν από εντελώς διαφορετικές ιδιότητες. Είχε κληρονομήσει από τον πατέρα της, τον βασιλικό σύζυγο Αλβέρτο, αποφασιστι-

κότητα και πείσμα στο κυνήγι των επιδι-ώξεων και από τη μητέρα της έντονα συναισθήματα και ισχυρογνωμοσύνη. Ωστόσο, την ευφυΐα της υπέτασσε συχνά στις επιταγές των συναισθημάτων της. Το γεγονός δημιουργούσε συμπάθειες ή αντιπάθειες ανάμεσα στους συνομιλητές της, που δεν μπορούσε στη συνέχεια να ελέγξει. Η Βικτωρία είχε ένα επί πλέον πρόβλημα να αντιμετωπίσει, μετά τη γέννηση του Γουλιέλμου. Ο μικρός πα-ρουσίαζε κάποια αναπηρία στο αριστερό του χέρι, που έμεινε για πάντα ατροφικό. Οι φωτογραφίες της εποχής και τα ελά-χιστα κινηματογραφικά επίκαιρα δεί-χνουν τον Γουλιέλμο στις διάφορες φά-σεις της πολιτικής και στρατιωτικής του σταδιοδρομίας να κρατά το ανάπηρο αριστερό του χέρι με το δεξί, ή να το κρύβει τεχνηέντως μέσα στο πανωφόρι. Η μητέρα προσπάθησε ευθύς εξαρχής να

Σχέδιο, όπου αναφαίνεται το βραχιόνιο πλέγμα και οι κλάδοι του στο άνω άκρο.

επιβάλει στον γιο της τη νοοτροπία του “φιλελεύθερου Βρετανού του 19ου αιώνα” και να τον αναθρέψει ως Άγγλο ευγενή. Της διέφευγε ότι ο Γουλιέλμος έτρεφε εξ απαλών ονύχων αρνητικά αισθήματα για τους Βρετανούς, γιατί στο πρόσωπο του Βρετανού μαιευτήρα που τον είχε φέρει στη ζωή, έβλεπε τον μόνο υπεύθυνο για την αναπηρία του. Η Βικτωρία τον έκανε άθελά της να στραφεί περισσότερο προς εκείνους που αντιπροσώπευαν το πρωσικό ιδεώδες, επιδιώκοντας από νωρίς ο γιος της να ενστερνιστεί αρετές ηγεμόνα, να γίνει γενναίος, δίκαιος, ανδροπρεπής, αποφασιστικός, εμφορούμενος από αισθήματα αυτοθυσίας, αυτοδυναμίας και ανεξαρτησίας.

Ήταν ευνόητο οι σχέσεις μητέρας και γιου, κάτω από αυτές τις συνθήκες, να σκοντάφτουν διαρκώς σε εμπόδια. Η επιρροή της πάνω του υπήρξε βαθιά και συνεχής. Ο ίδιος δεν κατόρθωσε ποτέ να την αποτινάξει, ούτε να αποβάλει τον περιλάλητο σεβασμό για τις φιλελεύθερες αξίες και τον αντίστοιχο τρόπο ζωής.

Η ιδιοσυστασία του δεν συμφωνούσε με τον τύπο του σκληρού πολεμιστή-βασιλιά, ενώ γρήγορα αντιλήφθηκε ότι αυτός ήταν ο μοναδικός ρόλος, στον οποίο όφειλε να ανταποκριθεί με κάθε θυσία. Το αποτέλεσμα ήταν να αποδεικνύεται διαρκώς αδύναμος στο να ελέγχει τις πράξεις του, παρασυρόμενος συχνά σε υπερβολές.

Μια συνεχής πάλη διαδραματιζόταν στην ψυχή του νεαρού Γουλιέλμου. Από την μία μεριά οι εσωτερικές του κλίσεις και από την άλλη το αίσθημα του καθήκοντος που του είχε ενσταλάξει ο Καλβινιστής παιδαγωγός του, ασκούσαν αντίρροπες δυνάμεις καθώς εναλλάσσονταν μέσα του συνεχώς, εξουδετερώνοντας η μία την άλλη. Η μεταξύ τους ένταση, σε συνδυασμό με τη σωματική του αναπηρία, εξηγεί γενικά τον νευρικό, ευέξαπτο και αναποφάσιστο χαρακτήρα του. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα, λίγο αργότερα, με αφορμή τον γάμο του.

Το 1881, ο Γουλιέλμος νυμφεύθηκε την πριγκίπισσα Αυγούστα Βικτωρία του

Ο Γουλιέλμος Β΄ με τη στρατιωτική του στολή και τα παράσημα το 1905. ΔΕΞΙΑ: Ο Γουλιέλμος Β΄ με την σύζυγό του Αυγούστα-Βικτώρια του Σλέσβιχ-Χόλσταϊν και τον διάδοχο Γουλιέλμο της Πρωσίας το 1884.

Σλέσβιχ-Χόλσταϊν-Ζόντερμπουργκ-Αουγκούστενμπουργκ, μια γυναίκα άχαρη, ατάλαντη, χωρίς φαντασία, στερημένη από κάθε πνευματικό ενδιαφέρον, δίχως ικανότητες αξιοθαύμαστες. Ένα άβουλο πλάσμα που προκαλούσε πλήξη και ενθάρρυνε τις αντιδραστικές του τάσεις. Ήταν όμως η σύντροφος που αντιπροσώπευε ταυτόχρονα την -αναγκαία για την ιδιοσυγκρασία του- σταθερότητα στη ζωή του! Και ήταν η σύζυγος που του χάρισε έξι γιους και μία κόρη. Ας σημειωθεί εδώ παρενθετικά ότι η κόρη τους Βικτωρία-Λουίζα (1892-1980) παντρεύτηκε τον Ερνέστο-Αύγουστο Γ΄, τιτουλάριο βασιλιά του Ανόβερου και τιτουλάριο δούκα του Μπράουνσβαϊκ. Καρπός του γάμου τους ήταν η Φρειδερίκη, μετέπειτα βασίλισσα της Ελλάδας

και βασιλομήτωρ του διαδόχου στον ελληνικό θρόνο Κωνσταντίνου, στα χρόνια που προηγήθηκαν της δικτατορίας των συνταγματαρχών.

Παράλυση του βραχιονίου πλέγματος

Το βραχιόνιο πλέγμα στο ανθρώπινο σώμα είναι ένα δίκτυο νωτιαίων νευρικών ινών, σχηματιζόμενο από τους πρόσθιους κλάδους των τεσσάρων κατώτερων αυχενικών ριζών (C5-C8) και της ανώτερης θωρακικής ρίζας (T1). Αναπτύσσεται διαμέσου του τραχήλου και της μασχάλης καταλήγοντας στο άνω άκρο με περιφερικά νεύρα (κυρίως τα μασχαλιαίο, μυοδερματικό, κερκιδικό, μέσο και ωλένιο) που ευθύνονται για τη λειτουργικότητα, την αίσθηση και την κί-

νηση των διαφόρων αρθρώσεων. Με άλλα λόγια, το βραχιόνιο πλέγμα είναι υπεύθυνο για την εύρυθμη λειτουργία του άνω άκρου, με δύο εξαιρέσεις: τον τραπεζοειδή μυ, ο οποίος νευρώνεται από το παραπληρωματικό νεύρο, και μία περιοχή του δέρματος που γειτνιάζει με τη μασχάλη και νευρώνεται από το πλευροβραχιόνιο νεύρο.

Στη διάρκεια του τοκετού υπάρχει το ενδεχόμενο να τραυματιστεί το πλέγμα. Δεν γνωρίζουμε τι συνέβαινε στα μέσα του 19ου αιώνα, πλην όμως οι σημερινές στατιστικές ανεβάζουν τη συχνότητα εμφάνισης της μαιευτικής παράλυσης σε ποσοστά που κυμαίνονται από 0,63 έως 2,6 (και μερικές φορές έως 5) περιπτώσεις ανά 1.000 γεννήσεις ζωντανών βρεφών. Ένα είναι σίγουρο: η συχνότητα παραμένει σταθερή στις μέρες μας, παρά τη βελτίωση των μαιευτικών τεχνικών. Έχουν, ωστόσο, ενοχοποιηθεί κάποιοι παράγοντες ως προδιαθεσικοί: η μακροσωμία, οι πολυδύναμες κυήσεις, μια προηγούμενη ανάλογη εξέλιξη, η κληρονομικότητα, ο σακχαρώδης διαβήτης, το υπέρβαρο του νεογνού, καθώς και η προβολή με την οποία το έμβρυο κατέρχεται στη μήτρα λίγο πριν από τον τοκετό.

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε επακριβώς τον τρόπο που ο Βρετανός μαιευτήρας επέλεξε για να φέρει σε πέρας τη γέννηση του νεαρού Γουλιέλμου. Είμαστε όμως πεπεισμένοι πως ο μηχανισμός κάκωσης του βραχιονίου πλέγματος συμβαίνει είτε με βίαιη απαγωγή και έξω στροφή του άνω άκρου, είτε με έντονη κατάσπαση του ώμου, είτε με συνδυασμό αυτών στη διάρκεια του τοκετού. Όταν ο τραυματισμός αφορά τις ανώτερες ρίζες (C5 και C6) ονομάζεται παράλυση τύπου Erb και συνδυάζεται ενίοτε με βλάβη της C7 ρίζας. Όταν σπανιότερα ο τραυματισμός αφορά όλες τις ρίζες (C5-T1) μιλάμε για ολική παράλυση, ενώ όταν αφορά τις

κατώτερες μόνο ρίζες (C8 και T1) ονομάζεται παράλυση τύπου Klumpke.

Η παράλυση του βραχιονίου πλέγματος στην περίπτωση του Γουλιέλμου ήταν ανωτέρου τύπου (Erb) και τούτο δικαιολογεί την αδυναμία του να ανυψώσει τον ώμο ή να διπλώσει τον αγκώνα ή να στρέψει την παλάμη προς τα επάνω. Παρόλα αυτά, είχε τη δυνατότητα να κρατάει αντικείμενα με τα δάκτυλα του αριστερού του χεριού, όπως το ξιφος του στις επίσημες τελετές. Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι -όπως τότε, έτσι και τώρα- η ευθύνη της μητέρας είναι μηδενική. Παρομοίως, μηδενική είναι η ευθύνη του μαιευτήρα και του νοσηλευτικού προσωπικού. Και άλλοτε η σοβαρότητα της βλάβης είναι μικρή (νευροαπραξία), αυτοϊώμενη σε 3-4 εβδομάδες, ενώ άλλοτε μεγάλη (εκρίζωση των ριζών από τον νωτιαίο μυελό), όπου δεν αναμένεται αυτόματη αποκατάσταση.

Ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β' ήταν ατυχής γιατί γεννήθηκε σε μία εποχή που δεν είχε ακόμα τεθεί στην υπηρεσία της Ιατρικής επιστήμης ο ηλεκτροφυσιολογικός έλεγχος, η αξονική και η μαγνητική μυελογραφία, δηλαδή οι σύγχρονες διαγνωστικές μέθοδοι που προσεγγίζουν με ευκρίνεια τη βλάβη. Ούτε θα μπορούσαν, με τα δεδομένα εκείνης της εποχής, οι γονείς του να εμπιστευτούν κάποια από τις χειρουργικές τεχνικές που σήμερα εφαρμόζονται με αισιόδοξα αποτελέσματα. Οι τενοντομεταφορές έχουν πια αντικατασταθεί με την παρασκευή του πλέγματος, την αναγνώριση της βλάβης και την επισκευή της με νευρικά μοσχεύματα. Τεχνικές Μικροχειρουργικής, στα χέρια εξειδικευμένων χειρουργών, μπορούν πλέον να αποδώσουν καρπούς, που μέχρι πριν από λίγα χρόνια ανήκαν στον χώρο της ουτοπίας. Στην περίπτωση του Κάιζερ, ο οποίος προφανώς δεν υποβλήθηκε σε καμία θεραπεία, η ανάπτυξη του

Εννέα βασιλείς της Ευρώπης στην κηδεία του βασιλιά Εδουάρδου Η΄ του Ηνωμένου Βασιλείου τον Μάιο του 1910. Από αριστερά: Χάακον Ζ΄ της Νορβηγίας, Φερδινάνδος της Βουλγαρίας, Μανουέλ της Πορτογαλίας, Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, Γεώργιος Α΄ της Ελλάδας και Αλβέρτος του Βελγίου. Καθιστοί: Αλφόνσος ΙΙ΄ της Ισπανίας, Γεώργιος Ε΄ του Ηνωμένου Βασιλείου και Φρειδερίκος Η΄ της Δανίας.

αριστερού άνω άκρου καθυστέρησε, παραμένοντας βραχύτερο από το δεξιό, ενώ εμφάνισε προοδευτικά παραμορφώσεις και δυσκαμψία, τόσο στον ώμο όσο και στον αγκώνα.

Μολαταύτα, μία σχετικά πρόσφατη δημοσίευση έρχεται να ρίξει νέο φως στο ζήτημα, προσανατολίζοντας τη διάγνωση προς άλλη κατεύθυνση. Η μελέτη προέρχεται από το Νοσοκομείο του Καναδά Lois Hole Hospital for Women και την υπογράφουν ο ινδικής καταγωγής καθηγητής Γυναικολογίας και Μαιευτικής Venu Jain με τους συνεργάτες του. Οι συγγραφείς αξιολογούν μία πτώση της μητέρας του Γουλιέλμου στον τέταρτο μήνα της εγκυμοσύνης και επισημαί-

νουν το ελλειμματικό βάρος του νεογνού. Υποστηρίζουν ότι με αφορμή την πτώση της αυτοκράτειρας Βικτωρίας, υπήρξε αναχαίτιση της ανάπτυξης του εμβρύου, εξαιτίας αποκόλλησης του πλακούντα. Στηριζόμενοι στη συνέχεια σε υπερηχογραφικές μετρήσεις, απέδειξαν πειραματικά ότι η αποκόλληση του πλακούντα δυσχεραίνει κατά κανόνα την αιματική ροή που κατευθύνεται στο αριστερό άνω άκρο, και όχι στο δεξιό. Έφθασαν μάλιστα ακόμα μακρύτερα, όταν αποκάλεσαν την αναπηρία του Γουλιέλμου “σύνδρομο Κάιζερ Γουλιέλμου”, αντικαθιστώντας τον παλαιότερο όρο, αυτόν της μαιευτικής παράλυσης τύπου Erb.

Σε πρώτο πλάνο ο Γουλιέλμος Β΄ και στο δεύτερο οι στρατηγοί του, στην έναρξη του Μεγάλου Πολέμου.

Ο ρόλος του Γουλιέλμου Β΄ στις εξελίξεις

Μετά τη δολοφονία του Φερδινάνδου, η Αυστροουγγαρία διέταξε γενική επιστράτευση κηρύσσοντας τον πόλεμο κατά της Σερβίας και βομβαρδίζοντας το Βελιγράδι στις 28 Ιουλίου. Η Ρωσία επιτέθηκε στις 30 Ιουλίου, ως απάντηση στο αίτημα της Σερβίας να σταθεί δίπλα της, σύμμαχος και βοηθός. Η Γερμανία του Κάιζερ καιροφυλακτούσε. Όχι μόνο πρότεινε στην Αυστροουγγαρία την εμπλοκή της σε πολεμικές επιχειρήσεις για τη δήθεν εκδίκηση της Σερβίας, αλλά είχε υποσχεθεί και πλήρη υποστήριξη. Στη συνέχεια, με την εμπλοκή της Ρωσίας, απάντησε με επιστράτευση εναντίον της, χωρίς ενδοιασμούς. Την 1^η Αυγούστου πολεμούσε τους Ρώσους και, δύο ημέρες αργότερα, τους Γάλλους. Επιθυμώντας να εισβάλει στην προαιώνια εχθρό της, τη Γαλλία, παραβίασε την ουδετερότητα του Βελγίου.

Η τελευταία ενέργεια της милитарιστικής Γερμανίας ήταν η αφορμή να εμπλακεί στον πόλεμο η Αγγλία, σύμμαχος του Βελγίου, στις 4 Αυγούστου. Με τη σειρά τους, η Αυστροουγγαρία στράφηκε κατά της Ρωσίας (5 Αυγούστου), η Σερβία κατά της Γερμανίας (6 Αυγούστου), το Μαυροβούνιο κατά της Αυστροουγγαρίας (7 Αυγούστου) και κατά της Γερμανίας (12 Αυγούστου), η Γαλλία και η Αγγλία κατά της Αυστροουγγαρίας (10 Αυγούστου). Δεν άργησε η Ιαπωνία να στραφεί ενάντια στη Γερμανία (28 Αυγούστου) και, ως φυσικό επακόλουθο, η Αυστροουγγαρία κατά της Ιαπωνίας και κατά του Βελγίου (25 και 28 Αυγούστου).

Το παράδοξο είναι ότι η γενική επιστράτευση βρήκε τις αντιμαχόμενες δυνάμεις να πλέουν σε πελάγη έξαλλου ενθουσιασμού, έτοιμες να δώσουν μάθημα η μία στην άλλη, ελπίζοντας σε αίσιο αποτέλεσμα και στον τερματισμό

του πολέμου πριν τα Χριστούγεννα του ίδιου χρόνου. Οι αυταπάτες μιας μποέμικης ζωής που την υποσχόταν η ανεμελιά της Belle Époque, μαζί με τα άλματα της επιστήμης και της τεχνολογίας που έδιναν τη σιγουριά για ένα διαρκές ειρηνικό μέλλον, αλλά και η αίσθηση για τη Μεγάλη Χίμαιρα που σάλπιζε το οριστικό τέλος των πολέμων, παράλληλα με τις διάφορες θεωρίες που πρότειναν ειρηνική λύση στις οικονομικές κρίσεις, απομάκρυναν το ενδεχόμενο επικείμενης σύρραξης.

Όλα κατέρρευσαν στον βωμό μιας μικρόψυχης αντιπαλότητας και μιας εξίσου ανόητης στενοκεφαλιάς. Και τίθεται το ερώτημα: Θα μπορούσαν άραγε να αποφευχθούν, με γνώμονα τις ήρεμες διαβουλεύσεις, τον σεβασμό στις αξιώσεις για ειρηνική συνύπαρξη των λαών, την εκμετάλλευση των επιστημονικών επιτευγμάτων για βελτίωση της ζωής των πολιτών; Η απάντηση καθίσταται δύσκολη και, πάνω από όλα, δεν είναι μονοσήμαντη.

Άλλωστε, τα πράγματα έδειχναν από πριν, πόσο ρευστά ήταν. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Γουλιέλμο, ορισμένες κινήσεις σηματοδότησαν τις επιδιώξεις του, προεξοφλώντας τις εξελίξεις. Όταν αναρριχήθηκε στο υπέρτατο αξίωμα της χώρας, ήταν μόλις 29 ετών και όλοι στη Γερμανία πίστευαν ότι θα τροποποιούσε το Σύνταγμα και θα καθιστούσε τον καγκελάριο υπεύθυνο απέναντι στο Ράιχσταγκ. Τα γεγονότα διέψευσαν τις ελπίδες. Τον Μάρτιο του 1890, ο Γουλιέλμος ανάγκασε τον Μπίσμαρκ να παραιτηθεί από το αξίωμα του καγκελάριου. Ο Μπίσμαρκ -είναι αλήθεια- δεν ήταν πια ο κατάλληλος άνθρωπος για την επίλυση των προβλημάτων, που ο ίδιος είχε προκαλέσει με τη δημιουργία της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Η ενέργεια του Κάιζερ θα ήταν δικαιο-

λογημένη, αν είχε έτοιμη συγκεκριμένη λύση. Εκείνος όμως -πιστός στην ασταθή ιδιοσυγκρασία του- εγκατέλειψε γρήγορα τα αόριστα σχέδιά του για βοήθεια προς τις εργαζόμενες τάξεις, αμέσως μόλις συνάντησε τις πρώτες αντιδράσεις της Αυλής. Το γεγονός προκάλεσε τη δυσαρέσκεια της Ρωσίας, που έσπευσε να συμμαχήσει με τη Γαλλία το 1891.

Οι συνεχείς διαδοχές στη θέση του καγκελάριου, που ακολούθησαν, είχαν ως στόχο τη χάραξη μιας πολιτικής, αποδεκτής τόσο από το Ράιχσταγκ όσο και από τις άρχουσες τάξεις, κάτι που τελικά δεν επετεύχθη. Ελάχιστα προωθήθηκε το θέμα των πολιτικών αλλαγών που απαιτούσε η ταχύρρυθμη εκβιομηχάνιση της Γερμανίας. Όταν ο Μπέρνχαρντ φον Μπύλοβ ορκίστηκε καγκελάριος το 1900, κατόρθωσε να στρέψει αλλού την προσοχή, με τη χάραξη μιας πραγματικά συναρπαστικής εξωτερικής πολιτικής.

Η Βρετανία ήταν η χώρα που έδειξε πρώτη τα αντιγερμανικά της αισθήματα. Και δεν είχε άδικο! Ο Γουλιέλμος έστειλε το 1896 τηλεγράφημα στον πρόεδρο της Νοτιοαφρικανικής Δημοκρατίας Πάουλ Κρούγκερ, για να τον συγχαρεί για τη συντριβή της αγγλοκίνητης επιδρομής Τζέιμσον. Οι γερμανικοί ναυτικοί νόμοι που ψηφίστηκαν το 1897 και το 1900 έθεταν υπό αμφισβήτηση τη θαλασσοκρατορία της Βρετανίας. Όταν το 1904 η Βρετανία διευθέτησε τις διαφορές της με τη Γαλλία, ο Κάιζερ -με πρόταση του Μπύλοβ- αμφισβήτησε τον επόμενο χρόνο στην Ταγγέρη τη θέση της Γαλλίας στο Μαρόκο, διακηρύσσοντας ανερευθρίαστα την υποστήριξη της Γερμανίας στην ανεξαρτησία της γαλλικής αυτής αποικίας.

Το 1908, μετά από μιαν επίσκεψη στην Αγγλία, ο Γουλιέλμος προκάλεσε αναστάτωση στη Γερμανία, όταν έδωσε συνέ-

Ο Γουλιέλμος Β΄ με τους στρατηγούς Χίντενμπουργκ και Λούντεντορφ.

ντευξη στην εφημερίδα "The Daily Telegraph", όπου είπε ότι μεγάλο μέρος του γερμανικού λαού έτρεφε αντιβρετανικά αισθήματα! Λέγεται πως είχε στείλει προηγουμένως το κείμενο της συνέντευξης στον Μπύλοβ για να το εγκρίνει, εκείνος όμως αμέλησε να το διαβάσει. Το γεγονός μείωσε τον ρόλο του Κάιζερ στα δημόσια πράγματα και είχε ως συνέπεια την αντικατάσταση του Μπύλοβ από τον Τέομπάλτ φον Μπέτμαν Χόλβεκ. Οι προσπάθειες του Μπέτμαν να έλθει σε συμφωνία με τη Βρετανία απέτυχαν. Η Βρετανία δεν υποσχόταν ουδετερότητα σε έναν πόλεμο μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας, παρά μόνο υπό τον όρο ότι η Γερμανία θα περιόριζε τον στόλο της. Ο Γουλιέλμος όμως αντιδρούσε.

Σε άλλες περιπτώσεις πάλι, αποδεικνυόταν περισσότερο συνετός και λιγότερο αδιάλλακτος. Στη μαροκινή κρίση του 1911, η Γερμανία υποχώρησε με δική του πρωτοβουλία. Αν έπραττε το αντί-

θετο και στρεφόταν κατά της Γαλλίας για να υποστηρίξει το Μαρόκο, η γερμανογαλλική σύγκρουση θα ήταν αναπόφευκτη. Η εξωτερική πολιτική που υπέγραψε ο Γουλιέλμος, συνέβαλε εξάλλου στη σύμπραξη της τριπλής συμμαχίας μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας, της περίφημης Εγκάρδιας Συνεννόησης ή Αντάντ (Entente Cordiale), την οποία θα έβρισκε απέναντί του με το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου το 1914.

Σταθμοί του Μεγάλου Πολέμου

Η έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε ετοιμοπόλεμη τη Γερμανία και αυτό φάνηκε από τις πρώτες κιόλας ημέρες των αναμετρήσεων, ιδιαίτερα στο Δυτικό μέτωπο. Εδώ τέθηκαν αντιμέτωπες οι δυνάμεις της Γερμανίας με εκείνες της Γαλλίας, της Βρετανίας, του Βελγίου και αργότερα των ΗΠΑ. Η γερμανική πολεμική μηχανή είχε τεράστια πλεονεκτήματα. Το 1915 διέθετε ανώτερη δύναμη

Ο Γουλιέλμος Β΄ εξόριστος στο Αμερόνγκεν το 1919. ΔΕΞΙΑ: Τον Σεπτέμβριο του 1933.

πυρός, ιδιαίτερα σε οβιδοβόλα και μυδραλιοβόλα. Οι αμυντικές θέσεις ήταν ισχυρότερες και ο στρατός καλύτερα εκπαιδευμένος. Εξακολουθούσε μάλιστα να κατέχει μεγάλο τμήμα του Βελγίου και των βιομηχανικών περιοχών της Γαλλίας, μαζί με όλες σχεδόν τις πηγές σιδήρου και χάλυβα.

Παρά τις αρχικές επιτυχίες, ο γερμανικός στρατός γνώρισε την πρώτη του ήττα στη μάχη του Μάρνη, εξαιτίας κυρίως σφαλμάτων της ηγεσίας του, που παρερμήνευε τις προθέσεις των συμμάχων στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η Γερμανία είχε χάσει τη μόνη ευκαιρία ολοκληρωτικής νίκης, τον Σεπτέμβριο του 1914. Το αποτέλεσμα ήταν να εμπλακεί σε μια ανθρωποσφαγή χωρίς προηγούμενο. Κατά τις εναλλασσόμενες φάσεις αυτού του ολέθρου, οι επιτυχίες της μιας ή της άλλης πλευράς ήταν η κατάληψη

λίγων μέτρων εδάφους, ανασκαμμένου από τους κρατήρες των εκρήξεων. Ο πόλεμος χαρακωμάτων που ακολούθησε, έμεινε στην ιστορία ως μια θλιβερή βιωματική εμπειρία που πάσχισαν όλοι να ξεχάσουν.

Στη διάρκεια του 1916 λυσομανούσε η μεγάλη μάχη του Βερντέν και για ένα μεγάλο μέρος του 1917, ο βρετανικός στρατός αιμορραγούσε, θυσιάζοντας στον βωμό του θεού του πολέμου τεράστιες ανθρώπινες μάζες, στοχεύοντας να τσακίσει το ηθικό του γερμανικού στρατού. Το 1917, ο πόλεμος με τη Ρωσία έληξε με συνθηκολόγηση του τσάρου Νικολάου Β΄, γεγονός που στοίχισε στον ίδιο την παραίτησή του τον Μάρτιο και τη δολοφονία του, μαζί με την οικογένειά του, τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς. Για τους Γερμανούς όμως, η κύρια επίπτωση ήταν ότι μπόρεσαν να ρίξουν στο

Ο Γουλιέλμος με τον πρώτο εξάδελφό του, τσάρο της Ρωσίας Νικόλαο Β' Ρομανώφ.

Δυτικό μέτωπο πολλές από τις μεραρχίες που είχαν χρησιμοποιήσει στο Ανατολικό, σε μια ακόμα προσπάθεια να διασπάσουν τις αγγλογαλλικές γραμμές και να καταλάβουν το Παρίσι.

Στις αρχές του 1918, ήταν ολοφάνερο ότι ο γερμανικός στρατός είχε εξαντληθεί και το ηθικό του γερμανικού λαού είχε υπονομευθεί από τον οικονομικό αποκλεισμό. Στη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων, η επιβίωση νέων μεθόδων εξόντωσης του εχθρού έφθασε σε δυσθεώρητα ύψη και από τις δύο πλευρές. Τα άρματα μάχης τελειοποιήθηκαν. Το αεροπλάνο, που οι αδελφοί Ράιτ είχαν μόλις πριν λίγα χρόνια κατασκευάσει, χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως αναγνωριστικό και, στη συνέχεια, για τον βομβαρδισμό των αντιπάλων. Η ναυτική αεροπορία μετέτρεψε σε αξιόμαχη μηχανή το πολεμικό ναυτικό, με την κατασκευή των πρώτων αεροπλανοφόρων

και των πρώτων υδροπλάνων. Τα γερμανικά υποβρύχια κέρδισαν τη μάχη των ωκεανών υιοθετώντας ανορθόδοξες μεθόδους, καθώς δεν δίσταζαν να τορπιλίζουν εμπορικά και επιβατηγά πλοία, γεγονός που εξαγρίωνε τον πρόεδρο των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον. Τα δηλητηριώδη αέρια έκαναν επίσης την εμφάνισή τους στον πόλεμο αυτόν, για να δικαιολογήσουν το ανήθικο της ανθρώπινης θηριωδίας σε όλο της το μεγαλείο! Για μερικές ημέρες, την άνοιξη του 1918, ο Κάιζερ, που εύκολα εντυπωσιαζόταν, νόμιζε πως η νίκη ήταν κοντά και ο θρίμβος πλησίαζε. Αλλά οι σύμμαχοι είχαν τώρα ανακτήσει το θάρρος τους. Ενόσω έφθαναν συνεχώς εφοδία από τις Ηνωμένες Πολιτείες και οι αμερικανικές μεραρχίες είχαν ήδη αποβιβαστεί σε ευρωπαϊκό έδαφος, το τέλος ερχόταν με ταχείς ρυθμούς, με την πλάστιγγα της νίκης να γέρνει προς το μέρος τους.

Συμπερασματικά, η έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν μία πρωτοβουλία, που την υπαγόρευαν οι μικρόψυχες αντιπαλότητες, το υπερφίαλο των στρατιωτικών ηγετών και οι αυταπάτες για μια εύκολη διεκπεραίωση πολιτικών και οικονομικών διαφορών στο θέατρο των επιχειρήσεων, ενώ την προσυπέγραφε ο Γουλιέλμος, ένας άνθρωπος με αισθήματα μειοψηφίας, τα οποία αγωνιζόταν ν' αντισταθμίσει με αποφάσεις μεγαλείου και οικουμενικής υπεροχής. Και ενώ ο πόλεμος άρχισε ως μια απόπειρα για να σωθεί η Αυστροουγγαρία από την κατάρρευση, στη συνέχεια μετατράπηκε σε παγκόσμια σύρραξη με τις ευλογίες της Γερμανίας του Κάιζερ. Ο Γουλιέλμος, έχοντας ενθαρρύνει τους Αυστριακούς να ακολουθήσουν αδιάλλακτη πολιτική, φοβήθηκε όταν μάντεψε τον επικείμενο πόλεμο, αλλά δεν μπορούσε να σταματήσει την πραγματοποίηση της επιστράτευσης που αυτός είχε

Αυτοεξόριστος στην Ολλανδία, με τη δεύτερη σύζυγό του και την κόρη της.

δώσει εντολή να προετοιμάσουν οι στρατηγοί του.

Αυτοεξορία

Τολμώντας να επιμείνουμε στην κριτική της “πολιτικής τακτικής” του Γουλιέλμου, θα λέγαμε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου, μολονότι ήταν κατ’ όνομα αρχιστράτηγος, δεν επιχειρήσε να αντιταχθεί στους στρατηγούς του όταν ανέλαβαν οι ίδιοι τη διεξαγωγή του. Αντί να αμφισβητεί, ενθάρρυνε τους μεγαλεπήβολους αιμοκαρείς σκοπούς των στρατηγών και πολιτικών, που απέκλειαν κάθε δυνατότητα συμβιβαστικής λύσης και ειρήνης. Όταν το φθινόπωρο του 1918 αντιλήφθηκε ότι η Γερμανία είχε χάσει τον πόλεμο, δεν θεώρησε ως αναπόδραστο ενδεχόμενο και την απώλεια του θρόνου του. Παρά την αρχική άρνησή του, αναγκάστηκε τελικά να παραιτηθεί στις 9 Νοεμ-

βρίου, όταν πείστηκε να ζητήσει άσυλο στην Ολλανδία.

Ο Κάιζερ απέφυγε την αιχμαλωσία και ίσως και τον θάνατο αλλά, ταυτόχρονα, δεν μπόρεσε να διατηρήσει τη μοναρχία στη Γερμανία. Η αυτοεξορία του λειτούργησε προφανώς ως αντίβαρο στη διάχυτη δυσαρέσκεια απέναντι στο πρόσωπό του για τους διάφορους χειρισμούς που επέλεξε πριν την τελική ήττα. Το 1945, ο Χίτλερ, σε παρόμοια περίπτωση, μέσα σε ένα βομβαρδιζόμενο από τους Σοβιετικούς Βερολίνο, προτίμησε την αυτοκτονία.

Ωστόσο, τα γεγονότα εξελίσσονταν ραγδαίως. Στις 11 το πρωί της 11ης του 11^{ου} μηνός (Νοεμβρίου) 1918, δόθηκε στο Δυτικό μέτωπο η εντολή για κατάπαυση του πυρός, για πρώτη φορά από το 1914. Στο μεταξύ, η Οθωμανική αυτοκρατορία, η Αυστροουγγαρία και η

Βουλγαρία είχαν καταρρεύσει, ενώ η Γερμανία είχε μείνει μόνη στο πεδίο της μάχης. Μετά την αναχώρηση του Γουλιέλμου για την Ολλανδία, εγκαθιδρύθηκε δημοκρατικό πολίτευμα με πρόεδρο τον σοσιαλιστή Έμπερτ. Ο Έμπερτ υποστηριζόταν από τους στρατιωτικούς, που είχαν την ανάγκη των σοσιαλιστών για να αντιμετωπίσουν τις κομμουνιστικές εξεγέρσεις. Τελικά, οι Γερμανοί δέχτηκαν την ανακωχή. Υποχρεώθηκαν να παραδώσουν όλα τους τα πυροβόλα, τα αεροπλάνα και τον στόλο τους και να αποσυρθούν εντός των συνόρων τους.

Ο απολογισμός του πολέμου ήταν 8 εκατομμύρια νεκροί στα πεδία των μαχών, ενώ πολύ περισσότεροι ήταν εκείνοι που υπέκυψαν στα τραύματά τους, την πείνα και τις επιδημίες. Όταν οι γερμανικές στρατιές ξαναγύρισαν στην πατρίδα τους, ο πρόεδρος Έμπερτ διακήρυξε πως ποτέ δεν είχαν ηττηθεί. Δημιουργήθηκε έτσι, από την αρχή κιόλας, ο μύθος ότι η Γερμανία είχε προδοθεί από τους πολιτικούς της και ότι ο στρατός της ήταν ανίκητος. Ήταν φυσικά ένας μύθος, που δεν θα αργούσε να προξενήσει ανυπολόγιστες ζημιές.

Στην αίθουσα των κατόπτρων στις Βερσαλλίες, υπογράφηκε η περιώνυμη συνθήκη στις 28 Ιουνίου 1919, ακριβώς πέντε ολόκληρα χρόνια μετά τη δολοφονία του Φερδινάνδου. Την υπογραφή τους επισφράγισαν οι αρχηγοί των νικητών της Αντάντ και της ηττημένης Γερμανίας. Ο Γουλιέλμος ήταν απών. Σύμφωνα με τη συνθήκη των Βερσαλλιών, η Γερμανία υποχρεώθηκε να πληρώσει αποζημιώσεις ύψους 226 δισεκατομμυρίων χρυσών μάρκων για τις καταστροφές που προκάλεσε, να μειώσει τη δύναμη του στρατού της σε 100.000 άντρες και τον στόλο της σε δυναμικό 108.000 τόνων. Υποχρεώθηκε επίσης σε μεγάλες εδαφικές παραχωρήσεις. Με άλλα λό-

Ο Γουλιέλμος Β΄ τον χειμώνα του 1933.

για, έχασε σχεδόν 75.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα από το έδαφός της, μεθερμηνευόμενα σε 7 εκατομμύρια κατοίκους, μαζί με όλες τις αποικίες της. Οι ποταμοί της χώρας διεθνοποιήθηκαν, η περιοχή της Ρηνανίας αποστρατικοποιήθηκε για τα επόμενα 15 χρόνια, οι γερμανικές αξίες στο εξωτερικό δημεύτηκαν και το 90% του γερμανικού εμπορικού στόλου παραδόθηκε στους συμμάχους, ως αντάλλαγμα για τις ζημιές που είχαν προκληθεί στα συμμαχικά εμπορικά πλοία στη διάρκεια του πολέμου. Συμπερασματικά, η Γερμανία περιορίστηκε αυστηρά, τόσο σε θέματα εμπορίου όσο και σε στρατιωτικές δυνάμεις και οργάνωση. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η συνθήκη αυτή αποτέλεσε μία από τις αιτίες για το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετά από είκοσι ακριβώς χρόνια.

Επιστρέφοντας στον αυτοεξόριστο Γουλιέλμο, οφείλουμε μια αποτίμηση της

προσωπικότητας και του έργου του. Ο Κάιζερ διακήρυξε συχνά με στόμφο ότι ήταν ο άνθρωπος που έπαιρνε τις αποφάσεις. Η αλήθεια είναι ότι το γερμανικό Σύνταγμα του 1871 έδινε κάποιες εξουσίες στον Κάιζερ για να δικαιολογούνται οι απόψεις του. Έτσι εξηγείται η στάση των δημοσιολόγων και των Βρετανών δημοσιογράφων εκείνης της εποχής που επέμεναν να τον παρουσιάζουν ως τον άνθρωπο που, περισσότερο απ' οποιονδήποτε άλλον, είχε αποφασίσει τη διενέργεια του πολέμου. Με την πάροδο όμως του χρόνου, οι ιστορικοί βλέπουν τον Γουλιέλμο ως συνεργό μάλλον παρά ως πρωταίτιο.

Στα χρόνια μετά το 1890, οι ανώτερες και οι μεσαίες τάξεις στη Γερμανία θα ήθελαν να έχει μεγαλύτερη βαρύτητα η γνώμη τους στις παγκόσμιες διασκέψεις, ανεξάρτητα από το άτομο που θα καθόταν στον θρόνο. Μία ήταν η λαχτάρα τους: "να γίνει κάποτε η Γερμανία μια αδιαφιλονίκητη παγκόσμια δύναμη". Ο Γουλιέλμος, αντί να διαβλέψει τον κίνδυνο των αναπόφευκτων συγκρούσεων που καιροφυλακτούσαν στην πραγμάτωση αυτού του ονείρου και αντί να χρησιμοποιήσει την επιρροή του για να συγκρατήσει αυτές τις ορέξεις, τις ενίσχυσε και ο ίδιος. Ιδιαίτερα, με την απόφασή του να δημιουργήσει έναν αξιόμαχο γερμανικό στόλο, για τον οποίο θα ήταν περήφανη η πατρίδα του! Αν και εύστροφος, καλοπροαίρετος και οραματιστής, ο Γουλιέλμος είχε το ελάττωμα να συμπεριφέρεται με το γενικό ρεύμα, αντί να αντιστέκεται και να επιδεικνύει διορατικότητα και δύναμη κρίσης.

Απεβίωσε εξόριστος το 1941, αφού τα τελευταία χρόνια της ζωής του τα πέρασε, ως φιλήσυχος γαιοκτήμονας, στο Ντόορν της Ολλανδίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Nj. Ashton, D. Hellema, *Hanging the Kaiser, Anglo-Dutch relations and the fate of Wilhelm II, 1918-20*, Diplomacy & Statecraft (2000); 11(2), σσ. 53-78.
- Vr. Berghahn, *Structure and agency in Wilhelmine Germany: The history of the German Empire-past, present, and future. The Kaiser: New research on Wilhelm II's role in imperial Germany*, σσ. 281-293, 2003.
- George M. Carter, *Nicholas and Wilhelm: three royal cousins and the road to WorldWar I*, Knopf Doubleday Publishing Group, 2010.
- HH.Herwig, *Luxury Fleet, the imperial German Navy 1888-1918*, London: The Ashfield Press, 1980.
- RR. Mac Lean, *Kaiser Wilhelm II and the British royal family: Anglo-German dynastic relations in political context, 1890-1914*, *History* (2001); 86(284), σσ. 478-502.
- JCG Röhl, *The Kaiser and his court: Wilhelm II and the government of Germany*, Cambridge University Press, 1994.
- Röhl JCG. *Young Wilhelm: The Kaiser's early life, 1859-1888*, Cambridge University Press, 1998.
- Jain Venu et al, *Kaiser Wilhelm syndrome: obstetric trauma or placental insult in a historical case mimicking Erb's palsy. Med Hypotheses* (2005); 65(1), σσ. 185-191.
- Στρατής Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1956.
- Έριχ Μαρία Ρεμάρκ, *Ουδέν νεώτερον από το Δυτικό μέτωπο*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 1993.

Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι Χειρουργός Ορθοπεδικός, Διδάκτωρ Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

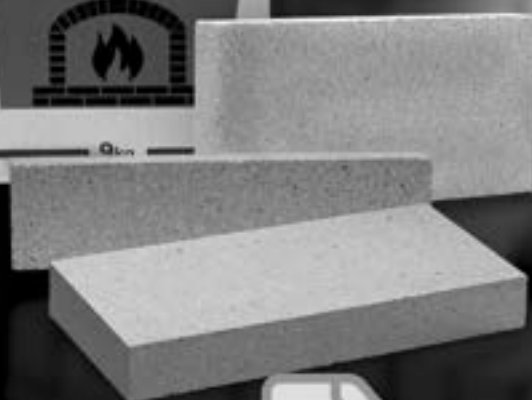
Το πληρέστερο
eshop
Δομικών Υλικών

baumarket.gr
ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

Προετοιμάζουμε το τζάκι για το χειμώνα

Με πυρότουβλα και πυρίμαχες
πλάκες από το Baumarket

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

Εξειδικευμένη
Τεχνική Υποστήριξη

baumarket.gr

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

210 55 80 120-1

ΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΤΟΥ ΦΛΩΜΠΕΡ

ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο Γκυστάβ Φλωμπέρ γεννήθηκε το 1821 στο Ρουάν (Σαιν Μαριτίμ) και πέθανε το 1880 στο Κρουασέ, κοντά στη Ρουέν. Άρχισε να σπουδάζει νομικά στο Παρίσι, ύστερα όμως από μια σοβαρή νευρασθένεια αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις σπουδές του. Εγκαταστάθηκε στο οικογενειακό κτήμα του στο Κρουασέ, από το οποίο σπάνια απομακρυνόταν, και έζησε μian ήρεμη ζωή, αφιερωμένη στη συγγραφή. Η έφεσή του Φλωμπέρ στη συγγραφή

Το θέατρο του Λουξεμβούργου (1816-1868).

ανάγεται στην πρόωρη αγάπη του για το θέατρο. Από τα πρώτα του νεανικά έργα, τα οποία έμειναν ημιτελή, μεταξύ 1843 και 1845 ασχολείται με την πρώτη έκδοση της *“Αισθηματικής Αγωγής”*, η οποία δημοσιεύτηκε το 1869.

Από το 1863 έως και το 1869 ξαναγράφει το ίδιο έργο, πιο εκσυγχρονισμένο στην εποχή του και το οποίο μερικοί κριτικοί θεωρούν ως το καλύτερο βιβλίο του. Η *“Αισθηματική Αγωγή”* είναι, όπως σημείωσε ο ίδιος ο συγγραφέας στην αρχή της γένεσής της, ένα «παρισινό μυθιστόρημα». Επιλέγει έναν αριθμό εντυπωσιακών ιστορικο-κοινωνικών γεγονότων, τα οργανώνει, τα κατανέμει και τα τοποθετεί σε συγκεκριμένο πλαίσιο, ανάμεσα το Παρίσι και την επαρχία. Με φόντο το Παρίσι του 19ου αιώνα, αναπλάθει τα αισθήματα, τις ψυχικές καταστάσεις, τις κρυφές επιθυμίες των νεανικών του χρόνων και φτάνει στην αποτυχία μιας προσωπικής φαντασίωσης που πλανάται μέσα σε απρόβλεπτες και δαιδαλώδεις καταστάσεις. Στις 6 Δεκεμβρίου 1864 γράφει ο ίδιος στην δεσποινίδα Λερουαγιέ Ντε Σαντεπί: «Νά'μαι τώρα δεμένος σ' ένα μυθιστόρημα μοντέρνων ηθών που εξελίσσεται στο Παρίσι».

Τοπογραφία και Ιστορία

Είναι γεγονός ότι ο Φλωμπέρ αντικατοπτρίζει την παρισινή κοινωνία του 19ου αιώνα. Η *Αισθηματική Αγωγή* έχει ως αφηγήτρια την 15η Σεπτεμβρίου του 1840 και ολοκληρώνεται το χειμώνα του 1867. Η ιστορία εκτυλίσσεται σ' ένα χρονικό διάστημα 27 ετών που χαράσσουν σημαντικές ημερομηνίες. 1848: Η περίοδος αυτή είναι πλούσια σε πολιτικές και τεχνολογικές αναταραχές.

Η βιομηχανική επανάσταση, η Δεύτερη Γαλλική Δημοκρατία και η Μπελ Επόκ αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες της παρισινής ανάπτυξης. Το 1840, οι σιδηροδρομικές συγκοινωνίες επέτρεψαν την εισροή ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών στο βιομηχανικό Παρίσι. Την ίδια εποχή, ο διάσημος αρχιτέκτονας Οσμάν, για να ομορφύνει την πόλη, επιδιώκει να μετατρέψει τους μεσαιωνικούς δρόμους σε λεωφόρους και τις παλαιότερες προ-

σόψεις των κτιρίων σε νεοκλασικές. Ο Φρεντερίκ, παρατηρεί τα εργοστάσια του Ιβρύ-Συρ-Σεν.

Λέει: «Μακριά κάπνιζαν ψηλές καμινάδες εργοστασίων. Μετά, γύρισαν προς το Ιβρύ». Πράγματι, την εποχή εκείνη υπήρχαν εκατό εργοστάσια και βιοτεχνίες μέσα και γύρω από το Παρίσι. Μετά τις διανοίξεις και τις απαλλοτριώσεις έκλεισαν πολλές βιοτεχνίες. Η πολιτική της ριζικής ανανέωσης στο κέντρο της πρωτεύουσας προκαλεί μια πληθυσμιακή συσσώρευση χαμηλών εισοδηματιών που είχαν απομακρυνθεί προς τους μεθωριακούς δήμους λόγω της απαλλοτρίωσης των κατοικιών. Ολόκληρες εργατικές γειτονιές εξαφανίστηκαν από προσώπου γης για να δημιουργηθούν στη θέση τους τα περίφημα μεγάλα βουλε-

Ο Γκυστάβ Φλωμπέρ (1821-1880), μέσα από το έργο του εκφράζει την περιφρόνησή του για την κοινωνία των μπουρζουά και ένα ρομαντικό ενδιαφέρον για τα εξωτικά θέματα ιστορικού ενδιαφέροντος.

βάρτα, η οδός Σεν Μισέλ, το δάσος της Βουλώνης, η όπερα, καινούργιες γέφυρες του Σηκουάνα, αλλά και ένα νέο σύστημα ύδρευσης και ένα γιγαντιαίο αποχετευτικό δίκτυο. Έτσι, το 1850, το Παρίσι ήταν μια πόλη με στενούς και σκοτεινούς δρόμους. Η έλλειψη εξυγίανσης του πόσιμου νερού προκάλεσε μια από τις πιο σοβαρές πληθυσμιακές καταστροφές καθώς εκδηλώνονταν μεγάλες επιδημίες,

Το Παρίσι του Φλωμπέρ βρίσκεται ανάμεσα στο παλιό και το νέο Παρίσι. Μια μία γκρίζα και σκοτεινή πόλη η οποία στη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας του Ναπολέοντα του 3ου συνεπικουρούμενου από τον βαρόνο Οσμάν, γενικό γραμματέα της Περιφέρειας του Παρισιού, θα αλλάξουν την εικόνα της πόλης. Η κρίση που είχε πλήξει τη Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες το 1848, πυροδότησε ένα παλιρροϊκό κύμα κοινωνικών επαναστάσεων σε πολλές χώρες της ηπείρου. Στο Παρίσι, ο βαρόνος Οσμάν είχε συνειδητοποιήσει ότι η προσφυγή σε φαραωνικά πολεοδομικά προγράμματα και έργα υποδομών αποτελεί ισχυρό μοχλό για την αντιμετώπιση σοβαρών οικονομικών κρίσεων.

Μετά την ήττα της εξέγερσης, ο Ναπολέων Βοναπάρτης, που αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, εγκαινίασε ένα τεράστιο πρόγραμμα δημοσίων έργων, με στόχο την παραγωγική κινητοποίηση των λιμναζόντων κεφαλαίων και την απορρόφηση της ανεργίας. Σ' αυτό το πλαίσιο, επιστράτευσε τον Ζορζ Εζέν Οσμάν, νομάρχη στην περιοχή του Σηκουάνα, στον οποίο ανέθεσε τη μεταμόρφωση της γαλλικής πρωτεύουσας. Το Παρίσι μεταμορφώνεται σε μια σύγχρονη πόλη με σιδηροδρόμους, συγκοινωνιακούς κόμβους, εργοστάσια, σταθμούς τρένων, πάρκα, μεγάλα καταστήματα. Κατά την Françoise Choay «Στόχος

του ήταν να ενοποιήσει και να μετασχηματίσει σε ένα λειτουργικό πλάνο την τεράστια αυτή καταναλωτική αγορά, το πελώριο εργαστήριο της πόλης του Παρισιού».

Ο αισθητικός ρεαλισμός του Φλωμπέρ

Ο Φλωμπέρ αφοσιώνεται στο δόγμα «η τέχνη για την τέχνη». Μοιράζεται με τους παρνασσιακούς τη λατρεία του ωραίου, αλλά απομακρύνεται από αυτούς έχοντας επιλέξει να παρατηρεί την εποχή του με ερευνητική, προσεκτική και αντικειμενική ματιά. Χρησιμοποιεί το χρόνο, το χώρο και τα πρόσωπα της ιστορίας του, έτσι ώστε όσα αφηγείται να έχουν εκτός από αληθοφάνεια σε σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα και μια εσωτερική αναφορά, μια χωροχρονική και ψυχολογική αιτιότητα.

Σύμφωνα με τον Φλωμπέρ: «Όσοι γράφουν δεν κάνουν κάτι περισσότερο από το να περιγράφουν». Υιοθετεί την τέχνη για την τέχνη, που παρουσιάζεται αργότερα γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα και είναι σ' αυτό το σημείο πρωτοπόρος. Έλεγε επίσης: «Θεωρώ δευτερεύουσα την τεχνική λεπτομέρεια, την τοπική πληροφορία, [...] ψάχνω πάνω από όλα την ομορφιά, για την οποία οι σύντροφοί μου νοιάζονται μέτρια». Δίνει έμφαση στις αστικές συνήθειες της εποχής του. Συλλαμβάνει φωτογραφικά την Παρισινή καθημερινότητα μεταφέροντας την εικόνα σε επιφάνεια ρεαλιστικών διαστάσεων και δηλώνει ότι: «Το αληθινό, δεν υπάρχει αληθινό αλλά τρόποι που βλέπουμε». Σε ένα από τα Καρνέ των Σημειώσεών του γράφει ότι: «Ο πραγματικός συγγραφέας είναι εκείνος που δίκως να βγει από το ίδιο θέμα μπορεί να κάνει σε τρεις τόμους ή σε τρεις σελίδες μια αφήγηση, μια περιγραφή, μια ανάλυση και ένα διάλογο».

Οπτική ιδιοσυγκρασία

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Φλωμπέρ, είχε οπτική ιδιοσυγκρασία, και εμμονή για την πλαισιωμένη εικόνα-μήνυμα. Πολλές βέβαια εικόνες μας αφήνει να τις φτιάξουμε από μόνοι μας. Άλλωστε, σέβεται την πραγματικότητα, υποστηρίζει την περιγραφή και εντυπωσιάζει τους συγχρόνους του από το πρώτο του ακόμη έργο την διάσημη Μαντάμ Μποβαρύ, το 1857. Για την εξιστόρηση των μεταμορφώσεων του Παρισιού κάνει εκτενείς έρευνες και μας αφήνει χρήσιμες πληροφορίες στα Καρνέ των σημειώσεων. για την εποχή του και από άτομα που μπορούσαν να τον ενημερώσουν αλλά κάνει και αναγνωριστικές επισκέψεις σε χώρους που θα ωφελούσαν στις περιγραφές του. Για τις εικόνες της πόλης, η οπτική και διεισδυτική ματιά του μας δίνει όλα τα στοιχεία για να συνθέσουμε από μόνοι μας την Παρισινή εικόνα. Υποστηρίζει ότι: «τα ωραία πράγματα δεν χρειάζονται περιγραφές».

Και ο Ζαν Μπρουνό, αφού διάβασε τα χειρόγραφα των έργων της νεότητάς του Φλωμπέρ υποστηρίζει ότι: «Οι περιγραφές είναι υπερφορτωμένες είτε αφορούν τα πρόσωπα είτε τα πράγματα».¹ Η ονειροπόληση συμπληρώνει το ντεκόρ της αφήγησης και της πραγματικότητας διότι είναι πηγαία και φυσική: «Αυτό που θεωρώ υψηλότερο στην τέχνη και το πιο δύσκολο δεν είναι ούτε να σας κάνω να κλάψετε, ούτε να σας φέρω σε αδιέξοδο ή σε οργή, αλλά να ενεργήσω με φυσικό τρόπο και να σας κάνω να ονειρευτείτε». Υπογραμμίζει τις μεταμορφώσεις και τις αντιθέσεις της πόλης: «Πίσω από τον Κεραμεικό, ο ουρανός έπαιρνε τη σκιά του σχιστόλιθου. Τα δέντρα του κήπου σχημάτιζαν δύο τεράστιες μάζες, που ήταν στην κορυφή. Οι καμινάδες με το γκάζι ήταν αναμμένες και ο Σηκουάνας, πρασινωπός σε όλη του την έκταση, έσκιζε

τους ασημένιους αντικατοπτρισμούς απέναντι στις στήλες των γεφυρών».

Προβάλλει τις αντανάκλασεις και τις γυάλινες επιφάνειες που δυναμώνουν την οπτική γωνία του τοπίου: «Ο ήλιος έδυε. Κάποια τζάμια των σπιτιών, μέσα στη Σιτέ, γυάλιζαν πιο μακριά σαν χρυσές πλάκες, ενώ, από πίσω, στα δεξιά, οι πύργοι της Παναγίας των Παρισίων, σε προφίλ, διαγράφονταν σκούροι στο βαθυγάλο ουρανό, λουσμένο απαλά με γκρίζους ατμούς στον ορίζοντα». Κάνει επίσης επιλεκτικές αναφορές καθώς εστιάζει το βλέμμα του Φρεντερίκ πάνω στα παρισινά μνημεία: «Ο πύργος του Σαιν-Ζακ, το Δημαρχείο, οι εκκλησίες Σαιν-Ζερβαί, Σαιν-Λουί και Σαιν-Πωλ υψώνονταν αντίκρυ, ανάμεσα στις στέγες που χάνονταν η μια μες στην άλλη, και το αγαλματάκι της στήλης του Ιουλίου άστραφτε ανατολικά σαν μεγάλο

χρυσό αστέρι, ενώ στην άλλη άκρη ο θόλος του Κεραμεικού καμπύλωνε στον ουρανό το βαρύ του γαλάζιο όγκο[...].

Παράλληλα καθώς περιγράφει τα κτίρια, παίζει με τις αντιθέσεις [θόλος του Κεραμεικού/ στήλη του Ιουλίου] και με τις παρομοιώσεις [το αγαλματάκι άστραφτε... σαν μεγάλο αστέρι]. Ο Φλωμπέρ αφηγείται πραγματικά γεγονότα, επισκέπτεται ο ίδιος τους χώρους μέσα από τον κεντρικό ήρωά του Φρεντερίκ ο οποίος διαγράφει μια κυκλική πορεία μέσα στο Παρίσι. Μερικοί δρόμοι, λεωφόροι, μνημεία παραμένουν ορόσημα της πορείας του. Απαντάει στον Σαιντ Μπεβ που τον κατηγορεί για τις πολλές περιγραφές του: «Δεν υπάρχει στο βιβλίο μου, μια απομονωμένη, ελεύθερη περιγραφή, όλες εξυπηρετούν τους χαρακτήρες μου και έχουν μια μακρινή ή άμεση επίδραση στη δράση».

Η λεωφόρος της Όπερας το 1877 και σήμερα.

Τοπογραφία και κοινωνία

Όταν ο Φρεντερίκ φεύγει από το Καρτιέ Λατέν για να εγκατασταθεί στη δεξιά όχθη, από την άλλη πλευρά του ποταμού Σηκουάνα, πλησιάζει τα σύνορα που χωρίζουν τον Σηκουάνα σε αριστερή και δεξιά όχθη. Από το διαμέρισμά του στην όχθη Ναπολέων έχει οπτικό πεδίο πάνω στη συνοικία των λεωφόρων.

Χάρη στην εσωτερική εστίαση, ο χαρακτήρας σχετίζεται με τον τόπο που εκπροσωπείται και επομένως συχνά έμμεσα με τις αισθήσεις του. «Περνούσε ώρες να κοιτάζει, από ψηλά από το μπαλκόνι του, τον ποταμό που κυλούσε ανάμεσα στις γκρίζες αποβάθρες, μαυρισμένες, σε κάποια σημεία από θέση σε θέση, από την μαυρίλα των υπονόμων, με μια πλωτή γέφυρα πλυστρών αγκυροβολημένα κοντά στην ακτή, όπου μικρά παιδιά κάποιες φορές διασκεδάζαν, μέσα στο βούρκο, κάνοντας μπάνιο ένα κανίς».

Επίσης, ο Φλωμπέρ αποτυπώνει την κοινωνική διαστρωμάτωση κάνοντας μια κοινωνική γεωγραφία. Για παράδειγμα, οι πλούσιοι Νταμπρέζ κατοικούν στο Φομπούρ Σαιν-Ζερμαίν. Μας λέει: «Ο κ. Νταμπρέζ λεγόταν κόμης ντ' Αμπρέζ. Αλλά από το 1825, εγκαταλείποντας λίγο λίγο την αριστοκρατία και το κόμμα του, είχε στραφεί στη βιομηχανία· και, με το αψί του μέσα σ' όλα τα γραφεία, με το χέρι του μέσα σ' όλες τις επιχειρήσεις, καιροφυλακτώντας κάθε καλή ευκαιρία, επιτήδειος σαν Έλληνας και εργατικός σαν Ωβερνιάτης, είχε κάνει σημαντική περιουσία».

Το 1840 μέσα στον Φλωμπέρ υπάρχουν δυο κόσμοι: οι συνοικίες των φτωχών στην αριστερή όχθη και οι συνοικίες των πλουσίων στη δεξιά όχθη του Σηκουάνα. Ο Φρεντερίκ με το Καρτιέ Λατέν μάς μεταφέρει την εικόνα της επαρχίας: «Βρίσκονταν στη μέση του κήπου όταν ο υπάλληλος του Αρνού, κρατώντας την ανάσα

του, μόρφασε και βάλθηκε να κάνει τον κόκορα. Τότε όλα τα κοκόρια των περιχώρων του αποκρίθηκαν με παρατεταμένα κουκουρικού [...]».

Σ' αυτή τη συνοικία δεν υπήρχε η ζωντάνια και η φωτεινότητα της λεωφόρου. «Οι δρόμοι ήταν άδειοι, χωρίς βιτρίνες και αυτοκίνητα. Τα πάντα ανήκαν σε μια παλιά τάξη πραγμάτων· υπήρχαν μόνο λιθόστρωτοι δρόμοι που φωτίζονταν από φανάρια. Η γειτονιά αντιτεκόταν σε κάθε αλλαγή και πρόοδο. Βρισκόταν σε μια αδράνεια». Ο Φλωμπέρ, μάς περιγράφει την καθημερινότητα του Φρεντερίκ δίνοντας συγχρόνως με τις τοπικές, χρονικές αναφορές: «Στις 8 η ώρα το πρωί, κατέβαινε τα υψώματα της Μονμάρτης, για να πάρει το άσπρο κρασί στην οδό Νοτρ-Νταμ ντε Βικτουάρ. Το μεσημεριανό του, το οποίο ακολουθούσαν πολλές παρτίδες μπιλιάρδο, κρατούσε μέχρι τις τρεις η ώρα». Στη δεξιά όχθη, στις μεγάλες λεωφόρους αντικαταστάθηκε το φανάρι του λαδιού από το φανάρι του γκαζιού. Τα στοιχεία αυτά έδιναν ευρυχωρία, ακτινοβολία και άνεση. Ο κόσμος άλλαξε τις συνήθειές του μαθαίνοντας στις διασκεδάσεις.

Κοινωνία και ενδυμασία

Ο Φλωμπέρ περιγράφει με ακρίβεια την ενδυμασία των αστών. Μας λέει: «Σχεδόν όλοι οι άντρες ήταν ντυμένοι με καρώ υφάσματα και κάποιοι με μαύρα παντελόνια πάρα την βραδινή δροσιά. Ανάβαμε τα φώτα».

Γαστρονομικοί πίνακες του

Φλωμπέρ στην Αισθηματική Αγωγή

Η γαστρονομία κατέχει σημαντική θέση στην παρισινή ζωή του 19ου αιώνα. Ο Φλωμπέρ την ανάγει σε μια μορφή έντεχνης λογοτεχνίας, που με έμπνευση ζωγραφίζει πίνακες εξεζητημένων γευμάτων. Για παράδειγμα για το σερβιρισμένο

γεύμα στο σπίτι των Νταμπρέζ ο Φρεντερίκ μάς λέει: «Κάτω από τα πράσινα φύλλα ενός ανανά, στη μέση του τραπεζομάντιλου, απλωνόταν μια τσιπούρα με το ρύγχος της στραμμένο σ' ένα κομμάτι αγριοκάτσικου, αγγίζοντας με την ουρά της μια στοίβα από караβίδες. Σύκα, κεράσια τεράστια, αχλάδια και σταφύλια (πρώιμα της παρισινής καλλιέργειας) υψώνονταν σε σχήμα πυραμίδας μέσα σε μπλε πανέρια· ένα μπουκέτο λουλούδια, εδώ κι εκεί, έσμιγε με τα ανοιχτόχρωμα ασημικά». Μας περιγράφει ότι ο Φρεντερίκ θέλησε να δειπνήσει [...] στο Χρυσό Σπίτι, σ' ένα ιδιαίτερο δωματάκι. Ένα άλλο εστιατόριο της μόδας ήταν το Βεφούρ όπου ο συγγραφέας τονίζει τους

χώρους, τον φωτισμό, τις ενδυμασίες, το διάκοσμο τα πολυτελή έπιπλα, τη μεγάλη ποικιλία πρωτοτύπων κουβέρ.

Παιχνίδι των χρωμάτων και των αντανακλάσεων

Η χρωματική ποικιλία των μνημείων έρχεται σε αντίθεση με το γκριζάρισμα του Σηκουάνα. Βρίσκουμε επίσης μια αντίθεση στα σχήματα (στήλες και θόλος), στα χρώματα (χρυσό και μπλε) και στα σύμβολα που αναπαριστούν τα μνημεία (Επανάσταση και Μοναρχία). Πρέπει να επισημάνουμε ότι με τις ιστορικές αναφορές των μνημείων δεν γίνονται αισθητικές παρατηρήσεις. «Ο Σηκουάνας κυλούσε ήσυχα. Ο ουρανός ήταν καταγάλανος

«Ένα καφέ στο Παρίσι», έργο του Ίλια Ρεπίν, 1875, (ιδιωτική συλλογή).

μες στα δέντρα του Κεραμεικού κελαηδούσαν πουλιά [...] Ψηλά, το γαλάζιο του ουρανού που εμφανιζόταν εδώ κι εκεί ήταν απαλό σαν ατλάζι». Ένα στοιχείο που εμφανίζει ο Φλωμπέρ είναι το παιχνίδι των αντανακλάσεων σε γυάλινες περιμετρικές επιφάνειες: «Ο ήλιος έγερνε στη δύση· μερικά τζάμια σπιτιών μέσα στη Σιτέ άστραφταν μακριά σαν πλάκες χρυσού, ενώ πίσω, προς τα δεξιά, οι πύργοι της Παναγίας των Παρισίων, σε προφίλ, διαγράφονταν σκούροι στο βαθυγάλανο ουρανό, λουσμμένο απαλά με γκρίζους ατμούς [...]. Αλλού, οι περιγραφές των λεωφόρων συνδέονται με τις περιπλανήσεις του ήρωα: «Υστερα από σκοτεινούς δρομίσκους που ανάδιδαν μια

υγρή δροσιά, έφτανε σε μεγάλες έρημες πλατείες, θαμπωτικές από το φως να σχηματίζουν δαντέλες μαύρης σκιάς στην άκρη του λιθόστρωτου. Άλλοτε η προοπτική της λεωφόρου τον κυριεύει: στάθηκε στη γωνία των οδών Φερμ και Τρονσέ, έτσι που να βλέπει συνάμα τις δυο. Στο βάθος της προοπτικής, πάνω στη λεωφόρο, γλιστρούσαν αόριστες μάζες».

Ο Τύπος της εποχής

Μια από τις πιο παλιές καινοτομίες του γαλλικού τύπου ήταν η ύπαρξη μιας εφημερίδας που αναφερόταν στη ζωή του Παρισιού. Πρόκειται για την *Παριζιάνικη Ζωή* (1863) του Μαρσελέν: «Αδιάκριτοι

«Το καφέ», έργο του Φερνάντ Λισιέν, 1880 (Σικάγο, Ινστιτούτο Τέχνης).

απόηχοι από την πλούσια ζωή των σαλονιών και των παρασκηνίων, ελαφριά χρονικά, πνευματώδεις λέξεις, λογοτεχνικές ή θεατρικές κριτικές συνθέταν αυτό το είδος τύπου που γινόταν αποδεκτός από την εξουσία που τον θεωρούσε ως πηγή διασκέδασης τόσο για τους Παριζιάνους, όσο και για τους επαρχιώτες και τους ξένους. Η εφημερίδα αυτή είχε μια μεγάλη ελευθερία έκφρασης, ιδίως όταν απέφευγε να προσεγγίσει ορισμένα θέματα. Έτσι, προσέλκυε μεγάλα ταλέντα δημοσιογράφων».

Διασκεδάσεις μεταμφιέσεις και χοροί

Στην *Αισθηματική Αγωγή*, ο Φλωμπέρ εμπνέεται από τους δημόσιους χορούς και περιγράφει τα είδη χορού και τα μέρη των διασκεδάσεων. Στο πρώτο κεφάλαιο

του πρώτου μέρους ο Φρεντερίκ παρατηρεί: «Να όπου να 'ναι ο χειμώνας, η εποχή των χορών και των δείπνων!»

Πρέπει να σημειωθεί ότι στον 19ο αιώνα, γινόταν ένα πραγματικό παραλήρημα για αυτό το είδος διασκέδασης αφού υπήρχαν 496 δημόσιοι χοροί μέσα στο Παρίσι και τα προάστια του, το έτος 1834, όπου χορεύανε το αντικριστό, την καντρίλια, το χοροπηδηκτό, το βαλς, την πόλκα και το καν καν.

Ο Φλωμπέρ περιγράφει λεπτομερώς τις μεταμφιέσεις των αστών: «Κατόπιν πήγαν σ' έναν ενοικιαστή ρούχων· όλα αυτά γίνονταν για κάποιο χορό. Ο Αρνού πήρε μια γαλάζια βελούδινη κιλότα, ένα όμοιο σακάκι, μια κόκκινη περούκα· ο Φρεντερίκ ένα ντόμινο». Βρίσκουμε επίσης πολλές περιγραφές από τον κόσμο της μόδας αλλά και της σκηνής. Σε μια

Καντρίλιες Καν Καν σε χορευτικό κέντρο του Παρισιού το 1870.

επιστολή του ο Φλωμπέρ αναφέρεται στο χορό της Μεγάλης Σωμιέρ κοντά στη Σορβόννη και τη Βαστίλη.

Η Μεγάλη Σωμιέρ, ήταν μια τεράστια παρισινή αίθουσα, με μπαλκόνια σε προέκταση. Άλλος πολυσύχναστος τόπος ήταν : η λεωφόρος Σαιντ-Ονορέ, γύρω από το πάρκο Μονσώ, όπου ξεφύτρωσε μια εκατοντάδα αιθουσών μεταξύ του 1850 και 1900. Με την εμφάνιση των λατινο-αμερικάνικων ρυθμών στο Παρίσι, επικράτησαν οι χοροί κατά ζεύγη που δεν υπήρχαν στο παρελθόν. Αργότερα, οι τόποι του χορού άλλαξαν, και μετακινήθηκαν στο γνωστό πίσω προαύλιο της οδού ντε Λαπ, στη συνοικία της Βαστίλης, και προπαντός στην περιφέρεια της πρωτεύουσας. Ο Φλωμπέρ περιγράφει επίσης με σχολαστική λεπτομέρεια το βαλς: «Ένας αμαξάς του Λονζυμύ [...] άρχιζε κάποιο

βαλς». Αλλά και την καντρίλια και την πόλκα: «Μόλις τελειώνει η καντρίλια ή η πόλκα, όλοι έπεφταν στα τραπέζια, φώναζαν το γκαρσόν». Εντυπωσιάζεται επίσης με τις περιστροφικές κινήσεις των γυναικών: «Οι γυναίκες όλες καθισμένες σε καναπέδες γύρω στο σαλόνι, σηκώθηκαν βιαστικά σε μια γραμμή, η μια πίσω από την άλλη [σε μια] περιστροφική κίνηση, όλο και πιο ζωηρή».

Το θέατρο στο Παρίσι

Τον 19ο αιώνα το θέατρο αποτελούσε μια μόδα ιδιαίτερης σημασίας. Μετά το 1848 αναγεννήθηκε η περίφημη Λεωφόρος του Εγκλήματος με πολλά εστιατόρια και θέατρα, όπου παιζόντουσαν συναρπαστικά μελοδράματα. Όλα τα κοινωνικά στρώματα σαγηνεύονταν από τη μεγαλοπρέπεια, τη φαντασμαγορία το ρυθμό, το ύφος, την

Εσωτερικό του θεάτρου της Πορτ Σαιν Μαρτέν, 1860.

Καθημερινή σκηνή στο Παρίσι την δεκαετία του 1870.

τεχνική και την αγωνία που προκαλούσε το θέατρο. Το 1878 το Παρίσι διαθέτει 68 θεατρικές αίθουσες. Στην *Αισθηματική Αγωγή*, ο Φλωμπέρ διηγείται ότι «ο Φρεντερίκ με τη Ροζανέτ πήγαιναν σ' ένα οποιοδήποτε θέατρο, στο προσκήνιο· και η Ροζανέτ, μ' ένα μεγάλο μπουκέτο λουλούδια στο χέρι, άκουγε τα όργανα προσεχτικά, ενώ ο Φρεντερίκ, σκυμμένος στο αυτί της, της έλεγε τρυφερά λόγια».

Το θέατρο ήταν για μικρούς και για μεγάλους, Στα «Παιδιά του Παραδείσου» αγόραζαν τη θέση λιγότερο από ένα φράγκο. Στην πλατεία παρακολουθούσαν παντομίμα, μπαλέτα ή ακόμα και μελόδραμα, με σαράντα οκτώ σολδία. Πολύ ακριβή ήταν η ενοικίαση ενός θεωρείου με το χρόνο που κόστιζε πολλές χιλιάδες φράγκα. Ο Φλωμπέρ επιμένει σ' αυτή τη δαπάνη καθώς και στην κοινωνική σημασία της. Αναφέρει ότι η ετήσια συνδρομή «παρείχε δικαίωμα εις

μίαν θέσιν πλατείας ενός των κυριότερων παρισινών θεάτρων· επιπλέον η διεύθυνσις εφεφορτίζετο να παρέχει εις τους αλλοεθνείς όλας τας ζητούμενας πληροφορίας, καλλιτεχνικάς και άλλας». Κατά τη Δεύτερη Αυτοκρατορία, το μελόδραμα γνώρισε μεγάλες επιτυχίες, πολλές καινούργιες αίθουσες άνοιξαν και οι ηθοποιοί, λατρεύτηκαν ιδιαίτερα από το κοινό. Ο Φλωμπέρ μάς μεταφέρει την συνήθεια των πλουσίων αστών να κρίνουν τις θεατρικές παραστάσεις. Ο Σιζύ ρωτάει τον ντεζ-Ωναί-Λοιπόν, φίλτατέ μου, πήγατε στο Παλάι Ρουαγιάλ να δείτε το «Πατέρας και θυρωρός»; Ύστερα παραθέτει ότι μια κυρία είχε παρευρεθεί στην τελευταία δεξίωση της Ακαδημίας· μια άλλη μίλησε για το Δον Ζουάν του Μολιέρου που παίχτηκε πρόσφατα. Με ένα πλάγιο λόγο σχολιάζει τη Βασίλισσα Μαργκό του Αλεξάνδρου Δουμά: «Ένας κυβερνητικός υπάλληλος –αναφέρει– τα έβαλε με τα θεατρικά σκάνδαλα». Ο Φλωμπέρ αναφέρεται και στο θέατρο της οδού Σαιν-Μαρτέν που χτίστηκε το 1781 και που παρουσίαζε τα σημαντικότερα δράματα της ρομαντικής ζωής. Μας λέει ότι ο Φρεντερίκ, «πήγαινε επίσης με τους άλλους να χειροκροτήσουν το «Πανηγύρι των ιδεών», κωμειδύλλιο του Λεβέν και Μπρουσβίκ που παίχτηκε από τον Ιανουάριο ως τον Οκτώβριο και παρομοίαζαν τους συγγραφείς του με τον Αριστοφάνη».

Τα διάσημα καφενεία στο Παρίσι του 19ου αιώνα

Τα καφενεία κι αυτά αναφέρονται συχνά στην *Αισθηματική Αγωγή* καθώς χαρακτηρίζουν τη ζωή του δρόμου. Μικρά καφενεία κάθε είδους, σε στενούς κι ανήλιαγους δρόμους, σε γνωστές πλατείες, κρυμμένα σε ορόφους συμπληρώνουν την περιγραφή της παριζιάνικης ζωής στον Φλωμπέρ. Ο Φρεντερίκ δεν μπο-

Η οδός ντε λα Αρπ το 1866.

Άποψη του Παρισιού το 1870.

Η εκκλησία του Αγίου Γερμανού πλησίον του Λούβρου το 1850.

Εργοστάσια στη λεωφόρο Βογκιράρ το 1880.

Η διάνοιξη της οδού Οπερά το 1853.

ρούσε να μετακινηθεί πριν να περάσει από το καφεενδάκι του Αλεξάντρ. Συχνά, έφερνε στη μνήμη του λίστες ολόκληρες από ονομασίες καφενειών που επιβιώνουν ως σήμερα: «Καφενείο Γκασκάρ, Γκρεμπέρ, Αλμπού, καφενείο του Μπορντώ, της Αβάνας, της Χάβρης, Μπεφ αλά Μοντ, Μπυραρία Γερμανική, Κυρα-Μορέλ, καφενείο του Βωτιέ». Το καφενείο, αποτελούσε σταθμό αναψυχής και ήταν παράλληλα ένας τόπος συναντήσεων. Όσοι επιθυμούσαν να φλυαρήσουν για τα νέα της ημέρας, πήγαιναν στα καφενεία, για ποτό, μπίρα ή καφέ. Ο Ρεζενμπάρ, μας λέει ο Φλωμπέρ «κατευθυνόταν στο Πανόραμα για να πάρει το αφέντι του, σερνόταν κάθε βράδυ, ταχτικά, στα καφενεία από την οδό Γκραμμόν ως την οδό Μονμάρτης». Από την αφήγηση, διαπιστώνουμε ότι συχνά, τα καφενεία δεν ήταν πάντοτε σε εμφανή σημεία. Ήταν σε μεσοπατώ-

ματα, πίσω από αυλές, σε υπόγεια, σε ημιώροφους.... Πολλά από αυτά αποτελούσαν χώρους μελέτης, αντιδράσεων και πολιτικών συζητήσεων.

Το Παρίσι σαν μια πόλη της Ανατολής

Σε όλες σχεδόν τις ενότητες, ο Φλωμπέρ περιγράφει το Παρίσι σαν πόλη της ανατολής. Μας λέει: «Ο Βοτανικός Κήπος με τη θέα ενός φοινικόδεντρου, έφερνε τον Φρεντερίκ σε χώρες μακρινές. Ταξίδευαν μαζί πάνω σε καμήλες, κάτω από την τέντα των ελεφάντων, μες στην καμπίνα ενός γιοστ σε γαλαζία αρχιπελάγη, ή πλάι-πλάι καβάλα σε δυο μουλάρια που σκόνταφταν σε σπασμένες κολόνες μες στα χόρτα». Μέσα από το διάλογο, διακρίνεται η ιδιαίτερη προτίμηση του συγγραφέα για το εξωτικό και ιδιαίτερα φανταχτερό ντεκόρ.

Ο Φλωμπέρ, κατονομάζει τα μνημεία, και τα εμφανίζει ως μαζικά σύμβολα που αποτελούν την έκφραση του γοήτρου, της ζωτικότητας της υπεροχής στον τομέα των τεχνών και του πολιτισμού της πρωτεύουσας. Μέσα από αυτές τις περιγραφές, ο Φλωμπέρ συνδέεται με τους Ρομαντικούς που δεν έπαψαν ποτέ να βλέπουν το Παρίσι σαν μια μνημειώδη πόλη. Πράγματι, τα μνημεία είναι άφθονα μέσα στο έργο, είτε πρόκειται για το Λούβρο, για την Σαίντ-Σαπέλ, για τον Πύργο Σαιν-Ζακ, το Δημαρχείο ή το Πάνθεον. Συνδέεται με τους Ρομαντικούς στην έλξη τους για την Ανατολή Η δεσποινίς Βατνάζ που φορούσε: «[...] μια ανατολίτικη εσσάρπα γύρω στη μέση της, στεκόταν σε μια γωνιά του τζακιού». Αυτή η σταθερότητα του θέματος της ανατολής στην λογοτεχνία, αποδεικνύει την έντονη επιθυμία για «μετανάστευση», δηλαδή την τάση για αλλαγή τόπου και πραγματικότητας. Όμως, εδώ πρόκειται περισσότερο για καταφυγή στην αυταπάτη. Η μεγαλύτερη πρωτοτυπία του έργου του είναι ο ενθουσιώδης λυρισμός και ο ρεαλισμός σε μια επιβεβλημένη σχολαστική αναζήτηση και συγκομιδή στοιχείων γύρω από την ανθρώπινη ψυχή και τα ιστορικά δεδομένα.

Τα νεανικά του αφηγήματα που γράφτηκαν από το 1836 έως το 1842, έγιναν προάγγελοι ήδη του φλωμπεριανού ενθουσιασμού των γραπτών της ωριμότητας του συγγραφέα. Το Παρίσι ως πόλη αποκτά μία πολυσήμαντη υπόσταση και λειτουργεί με πολυεπίπεδους τρόπους

στον Φλωμπέρ. Με συνθετικό τρόπο, όπως προαναφέρθηκε, συνεξετάζονται τα ιστορικά και γενικότερα επιστημονικά δεδομένα του γαλλικού-παρισινού 19ου αιώνα με το μυθιστόρημα πόλης του Φλωμπέρ. Το παρισινό τοπίο της *Αισθηματικής αγωγής* αναδεικνύεται τελικά ως ένα πολιτισμικά και συμβολικά φορτισμένο τοπίο, το οποίο συμβάλλει στη δημιουργία μίας νέας σύγχρονης μυθολογίας και συλλογικής μνήμης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. Jean Bruneau, *Les débuts littéraires de G. Flaubert, 1831-1845*, Paris, Amand Colin, 1962, σ.37.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Henri d'Almèras, *La Vie parisienne sous la République de 1848*, Paris, Albin Michel.
- V. Brombert, *Flaubert par lui-même*, collection «Ecrivains de toujours», Seuil, 1971.
- P.-G. Castex, *Flaubert, L'Éducation sentimentale*, SEDES-CDU, 1980.
- E. Maynial, *Introduction à L'Éducation sentimentale*, Garnier, Paris, 1964.
- Claude Pichois, *Le Romantisme de 1843 à 1869*, Paris, Arthaud, Littérature française, T.12, 1979.
- G. Proust, *Structure et sens L'Éducation sentimentale*, Revue des sciences humaines, janvier-mars, 1967.
- Béatrice Slama, *Une lecture de L'Éducation sentimentale*, Littérature, 1971.
- Thibaudet, *Gustave Flaubert*, Plon, 1922.
- Magazine littéraire, «Les Éductions sentimentales», no 331, avril, 1995.

Η Ευτυχία Νικολακοπούλου είναι δρ Ελληνικής και Γαλλικής Φιλολογίας και μεταδιδάκτωρ του τμήματος Θεατρολογίας του ΕΚΠΑ

Τι είναι το Σαχέλ;

10 πράγματα που πρέπει να γνωρίζετε

Ο δημοσιογράφος Tim Marshall στο νέο του βιβλίο γεωπολιτικής *Η Δύναμη της Γεωγραφίας* παρουσιάζει τι συμβαίνει στην περιοχή.

Ιδού μερικά δεδομένα:

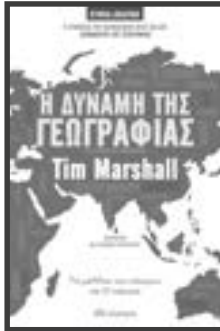
1. Το 2020 το Σαχέλ ήταν το μέρος με την ταχύτερα αναπτυσσόμενη εξέγερση του κόσμου και ο ΟΗΕ περιέγραψε τα επίπεδα των τρομοκρατικών επιθέσεων στην περιοχή ως «πρωτοφανή» και «ολέθρια».

2. Οι Γάλλοι έχουν χιλιάδες μετανάστες στα κράτη του Σαχέλ, συμπεριλαμβανομένου του Νίγηρα, όπου βρίσκονται τα ορυχεία ουρανίου που τροφοδοτούν τη γαλλική πυρηνική βιομηχανία.

3. Υπάρχει ουράνιο, πετρέλαιο και φωσφορικό άλας στον Νίγηρα, σιδηρομεταλλεύματα και χαλκός στη Μαυριτανία, πετρέλαιο και ουράνιο στο Τσανι και χρυσός στην Μπουρκίνα Φάσο και στο Μάλι. Οι χώρες του Σαχέλ δεν επεξεργάζονται τις πρώτες ύλες, με αποτέλεσμα τα έσοδα να προέρχονται από τη φορολόγηση των πολυεθνικών που αναλαμβάνουν τις εξορύξεις.

4. Το Σαχέλ περιλαμβάνει κομμάτια από: Σενεγάλη, Μαυριτανία, Μάλι, Μπουρκίνα Φάσο, Νίγηρα, Νιγηρία, Τσανι, Σουδάν, Νότιο Σουδάν και Ερυθραία.

5. Το Σαχέλ είναι η ακτή, η Σαχάρα είναι η θάλασσα. Από εκεί ξεκινάει ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων (πάνω από 3,8 εκατομμύρια τα τελευταία χρόνια) για να φτάσει σε κάποια ακτή της Ευρώπης.

6. Χαρακτηρίζεται από βραχώδεις περιοχές με αραιή βλάστηση, αμμώδεις πεδιάδες, χαμηλό χορτάρι και καχεκικά δέντρα, ενώ παρασύρεται συχνά από καυτούς ανέμους.

7. Σχηματίζει έναν διάδρομο μήκους 6.000 χιλιομέτρων ενώνοντας την Ερυθρά Θάλασσα με τον Ατλαντικό. Περιλαμβάνει μέρη όπως το Τιμπουκτού,

το Χαρτούμ, αλλά και μικρούς οικισμούς που επιβιώνουν χάρη στα μεταλλεύματα που προορίζονται για διεθνείς αγορές.

8. Στο εσωτερικό του υπάρχουν περιοχές που αποτέλεσαν σημεία ώσμωσης της ισλαμικής, αραβικής, χριστιανικής και νομαδικής κουλτούρας.

9. Η κλιματική αλλαγή δυσκολεύει ακόμα περισσότερο τη ζωή εκεί, καθώς, όταν δεν πέφτει βροχή, μειώνονται οι καλλιέργειες, λιγοστεύουν τα νερά στις λίμνες και οι προμήθειες τροφίμων. Οι άνθρωποι φεύγουν και τα μέρη στα οποία πηγαίνουν συχνά δεν είναι έτοιμα να τους υποδεχτούν.

10. Η πληθυσμιακή αύξηση της περιοχής είχε ως αποτέλεσμα την αποψίλωση των δασών, την απογύμνωση του εδάφους και την ερημοποίηση, καθιστώντας σχεδόν αδύνατη την καλλιέργεια σε μια περιοχή όπου η θερμοκρασία το καλοκαίρι ξεπερνά τους 38° C.

Αν θέλετε να μάθετε περισσότερα για τον κόσμο γύρω μας, δεν έχετε παρά να διαβάσετε το βιβλίο.

5 Στη Δυτική Γερμανία αποκαλύπτεται — ότι για την ετήσια διακίνηση πορνογραφικού υλικού δαπανώνται σχεδόν τρία δισεκατομμύρια δραχμές, ποσό που υπερβαίνει την αντίστοιχη δαπάνη για την αγορά ειδών σαπωνοποιίας!

6 Οι ΗΠΑ πραγματοποιούν υπόγεια πυρηνική δοκιμή στο νησί Αμτσίτκα του συμπλέγματος των Αλεουτίων Νήσων, στην Αλάσκα. Η δοκιμή αφορούσε θερμοπυρηνική κεφαλή δυναμικότητας περίπου πέντε μεγατόνων, εντασσόταν στην ευρύτερη «Επιχείρηση Γκρόμμετ» και αποτέλεσε τη μεγαλύτερη υπόγεια πυρηνική δοκιμή στην ιστορία των ΗΠΑ.

8 Ο Γιάννης Χορν, εκδότης της εφημερίδας *Athens News*, καταδικάζεται σε φυλάκιση επτά μηνών επειδή χρησιμοποίησε για το ρεπορτάζ της εφημερίδας του σχετικά με την άφιξη του Ελληνοαμερικανού αντιπροέδρου των ΗΠΑ Σπύρου Άγκνιου στην Ελλάδα τον «παραπλανητικό» τίτλο: «Βόμβες και κινητοποιηθέντες μαθητές υποδέχονται τον κ. Άγκνιου – Αισθητή η απουσία κοινών ανθρώπων».

9 Σε «αποκαλυπτικό» ρεπορτάζ του το — δυτικογερμανικό περιοδικό *Stern* δηλώνει ότι εντόπισε στη Δρέσδη της Ανατολικής Γερμανίας τον εγγονό του Κινέζου πρωθυπουργού Τσου Εν Λάι, ονόματι Βίλφριντ Στάουφενμπιλ, ο οποίος είχε αμυδαλωτά μάτια! Σύμφωνα με το ίδιο ρεπορτάζ (το οποίο αργότερα αποδείχθηκε προϊόν απάτης), ο Τσου Εν Λάι το 1923

σπούδαζε στο Γκέτινγκεν και είχε συνάψει δεσμό με την καμαριέρα Γκούντελ Στάουφενμπιλ, αλλά ο (υποτιθέμενος) γιος τους είχε σκοτωθεί το 1945. Αργότερα οι αρχές του Γκέτινγκεν διέψευσαν ότι ο Κινέζος ηγέτης είχε σπουδάσει στην πόλη τους.

10 Αντάρτες της οργάνωσης Ερυθροί — Χμερ επιτίθενται στο αεροδρόμιο της καμποτζιανής πρωτεύουσας Πνομ Πενχ σκοτώνοντας 44 άτομα, τραυματίζοντας τουλάχιστον 30 και προκαλώντας ζημιές σε εννέα αεροσκάφη.

12 Ο πρόεδρος Νίξον ανακοινώνει ότι οι — επιθετικές επιχειρήσεις του Αμερικανικού Στρατού στο Βιετνάμ θα τερματιστούν έως τον Ιούλιο του 1972. Επιπλέον, έως την 1η Φεβρουαρίου του ίδιου έτους θα επιστρέψουν ακόμη 45.000 Αμερικανοί στρατιώτες. Στη συνέχεια στο Βιετνάμ θα παραμείνουν μόνο στρατιωτικοί σύμβουλοι.

13 Για πρώτη φορά ένα μη επανδρωμένο — διαστημόπλοιο φτάνει στον Άρη. Πρόκειται για το Μάρινερ 9, που είχε εκτοξευτεί από το ακρωτήριο Κανάβεραλ στις 30 Μαΐου.

15 Ο Δήμος Αθηναίων και η τεχνική εταιρεία ΞΕΚΤΕ υπογράφουν σύμβαση για την κατασκευή υπόγειου γκαράζ στην Πλατεία Κλαυθμώνος χωρητικότητας 580 αυτοκινήτων, η κατασκευή του οποίου αναμένεται να ολοκληρωθεί έως το 1973.

19 Ο πρωτοδίκης Χρήστος Σαρτζετάκης, — που είχε καταδικαστεί για συμμετοχή σε παράνομη οργάνωση, αποφυλακίζεται

Κρατήρας της έκρηξης στην Αλάσκα.

Το Μάρινερ 9.

19

Χρήστος Σαρτζετάκης.

από τις φυλακές Κορυδαλλού, όπου παρέμεινε κρατούμενος από τον Δεκέμβριο του 1970. Ο Σαρτζετάκης είχε γίνει γνωστός ως ο ανακριτής στην υπόθεση της δολοφονίας του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, το 1963.

21 Νοτιοβιετναμικές δυνάμεις εξαπολύουν επίθεση στο έδαφος της Καμπότζης η πρωτεύουσα της οποίας πολιορκείται από κομμουνιστικές δυνάμεις.

22 Δεκατρείς ινδικές μεραρχίες εισβάλλουν στο Ανατολικό Πακιστάν (Βεγγάλη) υποστηρίζοντας το κίνημα της ανεξαρτητοποίησης του από το Δυτικό Πακιστάν.

| Στη διάρκεια συγκέντρωσης των οδηγών ταξί στην Αθήνα ο υπουργός Ναυτιλίας-Επικοινωνιών-Μεταφορών Ορ. Γιάκας τους υπόσχεται απαγόρευση της κυκλοφορίας των Ι.Χ. στο κέντρο της πόλης, αύξηση του κομίστρου και αυστηρά επαγγελματικά κριτήρια.

24 Το απόγευμα της παραμονής της Ημέρας των Ευχαριστιών ένας άνδρας (γνωστός έκτοτε ως «Νταν Κούπερ» ή «Ντ. Μπ. Κούπερ») καταλαμβάνει με την απειλή πυροδότησης βόμβας ένα αεροσκάφος Boeing 727 της εταιρείας Northwest Orient που ταξίδευε από το Πόρτλαντ στο Σιάτλ. Μετά από την προσγείωση στο Σιάτλ, όπου αποβιβάστηκαν οι επιβάτες, του παραδόθηκαν τέσσερα αλεξιπτώτα και ένα σακίδιο με 200.000 δολάρια. Στη συνέχεια ο «Κούπερ» ζήτησε από το πλήρω-

24

Σκίτσα του «Νταν Κούπερ».

μα να τον μεταφέρει στο Μεξικό, κάνοντας ενδιάμεση στάση για ανεφοδιασμό στο Ρήνο της Νεβάδας. Κατά την πτήση αυτή όμως άνοιξε μια από τις πόρτες και πήδησε στο κενό. Από τότε αγνοείται η τύχη του ιδίου και των χρημάτων. Το FBI κράτησε ανοικτό τον φάκελο της υπόθεσης έως τον Ιούλιο του 2016.

28 Ο πρωθυπουργός της Ιορδανίας Ουάσφι Ταλ δολοφονείται στο λόμπυ του ξενοδοχείου Σέρατον, στο Κάιρο (όπου συμμετείχε σε παναραβική διάσκεψη), από τέσσερεις Παλαιστίνιους μασκοφόρους, μέλη της νεοεμφανισθείσας οργάνωσης «Μαύρος Σεπτέμβρης». Η δολοφονία του αποδόθηκε σε εκδίκηση για την καταστολή από εκείνον της παλαιστινιακής εξέγερσης στην Ιορδανία τον Σεπτέμβριο του 1970. Οι δολοφόνοι αθωώθηκαν από αιγυπτιακό δικαστήριο.

30 Το Ιράν καταλαμβάνει αιφνιδιαστικά τις νησίδες Μεγάλη και Μικρή Ταμπ και Αμπού Μουσά που ελέγχουν τα Στενά του Ορμούζ. Την κατοχή αυτών των νησίδων διεκδικούσαν και δύο από τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα.

| Ο κίνδυνος ολικής καταστροφής της Μονής της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά από ξαφνική πυρκαγιά που εκδηλώθηκε σε κελιά της αποτρέπεται χάρη στον «βομβαρδισμό» της με ρίψεις νερού από ισραηλινά αεροσκάφη και ελικόπτερα, υπό την επιτόπια διεύθυνση του στρατηγού Μοσέ Νταγιάν.

Ανακαλύφθηκαν τα παλιότερα ανθρώπινα αποτυπώματα στην Αμερική

Συνολικά εξήντα απολιθωμένα αποτυπώματα ανθρώπινων ποδιών, που διατηρούνται σε στρώματα γύψου στο Εθνικό Πάρκο White Sands των ΗΠΑ (Νέο Μεξικό), χρονολογούνται πριν από 23.000 χρόνια, υποστηρίζει μελέτη μικτής επιστημονικής ομάδας (από Αμερικανούς και Μεξικανούς ερευνητές) που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Science*. Αν το στοιχείο επαληθευτεί, θα πρόκειται για το αρχαιότερο ίχνος ανθρώπινης παρουσίας στην αμερικανική ήπειρο, προγενέστερο κατά δέκα χιλιετίες από τα προϊστορικά εργαλεία, γνωστά ως «Clovis», τα οποία είναι οι παλιότερες κατασκευές ανθρώπων που έχουν βρεθεί στην περιοχή.

Ο αρχαιολόγος στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο του Zacatecas (Μεξικό), Τσιπριάν Αρντελεάν, που πάντως δεν συμμετείχε άμεσα στην έρευνα χαρακτήρισε το εύρημα «ονειρώδες» και σημείωσε ότι «αυτή είναι ίσως η μεγαλύτερη ανακάλυψη εδώ και εκατό χρόνια σχετικά με τους πρώτους κατοίκους της Αμερικής».

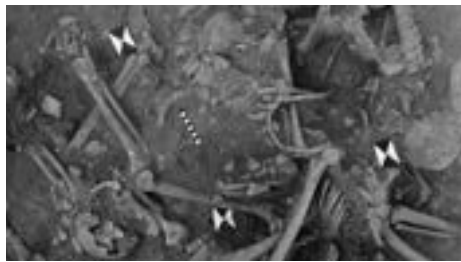
Η νέα αυτή μελέτη αναζωπυρώνει την επιστημονική συζήτηση για τον εποικισμό της αμερικανικής ηπείρου. Σύμφωνα με την επικρατέστερη έως σήμερα εκδοχή, οι πρώτοι κάτοικοί της ήταν κυνηγοί-συλλέκτες από τη Σιβηρία, που πέρασαν στην Αλάσκα κατά την Εποχή των Παγετώνων,

ενώ μερικές γενιές αργότερα, όταν τμήμα των πάγων έλιωσε και δημιουργήθηκαν «ελεύθεροι» διάδρομοι, κατάφεραν να επεκταθούν νοτιότερα.

Σπάνιοι ομαδικοί τάφοι σταυροφόρων βρέθηκαν στον Λίβανο

Δύο σπάνιους ομαδικούς τάφους σταυροφόρων πολεμιστών ανακάλυψε διεθνής επιστημονική ομάδα σε μια τάφρο του ερειπωμένου κάστρου του Αγίου Λουδοβίκου στη Σιδώνα του Λιβάνου. Σύμφωνα με την ανάλυση των οστών από τους 25 σκελετούς που εντοπίστηκαν, οι πολεμιστές αυτοί ήταν Φράγκοι και η ηλικία τους κυμαινόταν από νεαρούς ενήλικες μέχρι εφήβους. Όλοι οι σκελετοί φέρουν ιδιαιτέρως βαριά τραύματα, γεγονός που κατά τους ερευνητές συνδέεται με τις μάχες που σημειώθηκαν τον 13ο αιώνα για την (ανα)κατάληψη του κάστρου από τους Μαμελούκους (1253) ή τους Μογγόλους (1260).

Τα ευρήματα δείχνουν πως κάποιοι

αποπειράθηκαν να αποτεφρώσουν τα πτώματα και στη συνέχεια τα εγκατέλειψαν να σαπίσουν. Σύμφωνα με μία εκδοχή, ο ενταφιασμός τους οφείλεται πιθανόν σε παρέμβαση του Γάλλου βασιλιά Λουδοβίκου ΙΧ, ο οποίος κατά τις ιστορικές πηγές βρισκόταν σε σταυροφορία στους Αγίους Τόπους όταν πραγματοποιήθηκε η επίθεση στη Σιδώνα το 1253.

«Τόσες χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν από όλες τις πλευρές στις Σταυροφορίες, αλλά

είναι απίστευτα ασυνήθιστο να βρίσκουμε τους στρατιώτες που σκοτώθηκαν στις μάχες αυτές» δήλωσε ενθουσιασμένος ο ανθρωπολόγος στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ Πιρς Μίτσελ (Piers Mitchell).

Τα κοσμήματα της Μαρίας Αντουανέτας

Η Μαρία Αντουανέτα, μία από τις πλέον αμφιλεγόμενες ιστορικές φυσιογνωμίες των τελευταίων αιώνων, εξακολουθεί να απασχολεί τους ιστορικούς, το κοινό αλλά και τους συλλέκτες. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε για μία ακόμη φορά πρόσφατα όταν ο οίκος δημοπρασιών Christie's ανακοίνωσε πως στις 9 Νοεμβρίου θα δημοπρατήσει δύο μπρασελέ της Γαλλίδας βασίλισσας που περιλαμβάνουν 112 διαμάντια, με τιμή εκκίνησης περίπου τα 3 εκατ. λίρες.

Όπως έγινε γνωστό, τα κοσμήματα αυτά αγοράστηκαν από την Μαρία Αντουανέτα το 1776 και φυγαδεύτηκαν από την Γαλλία το 1791 μέσω του Αυστριακού πρέσβη και ενώ η ίδια και ο σύζυγός της, βασιλιάς Λουδοβίκος 16ος, είχαν συλληφθεί κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. Τον Ιανουάριο του 1796, τρία χρόνια μετά την εκτέλεση του βασιλικού ζεύγους, τα κοσμήματα περιήλθαν στη μεγαλύτερη κόρη τους, η οποία είχε εξοριστεί στην Αυστρία. Μετά τον θάνατό της, το 1851, η συλλογή μοιράστηκε στα ανίψια της και έκτοτε η τύχη της αγνοούταν. Πάντως, σύμφωνα με πληροφορίες στον διεθνή Τύπο, τα δύο μπρασελέ παραδόθηκαν στους Christie's από κάποιο

μέλος βασιλικής οικογένειας ευρωπαϊκής χώρας, η ταυτότητα του οποίου παραμένει άγνωστη.

Ένα κέικ από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Ένα απανθρακωμένο αλλά ακέραιο και απολύτως αναγνωρίσιμο παραδοσιακό κέικ φουντουκιού, ηλικίας 79 ετών, βρέθηκε στο υπόγειο σπιτιού στο ιστορικό κέντρο της γερμανικής πόλης Λίμπεκ. Η ανακάλυψη έγινε στη διάρκεια εργασιών σε οικόπεδο ανάμεσα στις κεντρικές οδούς Φιστράσε και Αλφστράσε, που ενώνουν τις όχθες του ποταμού Τράβε με την εμβληματική για την πόλη μεσαιωνική εκκλησία της Παρθένου Μαρίας (13ου αιώνα).

Το Λίμπεκ βομβαρδίστηκε από τη βρετανική αεροπορία τη νύχτα της 28ης προς την 29η Μαρτίου 1942, με αποτέλεσμα την καταστροφή μεγάλου τμήματός του, καθώς και του συγκεκριμένου σπιτιού που βρισκόταν στην Αλφστράσε. Ωστόσο, από τύχη το κέικ βρέθηκε σε μια κοιλότητα των ερειπίων με αποτέλεσμα να διασωθεί από τη φωτιά και την κατάρρευση του κτηρίου. Καθώς στο σημείο εντοπίστηκαν επιπλέον μια καφετιέρα και αρκετά πιατάκια, εικάζεται πως το κέικ είχε παρασκευαστεί για μια τελετή κατά την Κυριακή των Βαΐων, κάτι που θα διασταυρωθεί με τα τοπικά αρχεία.

Η είδηση της ανακάλυψης έχει κάνει τον γύρο του κόσμου και ήδη η Αρχαιολογική Υπηρεσία του Λίμπεκ έχει λάβει αιτήματα από μουσεία για την εκεί έκθεση του μοναδικού αυτού ευρήματος.

Νάντια Γεωργακοπούλου

Επιστροφή στην Αθήνα

Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2021, σελ.: 368,

τιμή: 20,00 €

Τα κτίρια αποτελούν το έναυσμα. Διατηρούν όμως ακόμα κάτι ζωντανό, κάτι που άφησαν οι άνθρωποι που τα σχεδίασαν και τα έκτισαν, οι άνθρωποι που έζησαν σε αυτά αντικρίζοντάς τα κάθε μέρα, πριν καταλήξουν φόντο σε μια μεγαλούπολη που πέρασε σε άλλη φάση.

Γεννημένη από μια παγκόσμια νεοκλασική και ρομαντική έξαρση, η νέα Αθήνα αναδύθηκε ως πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους μεγαλοσχέμων και «τλημονεστάτη» και πορεύτηκε μέσα από τις πολλαπλές αναταράξεις του 19ου αιώνα υπό το βάρος του ιερού της βράχου και στην περιφέρεια του οικουμενικού ελληνισμού.

Από το Ναύπλιο, προσωρινή πρωτεύουσα της απελευθερωμένης Ελλάδας, η αντιβασιλεία καταπίαστηκε να επιλέξει την κατάλληλη πρωτεύουσα, έδρα της κυβέρνησης του νεότευκτου βασιλείου. Οι Μωραΐτες έλεγαν το Άργος ή η Τριπολιτζά ή η Κόρινθος. Οι Στερεοελλαδίτες έλεγαν η Αθήνα, ενώ ο Κωλέττης υποστήριζε τα Μέγαρα. Τις μεγαλύτερες πιθανότητες είχαν η Κόρινθος και η Αθήνα. Για την Κόρινθο έλεγαν πως της ταιριάζει για πρωτεύουσα, γιατί ήταν κοντά στην Πελοπόννησο και στα υπόλοιπα τμήματα του βασιλείου. Υπέρ της Αθήνας συνηγορούσαν όλες εκείνες οι αναμνήσεις για τον αττικό πολιτισμό, για τις τέχνες, τις επιστήμες. Τελικά, ο βασιλιάς Όθων, διάλεξε την Αθήνα, μια πόλη που η τουρκική φρουρά είχε αποχωρήσει στις 31 Μαρτίου του 1833, με το κέντρο της γύρω από την Ακρόπολη και να κατοικείται από τρεις χιλιάδες οικογένειες.

Αθήνα, η πρωτεύουσα της νέας Ελλάδας. Μιας Ελλάδας που κατέληξε να είναι η Ελλάς των Αθηνών. Μια πόλη τεράστια που το αρχαίο της κλέος κατάντησε πομπώδες εργαλείο μικροαστικής ανόδου. Πόλη των επαρχιωτών, που θα έβρισκαν την τύχη τους και θα νοσταλγούσαν το χωριό τους, πόλη των μεγάλων τζακιών που κατέρρευσαν, πόλη κί' αυτή διχασμένη σαν την χώρα της οποίας είναι πρωτεύουσα, στον Εθνικό Διχασμό, στον Εμφύλιο, στη μεταπολίτευση και στα μνημόνια.

Πόλη βλαχομπαρόκ, εκτενής και αποκεντρωμένη προς τα προάστια. Με κέντρο εσωστρεφές και Αθηναίους εγωκεντρικούς, που η βασική τους εξωστρέφεια είναι η διασκέδαση, ο τουρισμός, οι μετανάστες και οι σπουδές των παιδιών τους στο εξωτερικό.

Με αφορμή εμβληματικά αθηναϊκά κτίρια και δημόσιους χώρους του 19ου αιώνα, ο αναγνώστης επιστρέφει στην Αθήνα, στην εν πολλοίς λησμονημένη και συχνά υποτιμημένη Ιστορία της ως νέας πρωτεύουσας, ξεδιπλώνοντας τις ιστορίες των εξίσου εμβληματικών ανθρώπων που τα εμπνεύστηκαν, τα χρηματοδότησαν, τα κατοίκησαν, όπως αρχιτέκτονες, ποιητές, βασιλιάδες, πολιτικούς, εθνικούς ευεργέτες, φιλέλληνες, φεμινίστριες, άντρες και γυναίκες, Έλληνες και ξένους.

Η αφήγηση της Νάντιας Γεωργακοπούλου, εστιάζει τότε στην αρχιτεκτονική, τότε στην Ιστορία, τότε στα λόγια των ίδιων των πρωταγωνιστών. Συχνά ο φακός ανοίγει για να συμπεριλάβει άλλες πόλεις κι άλλα οράματα από την Ευρώπη και τον κόσμο. Γιατί ο 19ος αιώνας ήταν για τους Έλληνες πολύ πιο «παγκοσμιοποιημένος» απ' ό,τι νομίζουμε: ένας αιώνας με πολλές πτυχές –ελπίδα, μεγαλοχολία, επανάσταση, ναρκισσισμό, φαντασμαγορία, κατάvalωση, καταστολή, πρόοδο, καταστροφή– που ανάμεσά τους τριγυρίζουμε σε αυτή τη νοερή περιήγηση, συλλέγοντας εικόνες, απόψεις και αφηγήσεις. Η Γεωργακοπούλου προσφέρει ένα συναρπαστικό περίπατο σε γνωστά και άγνωστα κατατόπια της νέας πρωτεύουσας του 19ου αιώνα.

Heike B. Görtemaker

Η αυλή του Χίτλερ: Ο στενός κύκλος του Φύρερ στο Τρίτο Ράιχ και μετέπειτα

Μετάφραση: Γιάννης Κέλογλου

εκδ. Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 2021,

σελ.: 523, τιμή: 25,00 €

Η Χάινε Γκερτεμάκερ στο βιβλίο της σκιαγραφεί την περιβεβλημένη ανάκαθεν με μυστήριο «παρέας του «Μπέργκχοφ» και των προδρόμων της που, αφότου ο Χίτλερ αναρρήθηκε στην εξουσία το 1933, τον περιέβαλλε στο ιδιωτικό του καταφύγιο στο Ομπερζάλτσμπεργκ, και η οποία μετά το 1945, απαραίτητη εν πολλοίς, συνέχισε να μεριμνά για τη μνήμη του. Η προσοχή της στρέφεται στους άντρες και στις γυναίκες που οι αναμνήσεις τους μεταπολεμικά συνέχισαν να είναι πηγή για τους μελετητές στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τον Χίτλερ, στους οποίους όμως μέχρι τώρα αποδίδεται απλώς ρόλος κομπάρσων.

Λέγεται ότι ο Χίτλερ απέκτησε από μόνος πρωτοφανή παντοδυναμία, χωρίς να ενδιαφέρεται για κανέναν άλλο, χωρίς να έχει ιδιωτική ζωή, ούτε καν ανθρώπινες σχέσεις. Το ζήτημα που τίθεται λοιπόν είναι γιατί ο Χίτλερ χρειαζόταν αυτόν τον στενό, διαρκώς διαθέσιμο κύκλο, στο περιβάλλον του οποίου, περιστοιχίζονταν από αναπάντεχα πολλές γυναίκες. Με ποια κριτήρια επέλεξε αυτά τα πρόσωπα; Και τι ρόλο έπαιζαν στην ιδιωτική και την πολιτική ζωή του;

Έως τώρα τόσο ο ρόλος όσο και η λειτουργία αυτού του κύκλου δεν έχει μελετηθεί. Επικρατεί η –ως επί το πλείστον στηριγμένη στη μεταγενέστερη απομνημονευματογραφία– άποψη ότι οι συνεργάτες και πολιτικοί αυτοί συναγωνιστές του, παρά την «απεριόριστη προνομακή πρόσβαση» που είχαν στον εθνικοσοσιαλιστή ηγέτη, δεν πλησίασαν ποτέ στ’ αλήθεια τον άνθρωπο Χίτλερ.

Η ιστορικός Χάινε Γκερτεμάκερ καταρρίπτοντας τον μύθο του μοναχικού Χίτλερ δίνει απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα, όπως στο πως κυλούσε πραγματικά η ζωή με τον Χίτλερ, ή ακόμα τα οφέλη που αντλούσαν οι έμπιστοί του από τον

στενό δεσμό με τον πανίσχυρο δικτάτορα. Μέσα από αναξιοποίητο έως τώρα πρωτογενές υλικό, το οποίο εκτός από φωτογραφίες περιλαμβάνει προφορικές και γραπτές μαρτυρίες των πρωταγωνιστών προσπαθεί να διευκρινίσει τι γνώριζαν τα μέλη του προσωπικού επιτελείου και ο στενός κοινωνικός κύκλος του Χίτλερ για τις πολεμικές προθέσεις και τις βλέψεις του. Τι γνώριζαν για την πολιτική κατατρομοκράτηση που εξασκούσε. Για την πιθανή εγκληματική εμπλοκή και των υπολοίπων μελών της κουστωδίας που αποτελούνταν από προσωπικούς γιατρούς, υπασπιστές, γραμματείς, φωτογράφους, υπηρέτες και τακτικούς θαμώνες του Μπέργκχοφ, που αποτελούσαν τον κύκλο των έμπιστων και συνεργατών του ναζιστή ηγέτη ή γνώριζαν έστω τις πράξεις του.

Μεγάλο ενδιαφέρον έχει το πώς ζούσαν τα μέλη της «παρέας του «Μπέργκχοφ» μετά την κατάρρευση της ναζιστικής δικτατορίας. Πως διαμορφώθηκε η ζωή τους στη Δυτική Γερμανία, στην ανατολική Γερμανία ή στο εξωτερικό. Πως συνταίριαζαν το παρελθόν με τη νέα εποχή. Τι σήμαινε για τους ανθρώπους αυτούς η τομή του 1945. Αλήθεια διατηρήθηκε άσβεστη η ταύτισή τους με τον «Φύρερ» και μετά τον θάνατό του, δεσμός που ένωσε όλους αυτούς τους πρώην έμπιστους του δικτάτορα; Άραγε στην εύθραυστη, όπως θεωρούνταν αρχικά, αλλά ολόενα και πιο σταθερή δημοκρατία της Δυτικής Γερμανίας κατόρθωσαν, μέσω «Καλυμμένου καιροσκοπισμού», να αποκτήσουν μια «ζωή μετά το τέλος»;

Αλέξης Ηρακλείδης-Άντα Διάλλα Η ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον δέκατο ένατο αιώνα

εκδ. Επίκεντρο, 2021, σελ.: 312, τιμή: 16,00 €

Μέχρι πρόσφατα ήταν ελάχιστα γνωστό ότι υπήρχε ανθρωπιστική επέμβαση κατά τον 19ο αιώνα. Οι περισσότεροι μελετητές δεν γνώριζαν ότι η ανθρωπιστική επέμβαση έχει μακρά Ιστορία και δεν αποτελεί φαινόμενο μονάχα της μεταψυχροπολεμικής εποχής. Τον 19ο αιώνα την ανθρωπιστική δικαιολόγηση την επικαλέστηκαν οι κυβερνήσεις, ο Τύπος, η κοινή γνώμη και οι νομικοί διεθνολόγοι από την επέμβαση των τριών μεγάλων δυνάμεων στην Ελληνική Επανάσταση (1821-1931) μέχρι την πιο αμφιλεγόμενη επέμβαση των ΗΠΑ στην Κούβα το 1898, αλλά και σε άλλες περιπτώσεις χωρίς τη χρήση ένοπλης βίας σε ανθρωπιστικά δράματα. Το δόγμα της ανθρωπιστικής επέμβασης ήταν στο ζενίθ του στον λόγο του Διεθνούς Δικαίου από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1930 και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1870 και μετά.

Η ανθρωπιστική επέμβαση –δηλαδή η στρατιωτική επέμβαση με στόχο τη σωτηρία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων– γύρω στο 1990 εισήλθε στη δημόσια συνείδηση όσο ποτέ κατά τον 20ό αιώνα. Κατέλαβε κεντρική θέση στην επιστημονική έρευνα και στη σκέψη αυτών που παίρνουν αποφάσεις καθώς και στους διεθνείς οργανισμούς και κέντρισε τη φαντασία του ευρύτερου κοινού όσο ελάχιστα άλλα πολιτικά θέματα στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο.

Η ευρέως διαδεδομένη άποψη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, είναι ότι η ανθρωπιστική επέμβαση αποτελεί ένα από τα φαινόμενα της μεταδιπολικής εποχής. Ωστόσο η απαρχή της ανθρωπιστικής επέμβασης ανάγεται στον 19ο αιώνα, με πρώτη της εκδήλωση τη Ναυμαχία στο Ναβαρίνο (Οκτώβριος 1827).

Από την πρώτη στιγμή η ανθρωπιστική επέμβαση θεωρείται μια αμφιλεγόμενη επιλογή για τα κράτη. Από το 1835 και για εκατό και πλέον χρόνια, μέχρι και τη δεκαετία του 1930, οι υπέρμαχοι της ανθρωπιστικής επέμβασης, εξήραν τη στάση των τριών μεγάλων δυνάμεων στο Ναβαρίνο και ότι ακολούθησε την ελληνική περίπτω-

ση. Οι οπαδοί της Realpolitik, αντίπαλοι οποιασδήποτε ιδέας περί ανθρωπιστικών ή ηθικών αξιών στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής των κρατών, όπως ο Βρετανός πρωθυπουργός Ντισραέλι, το 1877 αναφερόταν με αποτροπισμό στο Ναβαρίνο, ως την «αιματηρή γκάφα», την ίδια στιγμή που έστειλε το Βρετανικό Ναυτικό να υποστηρίξει τους Οθωμανούς έναντι των Βουλγάρων που υπέφεραν. Ήταν από τις λιγοστές φορές που μια ευρωπαϊκή δύναμη δεν επενέβη υπέρ των χριστιανών υπηκόων του Σουλτάνου.

Το βιβλίο των Αλέξη Ηρακλείδη και Άντας Διάλλα, παρουσιάζει και αναλύει την ανθρωπιστική επέμβαση στη θεωρία και στην πράξη κατά τον 19ο αιώνα, καθώς και την απαρχή της που βρίσκεται στην Αναγέννηση, με την ιδέα του «δίκαιου πολέμου» κατά της τυραννίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διχοτομία πολιτισμού-βαρβαρότητας, στο διεθνές δίκαιο (υπέρμαχοι και πολέμιοι της ανθρωπιστικής επέμβασης) και στη διεθνή πολιτική θεωρία σε σχέση με την επέμβαση. Επίσης εξετάζονται λεπτομερώς οι τέσσερις πιο εμβληματικές περιπτώσεις ανθρωπιστικής επέμβασης κατά τον 19ο αιώνα: στην Ελληνική Επανάσταση (1821-1832), στις σφαγές στον Λίβανο και τη Συρία (1860-1861), στη Βαλκανική Κρίση και στις θηριωδίες κατά των Βουλγάρων (1875-1878) και η επέμβαση των ΗΠΑ στην Κούβα κατά τον Κουβανικό Πόλεμο Ανεξαρτησίας (1895-1898).

Frank M. Snowden

Επιδημίες και κοινωνία

Από τον Μαύρο Θάνατο μέχρι σήμερα

Μετάφραση: Ττίνα Σπερελάκη

Εκδ. Πατάκη, 2021, σελ. : 704. Τιμή: 32,00 €

Οι επιδημικές νόσοι δεν είναι τυχαία συμβάντα που πλήττουν τις κοινωνίες απρόβλεπτα και χωρίς προειδοποίηση. Αντίθετα κάθε κοινωνία παράγει τις δικές της ιδιαίτερες ευπάθειες. Η μελέτη τους σημαίνει κατανόηση της δομής αυτής της κοινωνίας, του βιοτικού επιπέδου της και των πολιτικών προτεραιοτήτων της. Οι επιδημικές νόσοι, με αυτή την έννοια, ήταν πάντα τα σημαίνοντα, και η πρόκληση της ιατρικής Ιστορίας είναι να αποκωδικοποιήσει τα νοήματα που είναι ενσωματωμένα μέσα τους.

Το βιβλίο του Φρανκ Μ. Σνόουντεν –καθηγητή Ιστορίας και Ιστορίας της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ–, εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο τα μαζικά ξεσπάσματα λοιμωδών νόσων διαμόρφωσαν την κοινωνία, από τον Μαύρο Θάνατο μέχρι σήμερα. Αποκαλύπτει με ποιους τρόπους αυτές οι νόσοι όχι μόνο επηρέασαν την ιατρική επιστήμη και τη δημόσια υγεία, αλλά μεταμόρφωσαν επίσης τις τέχνες, τη θρησκεία, την ιστορία των ιδεών και τον πόλεμο. Ο Σνόουντεν θίγει θέματα όπως η εξέλιξη των ιατρικών θεραπειών, η λογοτεχνία της πανώλης, η φτώχεια, το περιβάλλον και η μαζική υστερία. Δεν αναπτύσσει μόνο την ιστορική διάσταση νόσων όπως η ευλογιά, η χολέρα και η φυματίωση, αλλά εξετάζει και τις επιπτώσεις πρόσφατων επιδημιών, καθώς και το ζήτημα της παγκόσμιας ετοιμότητας ενώπιον της νέας γενιάς νοσημάτων, ενώ σε έναν νέο πρόλογο πραγματεύεται και την παγκόσμια απειλή της COVID-19.

Χρονολογικά αρχίζει με τη βουβωνική πανώλη, η οποία κορυφώθηκε στην Ευρώπη τον 14ο αιώνα, και τελειώνει με την πρόσφατη απειλή του Έμπολα. Τα κριτήρια του Σνόουντεν στην επιλογή των νόσων που εξετάζει, είναι οι επιδημίες που είχαν τον μεγαλύτερο κοινωνικό, επιστημονικό και πολιτισμικό αντίκτυπο. Εξε-

τάζει νοσήματα που ενθάρρυναν την ανάπτυξη σημαντικών στρατηγικών δημόσιας υγείας για την αναχαίτισή τους. Δεν εξετάζει μόνο τις επιδημίες αλλά και τις στρατηγικές που χρησιμοποίησε κατά καιρούς η κοινωνία για να τις καταπολεμήσει, να τις προλάβει, να τις θεραπεύσει, ακόμα και να τις εκριζώσει. Δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην πανώλη, τη χολέρα, την ευλογιά, τη φυματίωση, την πολιομυελίτιδα, τον τύφο, τη δυσεντερία, τον κίτρινο πυρετό, τον HIV/AIDS και τον Έμπολα.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι το *Επιδημίες και Κοινωνία* είναι ιστορικό βιβλίο και όχι κείμενο βιολογίας, αν και οι επιδημίες αποτελούν αναπόδραστα βιολογικά συμβάντα. Η αρχική έκδοση του συνέπεσε με την εκδήλωση της πανδημίας COVID-19. Για πολλούς, υπήρξε ένα πολύτιμο εγχειρίδιο, ενώ είναι δεδομένο ότι σε αυτό ανέτρεξαν στελέχη του κρατικού μηχανισμού, ακόμη και στο ανώτατο επίπεδο, τα οποία κλήθηκαν να διαχειριστούν πτυχές της πανδημίας στην Ελλάδα. Το βιβλίο περιλαμβάνει τα κύρια πανδημικά επεισόδια που έχουν καταγραφεί στην ανθρώπινη Ιστορία μαζί με τις βασικές ιστορικές και κοινωνιολογικές τους επιδράσεις. Κυρίως, καθιστά σαφές στον αναγνώστη ότι η κάθε πανδημία άφησε το στίγμα της για πολλά χρόνια μετά το τέλος της. Αρκετές δε άφησαν το στίγμα τους σε καθημερινές συμπεριφορές και αλληλεπιδράσεις έως και σήμερα.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Γνωστός ως ο αρχιεπίσκοπος των δώδεκα ημερών
2. Αρχαίος αξέχαστος - Βυζαντινή νότα
3. Ομάδα ιδιότροπων μοναχών - Ξύλινη κούκλα σύμβολο των προσφυγόπουλων
4. ... Τζανίκι, Ιταλίδα που τραγούδησε Θεοδωράκη - Παλιά πρωτεύουσα του Καζακστάν
5. Στασιαστικό κίνημα υπαξιωματικών της Θεσσαλίας το 1884
6. Διπλασιαζόμενο δηλώνει ευταξία - Θεότητα της ελληνικής μυθολογίας
7. Πατρίδα του Φιλικού Βαλέτα - Διάσημος Μεξικανός αστρονόμος - Συνώνυμο του βιώνω
8. Ο πρώτος μαύρος τενίστας νικητής του Γουίμπλετον - Ποπ ... - Αρχαίος σκόρος
9. «Ο ...», νουάρ μυθιστόρημα του Ζορζ Σιμενόν
10. Μουσικό έκθεμα της Εύας Σικελιανού στο Μουσείο Δελφικών Εορτών (με άρθρο)
11. Γενέτειρα του θεατρικού συγγραφέα Ίψεν - Ντε ..., διάσημος γλωσσολόγος

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2							■		
3					■				
4			■						
5									■
6				■					
7			■				■		
8		■				■			
9	■								■
10								■	
11				■					

ΚΑΘΕΤΑ

1. Το πραγματικό επώνυμο του συγγραφέα ποιητή Άρη Αλεξάνδρου
2. Πρώην πρόεδρος του Συνασπισμού της Αριστεράς - Γράμμα του αλφάβητου
3. Γιατρός λογοτέχνης αντισυμβατικός θεωρητικός της γλώσσας - Αρχικά ερευνητικού ιδρύματος
4. Σταφιδικός οργανισμός (αρχικά) - Ομηρικός γενναίος, ισχυρός - Πρώην γ.γ. του ΟΗΕ
5. Ανακάλυψε το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας - Αποκάλεσε τον Μαρξισμό «όπιο των διανοουμένων»
6. Αρχικά αθλητικώνσυλλόγων - Ένας Διογένης
7. Λεβέντικος «κλέφτικος» χορός - Διπλασιαζόμενο διάσημος Γάλλος τραγουδιστής
8. Πώδες φυτό των Άνδων του Περού - Οξύ αναπνευστικό σύνδρομο (Αρχικά)
9. Μεσσήνιος λογοτέχνης συγγραφέας του έργου «Μεθυσμένη Πολιτεία» (με άρθρο)
10. Γνωστό της γιαγιάς - Κόρη του Υπερίωνα - Γαλλικός χρυσός

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: • 1.ΣΤΗΣΙΧΟΡΟΣ • 2. ΕΙΤΑ-ΑΖΩΤΟ • 3. ΛΑΤΙΦΑ-ΤΑΜ • 4. ΙΡΟΚΟ-ΡΑΞΑ • 5. ΝΑΠ-ΥΜ-ΣΙΛ • 6. ΑΝΤΙΚ-ΤΙ • 7. ΥΕΘΑ-ΛΟΤΖΑ • 8. ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ • 9. ΣΑΒ-ΣΙ • 10. ΑΤ-ΤΕΜΣΑ • 11. ΣΤΡΑΤΟΚΛΗΣ
 ΚΑΘΕΤΑ: • 1. ΣΕΛΙΝΟΥΝΤΑΣ • 2. ΤΙΑΡΑ-ΕΟ-ΤΤ • 3. ΗΤΤΟΠΑΘΗΣ • 4. ΣΑΙΚ-ΝΑΜΑΤΑ • 5. ΦΟΥΤ-ΟΒΕΤ • 6. ΧΑΑ-ΜΙΛΣ-ΜΟ • 7. ΟΖ-ΚΟΥΡΣΚ • 8. ΡΩΤΑΣ-ΤΝ-ΑΛ • 9. ΟΤΑΞΙΤΖΗΣ • 10. ΣΟΜΑΛΙΑ-ΙΟΣ

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΠΟΥ ΔΙΝΕΙ ΑΞΙΑ

CG 739

Lithos / F

MasterTM

EASY CLEAN

Καινοτόμο χρώμα εξαιρετικής ποιότητας και υψηλής αντοχής που συνεισφέρει στην υγιεινή ατμόσφαιρα του εσωτερικού χώρου

- Υψηλή αντοχή στο συχνό πλύσιμο & το τρίψιμο με την προηγμένη τεχνολογία των κεραμικών μικροσφαιριδίων της 3MTM
- Εξαιρετική απόδοση & υπέροχο semi matt φινιρίσμα.
- Το πρώτο πιστοποιημένο χρώμα ως **Vegan** προϊόν γιατί δεν περιέχει συστατικά & βοηθητικές ύλες ζωικής προέλευσης.
- Έως και **15 φορές** χαμηλότερες εκπομπές TVOC από το επιτρεπτό όριο του A+.
- Σε νέο δοχείο από **46%** ανακυκλωμένο πλαστικό.

Εμπνευστείτε από την μοναδική βεντάλια
INSPIRED COLLECTION

**COLORS
OF GREECE
COLLECTION**

Με Κεραμικά
Μικροσφαιρίδια
της 3MTM

KRAFTPAINTS.COM

GIOCHI PREZIOSI

Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!

Trudi

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

